

Sociaaleconomische trends

***Statistisch kwartaalblad over arbeidsmarkt,
sociale zekerheid en inkomen***

2e kwartaal 2009

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2008–2009	= 2008 tot en met 2009
2008/2009	= het gemiddelde over de jaren 2008 tot en met 2009
2008/'09	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2008 en eindigend in 2009
2006/'07–2008/'09	= oogstjaar, boekjaar enz., 2006/'07 tot en met 2008/'09

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek – Facilitair bedrijf

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie

Brigitte Hermans
Nico Sniijders
Ingrid Beckers
Ivo Gorissen
Hans Langenberg
Ton van Maanen

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. administratie- en verzendkosten
Abonnementsprijs: € 51,85
Prijs per los nummer: € 14,20
ISSN: 1573-2215

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2009.
Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Redactioneel	5
Artikelen	
Naar een arbeidsdeelname van 80 procent in 2016	7
Belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen met minderjarige kinderen	15
Tuiswerkers en vanuit-huiswerkers zijn vaak zelfstandigen	21
Deelname aan cursussen voor het werk hangt vooral samen met opleidingsniveau	27
Werkhervatting na ontslag: een vergelijking van oudere en jongere werknemers	35
Ziekteverzuim het laagst bij werknemers met een hoge mate van autonomie en veel steun van collega's en leidinggevenden	41
Is armoede erfelijk?	47
Helpt economische groei in 1995-2007 door toename productiviteit	53
Begrippen	61
Nu en eerder verschenen artikelen	65
Arbeid, sociale zekerheid en inkomen op de CBS-website	71
Publicaties	75

Redactioneel

Vanaf 1 januari 2011 zullen de naoorlogse babyboomers de pensioensgerechtigde leeftijd bereiken. De potentiële beroepsbevolking zal daardoor aanzienlijk krimpen. Wil Nederland de vergrijzing betaalbaar houden én zijn economische concurrentiepositie handhaven, dan zullen er dan ook maatregelen genomen moeten worden om de beroepsbevolking zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin op peil te houden. Drie artikelen in deze Sociaaleconomische trends gaan in op deze problematiek.

In het openingsartikel staat de 80-procentdoelstelling van het kabinet centraal. Deze behelst dat 80 procent van de bevolking van 20 tot 65 jaar in 2016 actief moet zijn op de arbeidsmarkt. Hoe realistisch is deze doelstelling wanneer we uitgaan van het huidige (onbenut) arbeidsaanbod? Bij mannen van 20 tot 55 jaar is de brutoparticipatie al vrij hoog. Het behalen van de doelstelling zal daarom vooral afhangen van de verhoging van de participatie bij vrouwen van 20 tot 55 jaar en 55-plussers.

Technische ontwikkelingen volgen elkaar steeds sneller op. Om de kwaliteit van de beroepsbevolking te waarborgen, is het daarom niet alleen noodzakelijk dat mensen adequaat opgeleid de arbeidsmarkt betreden, maar ook dat werkenden hun kennis en vaardigheden voortdurend up to date houden, oftewel een 'leven lang leren'. Hoe het daarmee in Nederland gesteld is, vormt het onderwerp van een volgend artikel.

In een andere bijdrage wordt de oplossing voor de vergrijzingsproblematiek gezien in het verhogen van de productiviteit. Immers wanneer de omvang van de potentiële beroepsbevolking stagneert, is dit de enige manier waarop de economie nog kan groeien. Besproken wordt de betekenis van de groei van de productiviteit voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie in de periode 1995–2007.

Daarnaast komen in dit nummer andere belangrijke trends op de arbeidsmarkt aan de orde. Zo zijn er bijdragen over mensen die vooral vanuit huis werken of voor wie de eigen woning de uitvalsbasis is om op verschillende plaatsen arbeid te verrichten en over de relatie tussen arbeidsomstandigheden en ziekteverzuim.

Ook wordt in deze Sociaaleconomische trends weer uitgebreid aandacht besteed aan inkomen. Aan bod komen belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen met minderjarige kinderen. Daarbij wordt ook ingegaan op de nieuwste regelingen: de gratis schoolboeken en de nieuwe kindertoeslag. Tot slot wordt de vraag of armoede erfelijk is beantwoord.

Wij wensen u veel leesplezier!

De redactie

Artikelen

Naar een arbeidsdeelname van 80 procent in 2016

Boukje Janssen en Martijn Souren

Om de vergrijzing betaalbaar te houden en krapte op de arbeidsmarkt te voorkomen, heeft het kabinet zich tot doel gesteld dat 80 procent van de 20 tot 65-jarigen in 2016 op de arbeidsmarkt moet participeren. Onder mannen is de bruto arbeidsparticipatie al jaren vrij hoog en redelijk stabiel. De realisatie van de 80-procentdoelstelling zal daarom in grote mate afhangen van een verhoging van de participatie van vrouwen. De arbeidsparticipatie van vrouwen is de afgelopen jaren sterk gestegen, maar zal nog flink verder moeten stijgen om het streefcijfer te halen. Knelpunten zouden kunnen ontstaan bij de ouderen van 55 tot 65 jaar. Bij hen is de discrepantie tussen het potentiële arbeidsaanbod op dit moment en het streefcijfer het grootst.

1. Inleiding

Vanaf 2010 zal de babyboomgeneratie die vlak na de tweede wereldoorlog geboren werd, de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. Hierdoor zal de beroepsbevolking drastisch in omvang en samenstelling veranderen. Een grote groep ouderen verdwijnt van de arbeidsmarkt, waarvoor een kleinere groep jongeren in de plaats komt. Hierdoor dreigt er krapte op de arbeidsmarkt te ontstaan. Deze krapte zou tot knelpunten kunnen leiden in sectoren zoals de zorg en het onderwijs. Daarnaast zorgt de vergrijzing ook voor een oplopende druk op de overheidsfinanciën. Een steeds kleinere groep werkenden zal de kosten van de vergrijzing moeten opbrengen.

In het kader van deze ontwikkelingen heeft de Sociaal Economische Raad (SER) de doelstelling geformuleerd dat 80 procent van de Nederlandse bevolking van 20 tot 65 jaar in 2016 moet participeren op de arbeidsmarkt. Het Centraal Planbureau (CPB) heeft in zijn adviezen aan de SER met verschillende streefcijfers geïllustreerd hoe deze doelstelling bereikt kan worden. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de categorieën mannen en vrouwen van 20 tot 55 jaar en ouderen van 55 tot 65 jaar.

Het kabinet onderschrijft de 80-procentdoelstelling, omdat op deze wijze de kosten van de vergrijzing zonder grote stelselwijzigingen kunnen worden opgebracht. Om te onderzoeken welke maatregelen nodig zijn om dit doel te realiseren, stelde het kabinet eind 2007 de Commissie Arbeidsparticipatie (Commissie Bakker) in. Deze kwam in juni 2008 met een reeks aanbevelingen (Commissie Arbeidsparticipatie, 2008).

In dit artikel wordt bekeken in hoeverre de 80-procentdoelstelling bereikt kan worden uitgaande van de recente ont-

wikkelingen en de huidige situatie op de arbeidsmarkt. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de situatie bij mannen en vrouwen van 20 tot 55 jaar en ouderen van 55 tot 65 jaar. Allereerst is in kaart gebracht hoe groot de kloof is tussen de gerealiseerde arbeidsdeelname en de streefdoelen. Daarna is berekend of deze kloof gedicht kan worden, wanneer optimaal gebruik zou worden gemaakt van het onbenut arbeidsaanbod. Tot slot is er ook aandacht voor het aantal werkenden dat eventueel meer uren zou willen werken. Ook op deze wijze zou immers een eventuele krapte op de arbeidsmarkt voor een deel kunnen worden ondervangen.

2. Streefcijfers en huidige situatie

Arbeidsparticipatie

Er wordt onderscheid gemaakt tussen de netto en de bruto arbeidsparticipatie.

De *nettoparticipatie* wordt gemeten als het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de totale bevolking van 20 tot 65 jaar. De werkzame beroepsbevolking bestaat uit personen die daadwerkelijk participeren op de arbeidsmarkt: ze hebben een betaalde baan van minimaal twaalf uur per week.

De *brutoparticipatie* wordt gemeten als het aandeel van de werkzame én werkloze beroepsbevolking in de bevolking van 20 tot 65 jaar. De bruto arbeidsparticipatie geeft het direct inzetbare arbeidsaanbod weer. Dat bestaat zowel uit personen die werken (voor minimaal twaalf uur in de week) als uit personen die werk zouden willen, hier actief naar op zoek zijn en hiervoor ook nog eens direct beschikbaar zijn (de werkloze beroepsbevolking).

In dit artikel staat net als bij de 80-procentdoelstelling de bruto arbeidsparticipatie centraal, omdat deze minder gevoelig is voor conjuncturele ontwikkelingen en daardoor een betere indicator is om in de tijd te volgen.

2.1 Streefcijfers 2016

De SER gaat voor 80-procentdoelstelling uit van het direct inzetbare arbeidsaanbod, ofwel de bruto arbeidsparticipatie, van personen tussen de 20 en 65 jaar (zie kader). De brutoparticipatie van mannen is in Nederland, ook internationaal gezien, vrij hoog. De realisatie van de SER-doelstelling zal daarom in grote mate afhankelijk zijn van een verhoging van de arbeidsdeelname bij vrouwen. Volgens een

berekening van het Centraal Plan Bureau (CPB) zou de 80-procentdoelstelling in 2016 gehaald kunnen worden wanneer zich dan 85 procent van de mannen en 74 procent van de vrouwen tussen de 20 en 55 jaar zouden aanbieden op de arbeidsmarkt¹⁾. Verder valt er ook bij de ouderen die al decennialang een lage participatiegraad kennen, nog een aanzienlijke winst te behalen. Daarom heeft het CPB ook een apart streefdoel geformuleerd voor de 55 tot 65-jarigen: in 2016 zou 58 procent van hen actief moeten zijn op de arbeidsmarkt. Anders dan bij de 20 tot 55-jarigen zijn er voor deze groep geen afzonderlijke streefcijfers voor mannen en vrouwen gedefinieerd.

Staat 1
Bruto arbeidsparticipatie 2008 en CPB-berekening ten aanzien van de 80%-doelstelling van het SER-advies

	Realisatie 2008	Streefwaarde 2016
	%	
Totaal 20–64 jaar	74,8	80,0
Mannen 20–64 jaar	83,6	85,0
Mannen 20–54 jaar	90,0	92,0
Vrouwen 20–64 jaar	65,9	74,0
Vrouwen 20–54 jaar	74,1	79,5
Ouderen 55–64 jaar	47,0	58,0

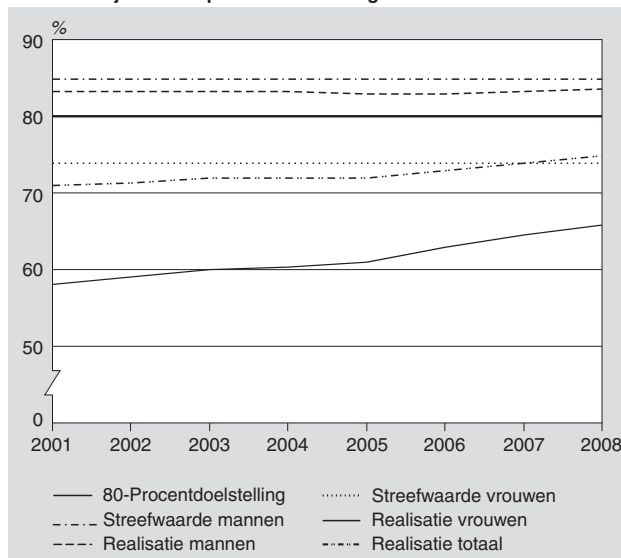
2.2 Recente ontwikkelingen

In 2008 bedroeg de totale bruto arbeidsparticipatie van 20 tot 65-jarigen in Nederland 74,8 procent. Van de mannen was 83,6 procent actief op de arbeidsmarkt, van de vrouwen 65,9 procent. De participatie van mannen was de afgelopen jaren vrij stabiel. Deze lag in 2008 nog maar ruim 1 procentpunt onder het door het CPB berekende streefdoel.

Bij de vrouwen is de bruto arbeidsparticipatie de laatste jaren fors gestegen. De participatie van vrouwen stijgt al enkele decennia. Dit komt ondermeer door hun steeds hoger opleidingsniveau en de veranderde opvattingen over werkende vrouwen. In 2008 kwam de participatiegraad van vrouwen 8 procentpunten hoger uit dan in 2001. Om het streefdoel zoals geformuleerd door het CPB te halen, zou in de periode 2008-2016 hun participatiegraad nog eens met ruim 8 procentpunten moeten stijgen.

Ook bij de 55 tot 65-jarigen was er de afgelopen jaren sprake van een flinke toename van de brutoparticipatie. Was in 2001 nog 35 procent van de 55 tot 65-jarigen actief op de arbeidsmarkt, in 2008 was dit gegroeid naar 47 procent. Wel is dit nog ver verwijderd van het streefcijfer van 58 procent. De toenemende participatiegraad van ouderen komt voor een deel door de stijgende arbeidsdeelname van vrouwen. Met name voor de vrouwelijke babyboomers geldt dat ze veel vaker actief zijn op de arbeidsmarkt dan de vrouwen van de eerdere generaties. Maar ook onder oudere mannen nam de arbeidsdeelname toe. Dit heeft er ook mee te maken dat de afgelopen jaren de meeste VUT-en de prepensioenregelingen zijn afgeschaft of versoerd (Janssen en Souren, 2008).

1. Ontwikkeling bruto arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen van 20 tot 65 jaar en 80-procentdoelstelling

3. Mannen 20 tot 55 jaar

3.1 Onbenut arbeidsaanbod

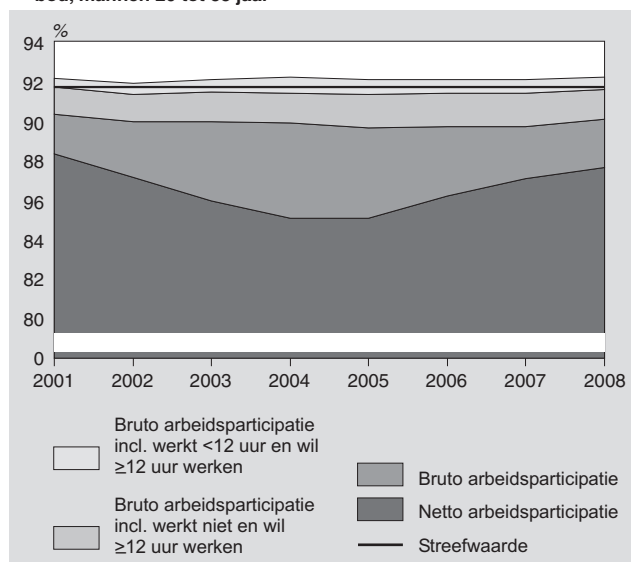
Onbenut arbeidsaanbod

Onder het onbenut arbeidsaanbod verstaan we hier personen die niet of minder dan twaalf uur per week werken, maar die wel aangeven dat ze een betaalde baan voor twaalf uur of meer in de week zouden willen. Binnen het onbenut arbeidspotentieel kunnen drie groepen worden onderscheiden naar de mate van afstand tot de arbeidsmarkt. De eerste groep bestaat uit de werklozen. Deze zijn actief op zoek naar werk van ten minste twaalf uur per week en zijn hiervoor ook direct beschikbaar. De tweede groep bevat degenen die wel actief op zoek zijn naar dergelijk werk, maar die niet meteen aan de slag kunnen, bijvoorbeeld omdat ze bezig zijn met het afronden van een opleiding. Ten slotte is er nog een groep mensen die wel op korte termijn zouden kunnen beginnen met een baan van twaalf uur of meer per week, maar die hiernaar niet actief op zoek zijn. De redenen hiervoor kunnen uiteen lopen.

In 2008 bedroeg de bruto arbeidsparticipatie van mannen van 20 tot 55 jaar 90 procent. Het streven is dat deze in 2016 op 92 procent ligt. Om te kijken of de benodigde toename van 2 procent kan worden behaald, moet gekeken worden naar het onbenut arbeidsaanbod (zie kader). In 2008 waren er bijna 180 duizend 20 tot 55-jarige mannen die tot het onbenut arbeidsaanbod behoorden. Van hen waren er bijna 95 duizend personen werkloos (zie tabel 1 in de bijlage). Zij tellen dus al mee in de bruto arbeidsparticipatie. Van de overige 85 duizend mannen in het onbenut arbeidsaanbod werkte het grootste deel (bijna 70 duizend) helemaal niet, maar zou in principe wel een baan van

twalf uur of meer per week willen. Wanneer deze groep volledig zou participeren op de arbeidsmarkt, zou de bruto arbeidsdeelname van mannen van 20 tot 55 jaar in 2008 al bijna uitkomen op het streefdoel voor 2016. De arbeidsdeelname zou dan namelijk 91,6 procent bedragen. Daarnaast waren er in 2008 bijna 15 duizend mannen met een betaalde baan van minder dan twalf uur per week die ook wel meer dan dan twalf uur per week zouden willen werken. De extra arbeidsdeelname die behaald zou kunnen worden wanneer deze groep meer uren zou gaan werken is gering, maar zou er, samen met de rest van het onbenut arbeidsaanbod, desondanks voor zorgen dat het streefcijfer van 92 procent in 2008 bereikt zou zijn. Het aantal mannen in het onbenut arbeidsaanbod is relatief klein. Daarnaast is er een grote variatie in de afstand tot de arbeidsmarkt. Er zijn zowel mannen die niet op korte termijn kunnen beginnen als mannen die dat wel kunnen, maar niet actief zoeken naar werk. Het zal niet eenvoudig zijn om algemene maatregelen te bedenken om deze groep te stimuleren om actiever te worden op de arbeidsmarkt.

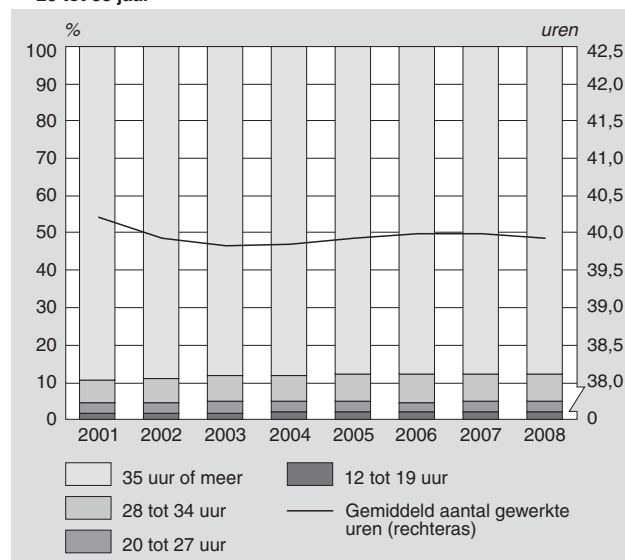
2. Arbeidsparticipatie exclusief- en inclusief het onbenut arbeidsaanbod, mannen 20 tot 55 jaar

3.2 Aantal uren werk

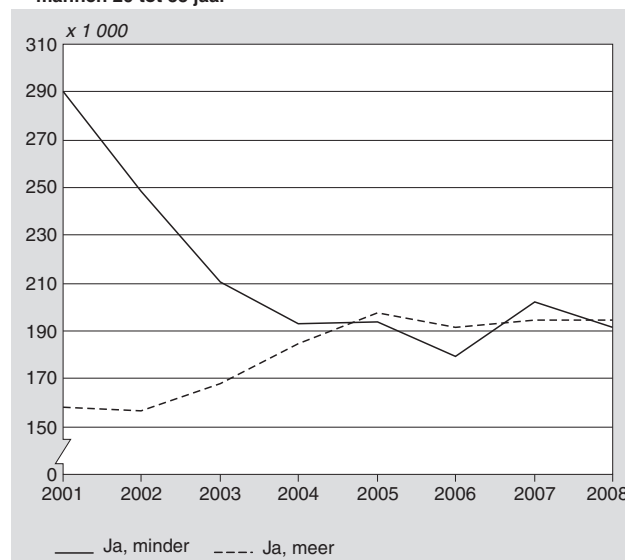
Als mannen die minder dan twalf uur werken, meer uren gaan werken, heeft dat dus een (klein) direct effect op de arbeidsdeelname. Wanneer mannen die al meer dan twalf uur werken, nog meer gaan werken, leidt dit echter niet tot een verandering van de bruto arbeidsparticipatie. Zij worden immers al meegerekend. Door meer uren te gaan werken, zouden zij natuurlijk wel een bijdrage kunnen leveren aan de oplossing van een (toekomstige) krapte op de arbeidsmarkt. De verdeling van de arbeidsduur van 20 tot 55-jarige mannen bleef de afgelopen jaren echter vrijwel ongewijzigd. Daarbij is het gemiddelde aantal gewerkte uren per week bij deze mannen al zo hoog dat een stijging daarvan niet heel waarschijnlijk is. De gemiddelde wekelijkse arbeidsduur is in de periode 2001-2004 iets gedaald. Van 2004 tot 2008 lag deze steeds rond de 39,9 uur.

3. Werkzame beroepsbevolking naar wekelijkse arbeidsduur, mannen 20 tot 55 jaar

Dat een (nog) groter aantal gewerkte uren bij mannen niet heel realistisch is, blijkt ook uit het aandeel werkzame mannen van 20 tot 55 jaar dat meer zou willen werken. In 2008 waren er 194 duizend mannen die meer zouden willen werken dan het aantal uren dat ze op dat moment werkten. Daar stond tegenover dat er ook 191 duizend mannen waren die liever minder uren zouden willen maken. Sinds 2004 zijn deze aantallen min of meer gelijk. Vóór 2004 waren er meer mensen die minder zouden willen werken. Het valt dus niet verwachten dat de voorkeuren voor meer of minder werken in de toekomst invloed zullen hebben op de gemiddelde arbeidsduur van mannen van 20 tot 55 jaar.

4. Werkzame beroepsbevolking naar meer of minder willen werken, mannen 20 tot 55 jaar

4. Vrouwen 20 tot 55 jaar

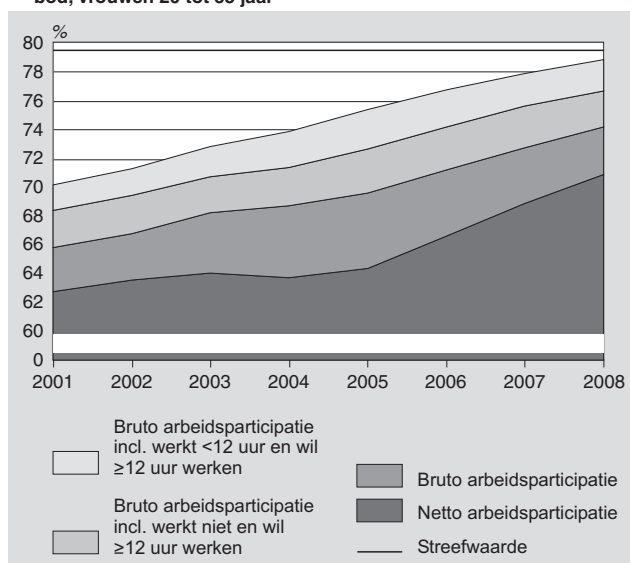
4.1 Onbenut arbeidsaanbod

Vrouwen van 20 tot 55 jaar zouden volgens de CPB-berekening in 2016 uit moeten komen op een bruto arbeids-

deelname van 79,5 procent. In 2008 was 74,1 procent actief op de arbeidsmarkt. Echter, het onbenut arbeidsaanbod van vrouwen van 20 tot 55 jaar ligt een stuk hoger dan het onbenut arbeidsaanbod van mannen in dezelfde leeftijdsgroep. In 2008 waren er ruim 310 duizend vrouwen die geen betaalde baan hadden voor minimaal twaalf uur in de week en dat wel zouden willen. Van hen waren behoorden er 128 duizend tot de werkloze beroepsbevolking. Deze groep telt dus al mee in het participatiecijfer. Als we echter alle vrouwen in het onbenut arbeidsaanbod mee zouden nemen in de berekening voor de participatiegraad dan komen we in 2008 uit op een participatie van 78,8 procent. We kunnen dus concluderen dat een hoop niet-werkende vrouwen op zich wel bereid zijn om te werken. Als deze wel zouden participeren op de arbeidsmarkt dan zouden de vrouwen al in 2008 in de buurt komen van het streefdoel voor 2016.

In 2008 waren er 84 duizend werkwillende vrouwen die niet op korte termijn beschikbaar waren voor werk en 63 duizend die al langer dan zes maanden niet hiernaar hadden gezocht. Samen vormen zij het overgrote deel van het onbenut arbeidsaanbod. Maatregelen die worden genomen om meer vrouwen te laten participeren, zouden dan ook gericht moeten zijn op de belemmeringen die deze vrouwen ondervinden.

5. Arbeidsparticipatie exclusief- en inclusief het onbenut arbeidsaanbod, vrouwen 20 tot 55 jaar

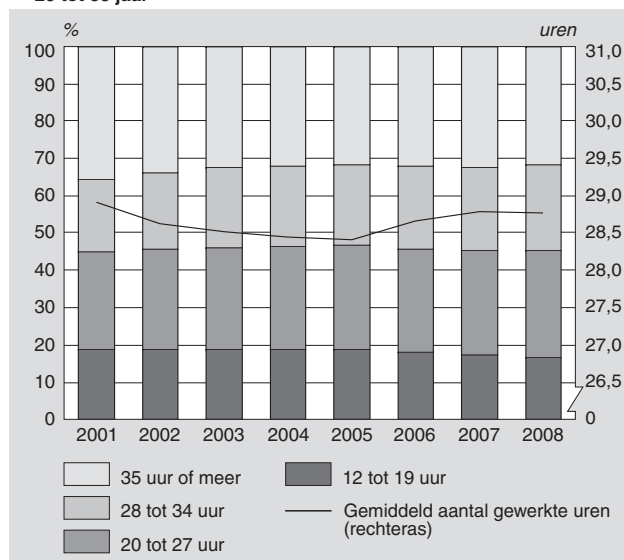

4.2 Aantal uren werk

Evenals bij mannen van 20 tot 55 jaar is de verdeling van de arbeidsduur bij vrouwen van dezelfde leeftijdsgroep de afgelopen jaren nagenoeg stabiel gebleven. Bij deze vrouwen zou de arbeidsduur nog wel eens toe kunnen nemen. Sinds 2005 is het gemiddeld aantal gewerkte uren per week licht gestegen. In 2008 werkten vrouwen in de werkzame beroepsbevolking 28,8 uur per week.

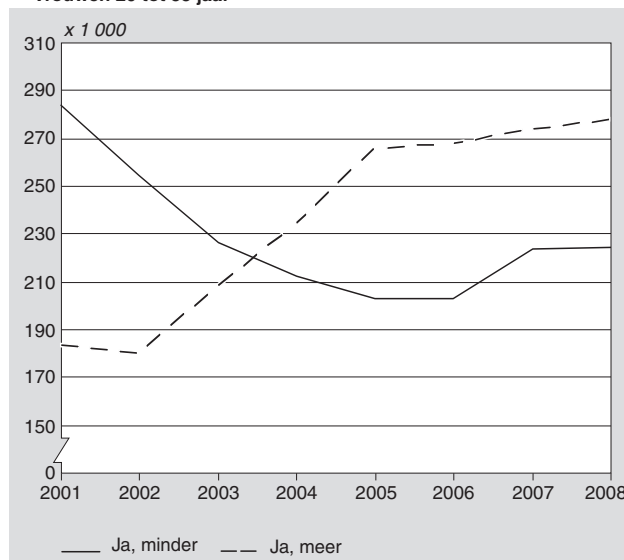
Vanaf 2005 overtreft het aantal 20 tot 55-jarige vrouwen dat meer zou willen werken het aantal dat minder zou willen werken. In 2008 waren er ruim 276 duizend vrouwen die hun uren zouden willen uitbreiden en 221 duizend

6. Werkzame beroepsbevolking naar wekelijkse arbeidsduur, vrouwen 20 tot 55 jaar

vrouwen die deze juist wilden verminderen. Behalve dat er dus relatief veel vrouwen van 20 tot 55 jaar zijn die niet op de arbeidsmarkt participeren, terwijl ze dat wel zouden willen, zijn er dus ook nog behoorlijk wat vrouwen die wel participeren, maar dat meer zouden willen doen. Ook op dit gebied valt er dus nog de nodige winst te behalen. Het is belangrijk om te achterhalen wat de redenen zijn waarom deze vrouwen hun wens om meer uren te werken niet gerealiseerd krijgen. Daar zouden vervolgens actief maatregelen bij kunnen worden bedacht.

7. Werkzame beroepsbevolking naar meer of minder willen werken, vrouwen 20 tot 55 jaar

5. Ouderen 55 tot 65 jaar

5.1 Onbenut arbeidsaanbod

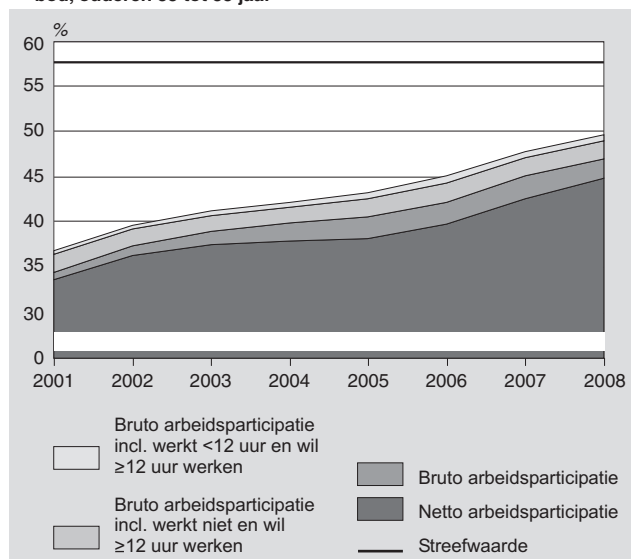
Hoewel de participatie onder ouderen de afgelopen jaren voortdurend is gestegen, komt deze bij lange na nog niet in

de buurt van de door het CPB berekende streefcijfer van 58 procent. In 2008 participeerde 47 procent van de ouderen van 55 tot 65 jaar op de arbeidsmarkt. Ruim 100 duizend ouderen behoorden tot het onbenut arbeidsaanbod. Van hen waren er bijna 46 duizend werkloos, zij tellen dus al mee in de bruto arbeidsparticipatie. Als alle ouderen uit het onbenut arbeidsaanbod zouden toetreden tot de arbeidsmarkt, zouden ze in 2008 uitkomen op een participatiegraad van 49,7 procent. Dit is aanzienlijk lager dan het streefdoel van 58 procent. Anders dan bij de vrouwen van 20 tot 55 jaar kan bij de ouderen het onbenut arbeidsaanbod het gat tussen de participatiegraad in 2008 en het streefdoel nog niet dichten.

Om de doelstellingen van de SER toch te kunnen halen, zal bij ouderen dan ook nadrukkelijk gekeken moeten worden naar degenen die niet werken en aangeven dat ook niet te kunnen of willen. Het ging in 2008 om ruim 1 miljoen ouderen. Van hen gaven er 491 duizend aan al met prépensioen of met de VUT te zijn. Dit is 24 procent van alle 55 tot 65-jarigen. Dit aandeel is sinds 2005 met 5 procentpunten gedaald. Het valt te verwachten dat dit aandeel door de afschaffing van de meeste prépensioenregelingen in de komende jaren nog verder zal dalen. Dit zou kunnen leiden tot een toenemende arbeidsparticipatie van de 55 tot 65-jarigen.

Daarnaast gaven 370 duizend ouderen aan niet te kunnen werken wegens ziekte of arbeidsongeschiktheid. Dit komt neer op 18 procent van de 55-plussers. Dit aandeel is al een aantal jaren stabiel. Het zal moeilijk zijn om maatregelen te bedenken die ervoor zorgen dat deze groep alsnog toetreedt tot de arbeidsmarkt.

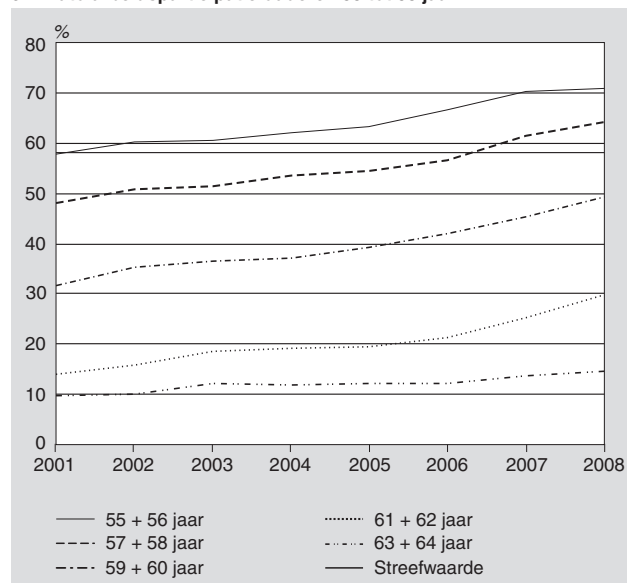
8. Arbeidsparticipatie exclusief- en inclusief het onbenut arbeidsaanbod, ouderen 55 tot 55 jaar

Als we de arbeidsparticipatie van de 55-plussers per afzonderlijke leeftijd onder de loep nemen, dan blijkt deze vooral onder degenen boven de 60 erg laag te zijn. De 55 tot 58-jarigen participeren zelfs al geruime tijd meer dan het door het CPB berekende streefcijfer. Van de 61- en 62-jarigen was in 2008 iets minder dan 30 procent actief op de arbeidsmarkt. Bij de 63- en 64-jarigen lag dit aandeel zelfs onder de 15 procent. Een deel van de oudere

55-plussers kan nog gebruik maken van prépensioenregelingen, soms in de vorm van overgangsregelingen. Voor de jongere 55-plussers geldt dat in veel mindere mate. Dit blijkt ook uit de hogere arbeidsparticipatie van de jongere groep 55-plussers vergeleken met de oudere groep. Een groter aandeel van de jongere 55-plussers zal daardoor waarschijnlijk langer op de arbeidsmarkt blijven participeren dan bij de huidige 60-plussers. Naargelang de hoogte van dit percentage zou het kunnen dat op deze wijze in de komende jaren de kloof tussen de potentiële arbeidsdeelname van ouderen en het door het CPB berekende streefcijfer (deels) gedicht kan worden.

9. Bruto arbeidsparticipatie ouderen 55 tot 65 jaar

5.2 Aantal uren werk

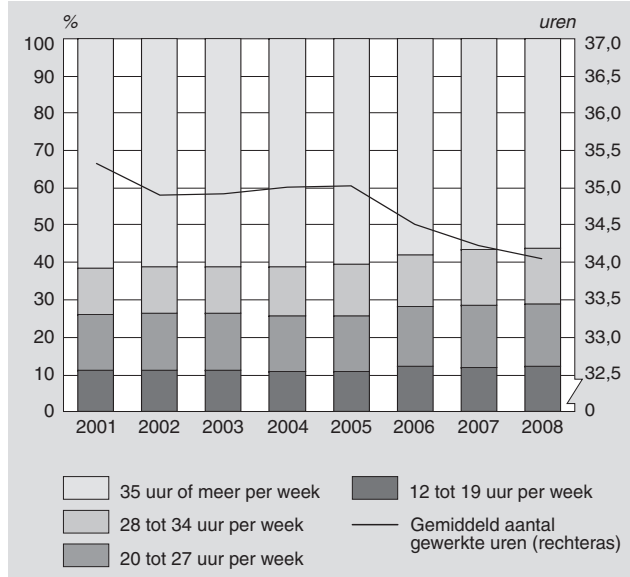
De verdeling van de arbeidsduur bij ouderen toont vanaf 2005 een lichte stijging van het aandeel deeltijdbanen. Bij het gemiddelde aantal gewerkte uren per week is vanaf 2005 ook een lichte daling zichtbaar. Dit komt ondermeer omdat onder de 55 tot 65-jarigen met name de netto arbeidsdeelname van vrouwen sterk gestegen is. Zij werken veel vaker dan mannen in deeltijd. Daarnaast heeft echter ook onder mannen in deze leeftijdsgroep de afgelopen jaren een verschuiving plaatsgevonden van voltijdbanen naar deeltijdbanen.

Ouderen werken dus weliswaar steeds vaker en langer, maar maken steeds minder uren. Het lijkt er op dat de ouderen die langer doorwerken, dit voornamelijk doen wanneer ze dat in deeltijd kunnen doen. In 2008 werkten ouderen in de werkzame beroepsbevolking gemiddeld 34 uur per week.

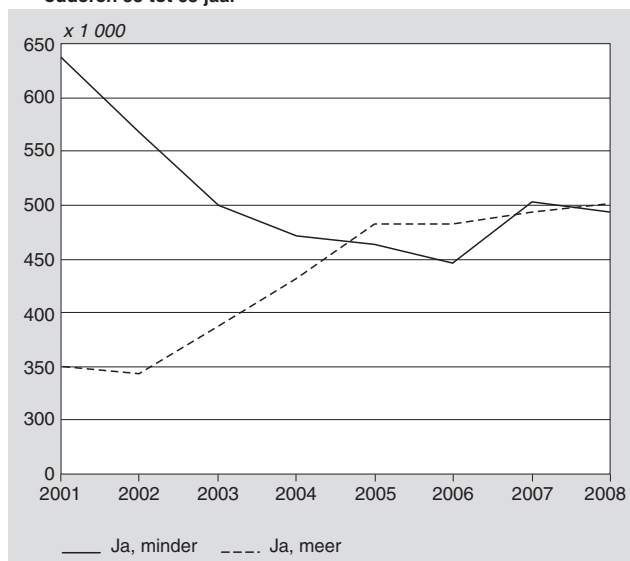
In 2008 waren er wel 501 duizend ouderen die meer uren per week zouden willen werken dan het aantal uren dat ze op dat moment werkten. Daar stond tegenover dat zo'n 493 duizend ouderen juist liever minder wilden werken. In het begin van deze eeuw overtrof het aantal dat de uren wilde verminderen het aantal dat deze wilde uitbreiden nog, maar de laatste jaren zijn beide groepen steeds ongeveer even groot. In 2007 lag het aantal personen dat

minder zou willen werken zelfs weer even boven het aantal dat meer zou willen werken. Als op dit gebied niet veel zal veranderen, zal de groep ouderen in dit opzicht niet veel bij kunnen dragen aan het oplossen van een eventuele krapte op de arbeidsmarkt.

10. Werkzame beroepsbevolking naar arbeidsduur, ouderen 55 tot 65 jaar

11. Werkzame beroepsbevolking naar meer of minder willen werken, ouderen 55 tot 65 jaar

6. Conclusie

De brutoparticipatiegraad van mannen is de afgelopen jaren stabiel gebleven en komt nu al in de buurt van de CPB-berekening voor 2016. Mannen van 20 tot 55 jaar hebben een hoge arbeidsparticipatie. Inclusief het onbenut arbeidsaanbod zou de participatiegraad in 2008 zelfs al uitkomen op de doelstelling. Mannen in deze leeftijdscategorie werken veel uren per week. Op dat vlak kan er eigenlijk geen toename meer verwacht worden.

Bij vrouwen in de leeftijd van 20 tot 55 jaar is de participatiegraad ook de laatste jaren weer sterk toegenomen, maar er bestaat nog steeds een verschil van ruim 5 procentpunt met het streefdoel van 79,5 procent. Het onbenut arbeidsaanbod zou dit gat op dit moment echter al voor een groot deel kunnen dichten. Voor deze groep vrouwen is het streefcijfer voor 2016 dan ook niet onrealistisch. Daarnaast is vanaf 2005 het aantal vrouwen in deze leeftijdsgroep dat meer uren per week zou willen werken groter dan het aantal vrouwen dat liever minder zou willen werken. Ook op dit gebied zou dus nog de nodige winst te behalen zijn.

Ook onder de 55 tot 65-jarigen is de arbeidsparticipatie de afgelopen jaren fors gestegen. Dit komt vooral door de toename van de arbeidsdeelname onder oudere vrouwen. Ondanks de sterke stijging komt de bruto arbeidsparticipatie van ouderen ook wanneer het onbenut arbeidsaanbod wordt meegeteld, zelfs niet in de buurt van het streefcijfer van 58 procent. Voor deze groep is daarom ook gekeken naar degenen die niet willen of kunnen werken. Het blijkt dat veel ouderen niet werken vanwege de VUT of prepensioenen. Inmiddels zijn veel van prepensioenregelingen afgeschaft. Dit heeft de afgelopen jaren al gezorgd voor een toename van de participatie van ouderen.

Een eventueel verdere stijging van de arbeidsdeelname van ouderen, als gevolg van de ontwikkelingen rondom de afschaffing van VUT en prepensioenregelingen, zou ervoor kunnen zorgen dat het gat tussen de arbeidsdeelname van deze groep en het streefcijfer steeds kleiner wordt.

De toename van de participatiegraad bij 55 tot 65-jarigen in de afgelopen jaren, ging gepaard met een lichte afname van de gemiddelde arbeidsduur per week bij de werkende ouderen. Dit komt enerzijds door de instroom van parttime werkende vrouwen, anderzijds doordat een deel van de ouderen, zowel vrouwen als mannen, is overgestapt van een voltijd baan naar een deeltijd baan. Ook is het aantal personen dat meer zou willen werken, al een aantal jaren min of meer gelijk aan het aantal personen dat minder zou willen werken.

In dit artikel is geanalyseerd in hoeverre de 80-procentdoelstelling bereikt kan worden uitgaande van de huidige situatie op de arbeidsmarkt. Echter, deze is natuurlijk niet statisch. De situatie op de arbeidsmarkt wordt ook bepaald door de conjunctuur (zie bijvoorbeeld Beckers, Lautenbach, Linden). Daarnaast kunnen ook maatregelen van de overheid invloed hebben op het effectief arbeidsaanbod. Zo is in 2009 bijvoorbeeld de doorwerkbonus geïntroduceerd om het doorwerken onder 62-plussers fiscaal te stimuleren. Ten slotte zijn er nog generatie-effecten: oudere generaties worden voortdurend vervangen door jongere met een ander arbeidspatroon. Deze effecten spelen vooral een rol bij de participatie van vrouwen en, bijgevolg, ook ouderen.

Technische Toelichting

Beroepsbevolking Definitie CCS1991

Volgens deze definitie worden tot de beroepsbevolking gerekend:

- personen die ten minste twaalf uur per week werken, of
- personen die werk hebben aanvaard waardoor ze ten minste twaalf uur per week gaan werken, of
- personen die verklaren ten minste twaalf uur per week te willen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ontplooiën om werk voor ten minste twaalf uur per week te vinden.

Van de beroepsbevolking worden personen die ten minste twaalf uur per week werken tot de *werkzame beroepsbevolking* gerekend en degenen die niet of minder dan twaalf uur per week werken tot de *werkloze beroepsbevolking*.

Beschikbaar (definitie beroepsbevolking 1991)

Beschikbaar zijn alle personen die binnen twee weken in een nieuwe werkkring kunnen beginnen of die binnen drie maanden kunnen beginnen omdat een termijn van twee weken niet haalbaar is wegens een opzegtermijn van de huidige werkkring (als men werk heeft van minder dan twaalf uur), het afronden van vrijwilligerswerk, het moeten regelen van kinderopvang of wegens vakantie of ziekte.

Leeftijd

Bij de indeling naar leeftijd is uitgegaan van de leeftijd op de enquêtedatum.

Werkloosheidspercentage

De werkloze beroepsbevolking in procenten van de beroepsbevolking.

Zoekactiviteiten (definitie beroepsbevolking 1991)

Van het ontplooiën van activiteiten om werk te vinden is sprake als betrokkene verklaart de afgelopen vier weken iets te hebben gedaan om werk te vinden. Personen die het afgelopen half jaar iets hebben gedaan om werk te vinden maar in de afgelopen vier weken niet vanwege het wachten op de uitslag van een sollicitatieprocedure worden eveneens tot de personen gerekend die activiteiten hebben ontplooid om werk te vinden.

Tabel 1
Onbenut arbeidsaanbod naar geslacht en leeftijd

	Mannen 20 tot 55 jaar			Vrouwen 20 tot 55 jaar			Ouderen 55 tot 65 jaar					
	werkloze beroepsbevolking	niet-beroepsbevolking die wel meer dan 12 uur in de week wil werken		werkloze beroepsbevolking	niet-beroepsbevolking die wel meer dan 12 uur in de week wil werken		werkloze beroepsbevolking	niet-beroepsbevolking die wel meer dan 12 uur in de week wil werken				
		totaal onbenut arbeidsaanbod	werkt helemaal niet		werkt minder dan 12 uur per week	totaal onbenut arbeidsaanbod		werkt helemaal niet	werkt minder dan 12 uur per week	totaal onbenut arbeidsaanbod	werkt helemaal niet	werkt minder dan 12 uur per week
2001	84 404	63 952	10 658	159 015	123 441	128 459	48 837	300 736	13 159	34 408	3 995	51 562
2002	115 084	70 609	11 137	196 830	131 318	130 239	50 905	312 461	19 044	34 202	5 699	58 945
2003	164 970	74 506	11 574	251 050	166 548	129 567	53 473	349 587	26 854	35 119	6 332	68 305
2004	197 149	76 473	16 005	289 627	196 930	143 797	63 110	403 837	38 188	36 050	6 963	81 201
2005	184 726	82 358	17 487	284 571	206 634	163 021	68 640	438 295	47 792	43 676	8 806	100 274
2006	141 979	78 630	15 085	235 694	182 195	154 339	64 959	401 494	48 512	46 934	10 533	105 979
2007	104 290	77 375	16 821	198 486	152 405	142 039	58 899	353 343	49 769	47 932	8 823	106 524
2008	94 963	69 843	14 754	179 559	127 733	126 621	56 364	310 718	45 619	45 495	9 755	100 869

Literatuur

Advies Commissie Arbeidsparticipatie (2008). *Naar een toekomst die werkt*, 16 juni 2008

Beckers, Ingrid, Hendrika Lautenbach, Ger Linden (2008). Onbenut arbeidsaanbod en economische groei. *Socialeconomische trends*, 2/2008, 37-43.

CEP (2007). SER mlt-advies, CPB-Onderzoeksmemorandum 134²⁾

Janssen, Boukje, en Martijn Souren (2008). Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. *Socialeconomische trends*, 4/2008, 7-13.

Kabinet (2008). *Kabinetsreactie op hoofdlijnen op het rapport van de Commissie Arbeidsparticipatie*, 30-6-2008.

TK(2007/2008a). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr.83.

Noten in de tekst

¹⁾ In het SER-mlt advies wordt er geen onderverdeling gemaakt naar geslacht. De streefcijfers voor mannen en vrouwen van deze leeftijd zijn door het CBP uitgaande van de 80-procentdoelstelling berekend ten behoeve van de Emancipatienota (TK 2007/2008a).

²⁾ De bruto arbeidsparticipatie die het CBS berekent, kan enigszins afwijken van de berekening die het CPB gedaan heeft ten aanzien van de 80-procentdoelstelling. Dit verschil is te verklaren doordat het CPB in plaats van de beroepsbevolking personen die werkzaam zijn in Nederland in de teller zet. Nederlanders die in Nederland wonen maar in het buitenland werken, worden in de CPB-berekening dus niet meegenomen, buitenlanders die in Nederland werkzaam weer wel.

Belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen met minderjarige kinderen

Reinder Lok

Huishoudens met minderjarige kinderen werden in 2007 gemiddeld met 2 824 euro per jaar gecompenseerd door belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen. Dit komt neer op 1 567 euro per kind. De laagste inkomensgroep ontving gemiddeld 3 243 euro, de hoogste 2 310 euro. Alle regelingen samen zorgden ervoor dat ruim 106 duizend gezinnen boven de lage-inkomensgrens uitkwamen. Bijna 170 duizend gezinnen profiteerden in 2007 niet of maar ten dele van de kinderkorting, omdat ze niet genoeg belasting betaalden. In 2008 is dit gerepareerd door invoering van de kindertoeslag.

Ramingen op basis van de huishoudenssamenstelling en de inkomens- en arbeidssituatie in 2007 laten zien dat gezinnen er in 2008 gemiddeld met 204 euro op vooruit gaan door de kindertoeslag en de invoering van gratis schoolboeken. In 2009 loopt het voordeel op tot 336 euro in vergelijking met 2007 doordat dan ook de inkomensafhankelijke combinatiekorting en het kindgebonden budget worden ingevoerd.

1. Inleiding

De Nederlandse overheid geeft gezinnen op twee manieren financiële ondersteuning voor het levensonderhoud van de kinderen. Ten eerste door speciale uitkeringen, te weten kinderbijslag, tegemoetkoming in de schoolkosten, en vanaf 2008 de kindertoeslag. Daarnaast ontvangen veel gezinnen extra kortingen op de te betalen belasting, namelijk kinderkorting, alleenstaande ouderkorting, combinatiekorting, en de aanvulling daarop.

In dit artikel staan de belasting- en inkomensregelingen centraal die gekoppeld zijn aan gezinnen met kinderen. We beperken ons hierbij tot de gezinnen met minderjarige kinderen, al gelden sommige regelingen ook voor oudere kinderen tot 27 jaar. Uitgangspunt zijn de voorlopige inkomensgegevens over 2007 en de gezinssituatie op 31 december van dat jaar. De vergoedingen in verband met kinderopvang maken geen deel uit van het inkomensbegrip, en worden hier buiten beschouwing gelaten. Hierover is apart gepubliceerd door Huynen (2009).

2. Belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen met minderjarige kinderen

De belangrijkste regeling is de kinderbijslag. Kinderbijslag wordt uitgekeerd per kind, onafhankelijk van de inkomenssituatie van de ouders. Voor de andere regelingen gelden voorwaarden met betrekking tot de hoogte van het inkomen, de huishoudenssamenstelling en het hebben van

betaald werk. De tegemoetkoming in de schoolkosten, de kinderkorting en de kindertoeslag zijn afhankelijk van het gezamenlijke inkomen van de ouders.

De (aanvullende) alleenstaande ouderkorting geldt uiteraard exclusief voor alleenstaande ouders. De aanvullende alleenstaande ouderkorting is daarnaast ook afhankelijk van het inkomen uit tegenwoordige arbeid van de ouder. Tot slot is ook de (aanvullende) combinatiekorting afhankelijk van het inkomen uit tegenwoordige arbeid van een of beide ouders. In de toelichting wordt een nadere beschrijving gegeven van alle regelingen.

Een belangrijk nadeel van belastingkortingen is dat ze alleen verzilverd kunnen worden als er voldoende belasting wordt betaald. Voor de kinderkorting is dit probleem vanaf 2008 opgelost door de omzetting hiervan in de kindertoeslag. Het effect hiervan schatten we door de regelgeving van 2008 toe te passen op de situatie van 2007. Hetzelfde doen we ook voor de invoering van het kindgebonden budget en de inkomensafhankelijke combinatiekorting in 2009.

Besteedbaar inkomen

In dit artikel gebruiken we het besteedbaar inkomen van huishoudens als inkomensbegrip. Dit is het bruto-inkomen uit arbeid, eigen onderneming, vermogen en ontvangen overdrachten, verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen.

Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen

Voor indelingen naar hoogte van het inkomen gebruiken we het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen. Dit is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt.

3. Gemiddelde bijdragen aan het inkomen

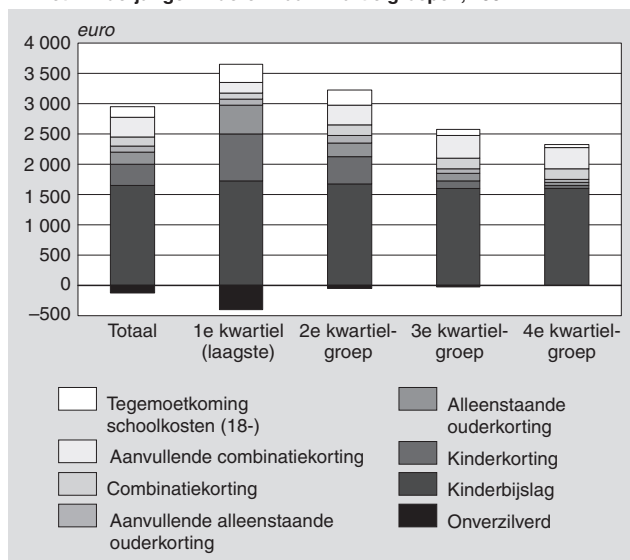
Huishoudens met minderjarige kinderen werden in 2007 gemiddeld met 2 824 euro per jaar gecompenseerd door inkomensregelingen en belastingkortingen voor kinderen. De laagste inkomens verzilverden gemiddeld 3 243 euro, de hoogste 2 310 euro. De kinderbijslag is de grootste overheidsbijdrage en is onafhankelijk van het inkomen of de arbeidspositie van de ouders. In 2007 bedroeg de kinderbijslag per gezin 1648 euro per jaar. De laagste inkomens werden verder vooral gecompenseerd door de kinderkorting (785 euro), de (aanvullende) alleenstaande ouderkorting (571 euro) en de tegemoetkoming in school-

kosten (316 euro). Deze huishoudens hadden wel het probleem dat zij 412 euro van de kortingen niet konden verzilveren, omdat ze niet genoeg belasting betaalden.

Eenoudergezinnen hebben het grootste voordeel uit de verschillende regelingen. Gemiddeld profiteerden zij in 2007 voor 4 150 euro. Dit bedrag had nog hoger kunnen zijn geweest, als zij ook alle belastingkortingen hadden kunnen verzilveren. Er bleef namelijk 458 euro aan kortingen ongebruikt.

De (aanvullende) combinatiekorting wordt voornamelijk ontvangen door de midden- en hogere inkomens. Dit hangt samen met de aard van deze kortingen, namelijk het hebben van voldoende inkomen uit arbeid. Met name wanneer beide ouders betaald werk hebben, kunnen de gezamenlijke combinatiekortingen oplopen tot bijna 1 000 euro. Deze gezinnen profiteren daarom ook het meeste van deze kortingen. In 2007 ontvingen ze gemiddeld 620 euro aan combinatiekortingen.

1. Voordelen uit belasting- en inkomensregelingen voor huishoudens met minderjarige kinderen naar kwartielgroepen, 2007*

4. Onverzilverde heffingskortingen

Bijna 170 duizend gezinnen profiteerden in 2007 niet of maar ten dele van de kinderkorting. Dit probleem ontstaat als het recht op belastingkorting groter is dan de belasting zelf. Gemiddeld liepen deze gezinnen 783 euro aan kinderkorting mis, naast nog eens 541 euro aan andere kindgerelateerde kortingen. Met name eenoudergezinnen hadden hiermee te maken. Het betrof bijna 100 duizend huishoudens. Om dit probleem op te lossen is vanaf 2008 de kinderkorting omgezet in een kindertoeslag. Hierdoor gaan ook de gezinnen die weinig of geen belasting betalen van deze regeling profiteren.

5. Invloed op lage inkomens

Een van de doelstellingen van diverse belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen is te voorkomen dat kin-

deren in armoede opgroeien. Voor de afbakening van huishoudens met een hoge kans op armoede, wordt de lage-inkomensgrens (zie begrippen) gehanteerd.

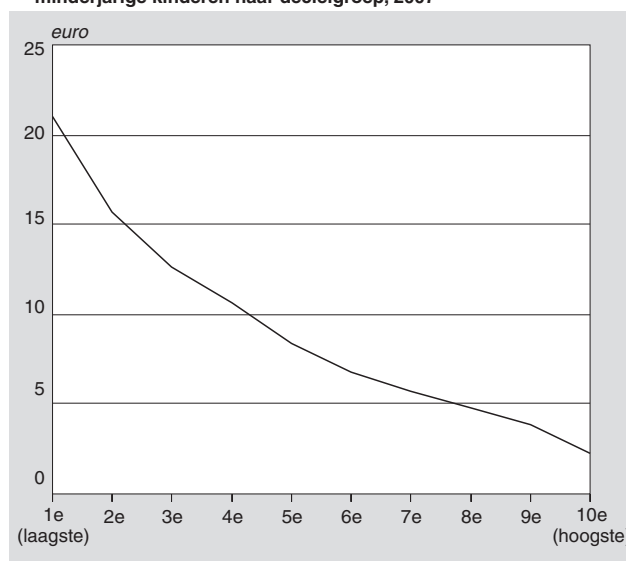
Ruim 106 duizend gezinnen met minderjarige kinderen kwamen in 2007 dankzij de verschillende belasting- en inkomensregelingen uit boven de lage-inkomensgrens. Zonder die regelingen zouden er bijna 279 duizend van deze gezinnen zijn geweest met risico op armoede, nu waren dat er iets meer dan 172 duizend. Het aandeel lage inkomens onder de gezinnen met minderjarige kinderen verminderde hiermee van 14,6 procent naar 9,1 procent.

De belasting- en inkomensregelingen zorgen dus voor een aanzienlijke afname van het aantal lage inkomens. Aan de ene kant komt dit door de algehele verhoging van het inkomensniveau. Zo is de kinderbijslag een algemene regeling die onafhankelijk is van het inkomen van de ouders. Aan de andere kant gelden de meeste regelingen juist voor de lagere inkomens of groepen met een hoog risico op een laag inkomen. Duidelijkste voorbeeld is de alleenstaande ouderkorting die voor de helft terecht komt bij gezinnen met een laag inkomen. Alleen de (aanvullende) combinatiekorting komt juist relatief vaak terecht bij hogere inkomens.

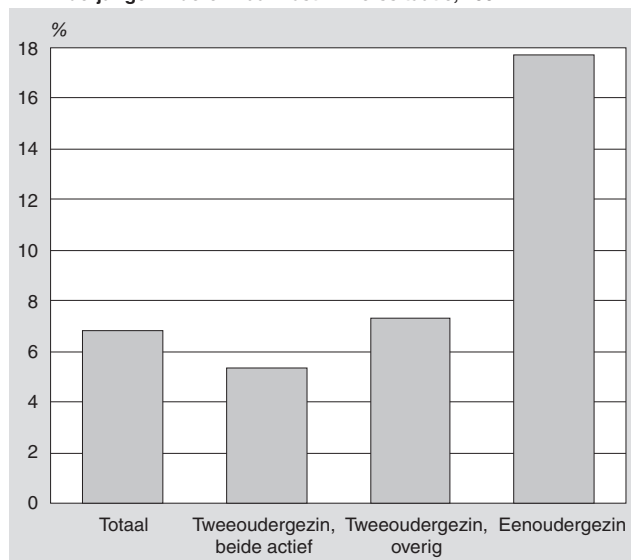
6. Afhankelijkheid van regelingen

Voor de gezinnen in de laagste inkomensgroepen zijn de kindgerelateerde belasting- en inkomensregelingen een belangrijke inkomensbron. De gezinnen in de eerste decielgroep van het inkomen waren in 2007 voor 21 procent afhankelijk van deze regelingen. Bij de hoogste inkomensgroep bedroeg het kindgerelateerde aandeel 2,3 procent van het inkomen. In totaal kwam 6,8 procent van het inkomen van gezinnen uit de verschillende belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen.

2. Afhankelijkheid van kindgebonden voordelen bij huishoudens met minderjarige kinderen naar decielgroep, 2007*

3. Afhankelijkheid van kindgebonden voordelen bij huishouden met minderjarige kinderen naar kostwinnerssituatie, 2007*

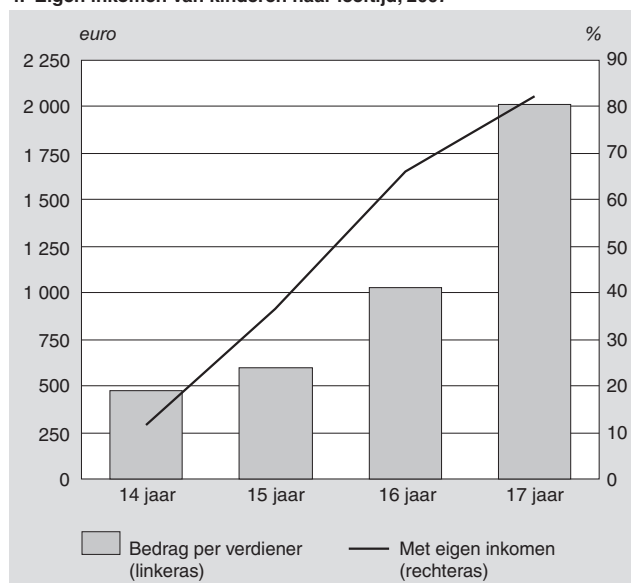

Kijken we naar de kostwinnerssituatie van de gezinnen, dan profiteren de eenoudergezinnen het meeste. In totaal kwam 17,7 procent van het besteedbaar huishoudensinkomen van eenoudergezinnen in 2007 uit de verschillende regelingen. Voor gezinnen met twee werkende ouders was dit 5,4 procent en voor de overige tweeoudergezinnen 7,3 procent.

7. Inkomens van kinderen

De oudere kinderen hebben vaak al een eigen bijverdiende. In 2007 liep dit op van bijna 12 procent van de kinderen bij de 14-jarigen tot 82 procent bij de 17-jarigen. De inkomsten per verdienend kind varieerden van 472 tot 2 014 euro per jaar. Gemiddeld kwam 277 euro van het besteedbare huishoudensinkomen van de kinderen.

4. Eigen inkomen van kinderen naar leeftijd, 2007*

8. Overheidsuitgaven in 2007

De totale overheidsuitgaven (inclusief belastinguitgaven) aan de regelingen voor huishoudens met minderjarige kinderen bedroegen in 2007 bijna 5,5 miljard euro. Dat is gemiddeld 1 567 euro per kind. Verreweg het meeste, 3,2 miljard, werd betaald als kinderbijslag. Bijna 2,2 miljard werd besteed aan belastingkortingen, en nog eens ruim 0,3 miljard als tegemoetkoming in de schoolkosten. Doordat niet alle huishoudens in staat waren gebruik te maken van alle heffingskortingen, bleef 230 miljoen euro van de toegekende heffingskortingen voor gezinnen onverzilverd.

9. Doorberekeningen naar 2008 en 2009

Vanwege het verzilveringsprobleem is de kinderkorting in 2008 omgezet in een kindertoeslag. In 2009 wordt die toeslag ook afhankelijk van het aantal kinderen in het gezin en heet het kindgebonden budget. Tegelijkertijd zijn ook andere regelingen aangepast. In 2008 zijn de bedragen van de combinatiekorting en de aanvullende combinatiekorting licht veranderd, en in 2009 zijn die vervangen door de inkomensafhankelijke combinatiekorting. In 2009 is ook de alleenstaande ouderkorting verlaagd. Deze maatregelen tezamen hebben als doel de arbeidsparticipatie van met name vrouwen te vergroten. Tot slot profiteren veel ouders vanaf 2008 van de invoering van gratis schoolboeken. Het eerste jaar door een financiële vergoeding, daarna doordat de scholen de boeken verstrekken.

Om een idee te krijgen van de invloed van de nieuwe regelgeving, passen we die toe op de situatie van 2007. We gaan dus uit van de huishoudenssituatie en de inkomsten zoals die in 2007 zijn waargenomen. Alleen de belasting- en inkomensregelingen met betrekking tot kinderen passen we toe volgens de regels van 2008 of 2009. Hierbij rekenen we alle bedragen om naar prijzen van 2007. Merk op dat we zo de invloed van een eventueel verhoogde arbeidsparticipatie niet meten.

Al met al gaan de gezinnen er met de regelingen van 2008 en 2009 op vooruit ten opzichte van 2007. Gemiddeld gaan de gezinnen er volgens de regeling van 2008 met 204 euro op vooruit. Met de regeling van 2009 loopt het voordeel op tot 336 euro in vergelijking met 2007. In 2008 is het grootste voordeel voor eenoudergezinnen en de lagere inkomensgroepen. Een jaar later profiteren de grotere gezinnen van de invoering van het kindgebonden budget doordat ze dan ook een extra bedrag krijgen voor het tweede en volgende kind.

Eenoudergezinnen zien hun voordeel in 2009 teruglopen door de verlaging van de alleenstaande ouderkorting. Omdat zij veelal maar een kind hebben, wordt dit in de meeste gevallen niet gecompenseerd door de invoering van het kindgebonden budget. Bovendien hebben alleenstaande ouders minder vaak betaald werk (CBS, 2008). Hierdoor profiteren zij ook in mindere mate van de invoering van de inkomensafhankelijke combinatiekorting.

Staat 1
Inkomensstijging bij huishoudens met minderjarige kinderen bij toepassing
regelgeving van 2008 en 2009 op situatie 2007*

	2008	2009
	<i>euro</i>	
Totaal	204	336
<i>Inkomensgroep</i>		
1e kwartiel (laagste)	373	428
2e kwartiel	146	251
3e kwartiel	162	303
4e kwartiel (hoogste)	171	388
<i>Minderjarige kinderen in huishouden</i>		
1 kind	182	173
2 kinderen	199	401
3 of meer kinderen	271	571
<i>Kostwinnerssituatie</i>		
Tweeoudergezin, beide actief	161	374
Tweeoudergezin, overig	182	242
Eenoudergezin	431	300

Technische toelichting

Bronnen

De resultaten zijn gebaseerd op gegevens uit het Inkomenspanelonderzoek (IPO) over 2007. Het IPO is een panel(steekproef)onderzoek dat een beeld geeft van de samenstelling en verdeling van het inkomen van personen en huishoudens in Nederland.

De inkomensgegevens zijn voornamelijk afkomstig van de belasting- en toeslagenadministratie van de Belastingdienst. Deze zijn aangevuld met gegevens over individuele huursubsidie, studiefinanciering en tegemoetkoming in de schoolkosten. Kinderbijslag wordt toegerekend op basis van de samenstelling van het huishouden.

Inkomenseenheid

Als inkomenseenheden worden de persoon en het huishouden onderscheiden. Een particulier huishouden bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien.

Steekproef en populatie

Ten behoeve van het IPO is een aselechte steekproef van personen getrokken. De informatie over het inkomen is verzameld voor iedereen die deel uitmaakt van het huishouden van deze steekproefpersonen. De totale steekproef omvat rond 260 duizend personen in ruim 90 duizend huishoudens.

De gegevens hebben betrekking op de bevolking die op 31 december van 2007 in Nederland woonachtig is. Hieruit zijn alle huishoudens met minderjarige kinderen geselecteerd. In deze publicatie zijn personen in tehuizen of inrichtingen buiten beschouwing gelaten.

Nauwkeurigheid en betrouwbaarheid

Het Inkomenspanelonderzoek is een steekproefonderzoek. Zoals bij alle steekproefonderzoeken zijn de uitkomsten een schatting van de werkelijke, maar onbekende waarden. De afwijkingen worden voor een deel veroorzaakt, doordat informatie over enkele bestanddelen van het inkomen ontbreekt. Het gaat hier onder meer om gegevens over (ontvangen en betaalde) kinderalimentatie en over inkomensoverdrachten tussen ouders en hun uitwonende (studerende) kinderen. Het inkomen van de betreffende groep huishoudens wordt daardoor onder- of overschat. Afwijkingen ten opzichte van de werkelijke waarde zijn ook het gevolg van steekproeffouten. Deze ontstaan, doordat de steekproef door toevallige fluctuaties niet geheel representatief is voor de populatie. De mogelijke afwijking van het waargenomen inkomen ten opzichte van de werkelijke waarde is groter naarmate de spreiding in het inkomen groter is en het aantal waarnemingen kleiner is. In deze publicatie zijn voor groepen die uit minder dan 10 duizend personen bestaan, geen gegevens opgenomen.

Onverzilverbare belastingkortingen

Als een belastingplichtige recht heeft op verschillende heffingskortingen, is de toerekening van het verzilverde en onverzilverde deel van de totale korting niet eenduidig terug te voeren op de verschillende kortingen. In deze publicatie ligt de focus op het effect van de omzetting van kinderkorting in kindertoeslag. Daarom gaan we uit van het marginale effect van de kinderkorting. Dat betekent dat de onverzilverbare korting primair aan de kinderkorting is toegeschreven, en pas daarna aan de overige kortingen met betrekking tot kinderen, en pas in laatste instantie aan andere kortingen. Gezinnen die gebruik maken van aftrek voor buitengewone uitgaven, kunnen de onverzilverde belastingkorting vanwege deze aftrek, later alsnog verzilveren via de tegemoetkomingsregeling voor buitengewone uitgaven (TBU-regeling). In deze publicatie is daar rekening mee gehouden.

Begrippen

Alleenstaande ouderkorting

Korting op de te betalen belasting voor alleenstaande ouders. Het kortingsbedrag is 1 437 euro. Alleenstaande ouders met betaald werk krijgen ook een aanvullende korting van 4,3% van de inkomsten uit tegenwoordige arbeid, tot maximaal nog eens 1 437 euro.

Combinatiekorting

Korting op de te betalen belasting voor ouders van kinderen tot 12 jaar met minimaal 4 475 euro aan eigen inkomsten uit betaald werk. Het kortingsbedrag is 149 euro. De minst verdienende partner (of alleenstaande ouder) die voldoet aan de voorwaarden van de combinatiekorting, krijgt daarbovenop een aanvulling van 700 euro.

Gezin

In dit artikel beperken we ons tot huishoudens met minderjarige kinderen. Deze duiden we ook kortweg aan met gezin.

Gratis schoolboeken

Vanaf het schooljaar 2008-2009 worden de schoolboeken op de middelbare school door de overheid betaald. Het eerste jaar gebeurt dit door middel van een uitkering van 316 euro per kind aan de ouders. Daarna ontvangen de ouders de boeken gratis van de school.

Inkomensafhankelijke combinatiekorting

Vanaf 2009 worden de combinatiekorting en de aanvullende combinatiekorting vervangen door de inkomensafhankelijke combinatiekorting. De minst verdienende partner (of alleenstaande ouder) met minimaal 4 619 euro aan eigen inkomsten uit betaald werk krijgt een belastingkorting van 770 plus 3,8% van het inkomen boven de drempel, tot een maximum van 1 765 euro aan korting.

Kinderbijslag

Inkomensafhankelijke uitkering per kind. De uitkering is afhankelijk van de leeftijd van het kind 754 tot 1 080 euro per jaar. Voor kinderen geboren voor 1995 gelden hogere bedragen naar mate er meer kinderen deel uit maken van het gezin.

Kinderkorting

Korting op de te betalen belasting voor één van beide ouders of de alleenstaande ouder. De hoogte van het bedrag hangt af van het gezamenlijke verzamelinkomen van de ouders. Voor een inkomen tot 28 978 euro geldt de maximale korting van 939 euro. Daarboven neemt de kinderkorting af met 5,75% van het meerverdiende inkomen. Vanaf 45 309 euro bestaat er geen recht meer op kinderkorting.

Kindertoeslag

In 2008 is de kinderkorting vervangen door de kindertoeslag omdat sommige ouders niet volledig van de kinderkor-

ting konden profiteren. De kindertoeslag is een inkomensafhankelijke uitkering voor ouders. Het bedrag is ongeveer gelijk aan de kinderkorting.

Kindgebonden budget

In 2009 is de kindertoeslag vervangen door het kindgebonden budget. Voor ouders van één kind is het maximale bedrag gelijk aan de oude regeling volgens de kindertoeslag. Bij meer kinderen geldt voor ieder extra kind een verhoging van het bedrag. Het bedrag wordt afgebouwd met 6,5% van het inkomen boven de inkomensgrens.

Lage-inkomensgrens

Een inkomen dat, omgerekend naar een inkomen van een alleenstaande, een koopkracht vertegenwoordigt van 10 750 euro, in prijzen van het jaar 2007. Voor meerpersoonshuishoudens is de grens met behulp van een equivalentiefactor aangepast voor de omvang en samenstelling van het huishouden.

Tegemoetkoming schoolkosten

Voor kinderen op de middelbare school kunnen ouders een tegemoetkoming in de schoolkosten en les- of cursusgeld ontvangen. Voor kinderen in de onderbouw is het bedrag 588 euro, voor kinderen in de bovenbouw 667 euro. Het maximale bedrag geldt voor ouders met een verzamelinkomen tot 30 430 euro in het peiljaar (2005). Daarboven wordt de tegemoetkoming afgebouwd met 30% van het meerverdiende inkomen. (Vanaf 2008 zijn de bedragen verlaagd met ruim 300 euro in verband met de invoering van gratis schoolboeken.)

Literatuur

Centraal Bureau voor de Statistiek (2008, 15 september). Minder eenoudergezinnen afhankelijk van uitkering. *CBS-webmagazine*.

Huynen, B. (2009, 4 maart). Meer ouders met kinderopvangtoeslag. *CBS-Webmagazine*.

Tabel 1
Voordelen uit belasting- en inkomensregelingen voor huishoudens met minderjarige kinderen, 2007*

	Huishoudens	Totaal voordelen	Kinderbijslag	Kinderkorting	Alleenstaande ouderkorting	Aanvullende alleenstaande ouderkorting	Combinatiekorting	Aanvullende combinatiekorting	Tegevoetkomst schoolkosten (18-)	Onverzilverde korting
	<i>x 1 000</i>	<i>euro</i>								
Totaal	1 947	2 824	1 648	349	214	87	161	311	172	118
<i>Inkomensgroep</i>										
1e kwartiel (laagste)	449	3 243	1 722	785	477	94	101	160	316	412
2e kwartiel	529	3 166	1 675	454	216	122	177	340	239	58
3e kwartiel	544	2 547	1 595	134	110	77	182	372	94	
4e kwartiel (hoogste)	425	2 310	1 605	34			177	355		
<i>Minderjarige kinderen in huishouden</i>										
1 kind	785	2 024	880	366	297	123	111	226	144	123
2 kinderen	850	2 995	1 832	326	164	69	192	375	151	113
3 of meer kinderen	312	4 369	3 080	373	140	44	201	350	299	117
<i>Kostwinnerssituatie en minderjarige kinderen in huishouden</i>										
Tweeoudergezin, beide actief	1 254	2 531	1 640	210			204	416	82	48
1 kind	468	1 551	857	200			147	293	59	39
2 kinderen	594	2 783	1 815	210			232	481	72	49
3 of meer kinderen	192	4 141	3 010	237			258	515	170	71
Tweeoudergezin, overig	377	2 695	1 836	486			97		265	63
1 kind	134	1 707	923	486			63		220	60
2 kinderen	154	2 649	1 846	477			112		221	61
3 of meer kinderen	88	4 240	3 214	515			124		413	71
Eenoudergezin	317	4 150	1 458	734	1 213	487	65	233	418	458
1 kind	182	3 472	907	704	1 194	491	56	200	309	388
2 kinderen	102	4 747	1 913	767	1 244	514	79	285	508	563
3 of meer kinderen	32	6 097	3 137	795	1 229	372	75	256	754	522

NB. Doorgaans is de gezinssituatie gedurende minimaal de helft van het jaar doorslaggevend voor het recht op een korting. De gezinssituatie per 31 december correspondeert daarom niet altijd met de voorwaarden van de toegekende kortingen.

Thuiswerkers en vanuit-huiswerkers zijn vaak zelfstandigen

Lian Kösters en Kasper Leufkens

In 2008 werkte 2,5 procent van de werkzame beroepsbevolking voornamelijk in de eigen woning. Bij 7,8 procent was de eigen woning de uitvalsbasis om op verschillende plaatsen te werken. De helft van deze thuis- en vanuit-huiswerkers was hoogopgeleid, een groot deel werkte als zelfstandige. Thuiswerkers waren vaak kinderverzorgende, computerprogrammeur of journalist. Vanuit-huiswerkers waren onder andere vertegenwoordiger en consultant.

1. Inleiding

Thuis werken biedt vele voordelen. Het bespaart ten eerste reistijd. Door thuis te werken is het bovendien beter mogelijk om werk en zorg voor kinderen af te stemmen. Thuis kan vaak rustiger worden gewerkt dan in een kantoor met collega's. Voor eenmansbedrijven betekent thuis werken dat geen kantoorruimte gehuurd hoeft te worden, werkgevers hoeven voor werknemers die veel onderweg zijn geen dure werkplekken te betalen. Er zitten ook nadelen aan thuis werken. De scheiding tussen werk en privé kan vervagen. De betrokkenheid bij de organisatie is mogelijk beperkt doordat de werknemer minder contact heeft met collega's. Een werkgever heeft minder controle over zijn personeel dat thuis werkt.

In dit artikel wordt ingegaan op het profiel van de personen die structureel thuis werken. De cijfers in dit artikel zijn gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking (EBB) en hebben betrekking op personen van 15 tot 65 jaar die 12 uur of meer per week werken. In navolging van internationale richtlijnen is een persoon die structureel thuis werkzaamheden uitvoert gedefinieerd als een persoon die in hoge mate in het eigen huis werkt of op verschillende plekken werkt met de eigen woning als basis. Omdat personen die thuis werken veel verschillen van personen die vanuit huis werken, worden ze in dit artikel apart beschreven. Personen die in de eigen woning werken, worden (echte) thuiswerkers genoemd. Personen die de eigen woning als uitvalsbasis gebruiken, worden vanuit-huiswerkers genoemd.

De vraagstelling over thuis werken in de EBB is in 2008 gewijzigd (zie technische toelichting). Deze gegevens zijn hierdoor niet vergelijkbaar met de gegevens van 2007 en eerder. Het is daarom nog niet mogelijk om de ontwikkeling van het aantal mensen dat structureel thuis werkt te bekijken. Personen die incidenteel thuis werken worden overigens niet gemeten in de EBB.

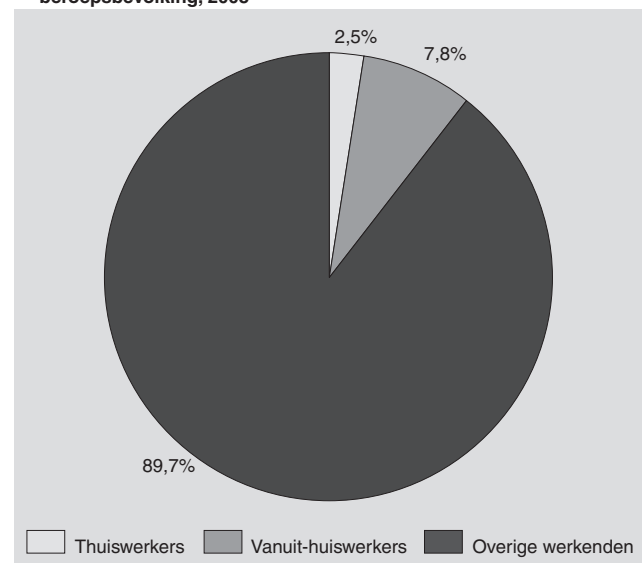
2. Thuis en vanuit huis werken

2.1 Aantallen

In 2008 bestond de werkzame beroepsbevolking in Nederland uit 7,4 miljoen personen. Hiervan werkten 765 duizend

personen structureel thuis of vanuit huis. De meesten van hen waren vanuit-huiswerkers: zij werkten op verschillende plaatsen en gebruikten de eigen woning als uitvalsbasis. Deze groep bestond uit 580 duizend personen, dit was 7,8 procent van de werkzame beroepsbevolking. Nog eens 185 duizend personen werkten in de eigen woning, 2,5 procent van alle werkenden. Zij zijn de echte thuiswerkers.

1. Aandeel thuiswerkers en vanuit-huiswerkers van de werkzame beroepsbevolking, 2008

Staat 1
Beroepen toptien thuiswerkers

	%
Kinderverzorgende	8,1
Computerprogrammeur/systeemanalist	4,2
(Grafisch) ontwerper/beeldend kunstenaar	4,0
Schoonheidsspecialist/kapper	3,5
Bedrijfsvoorzitter algemeen klein bedrijf (excl handel, horeca, landbouw)	3,4
Groothandelaar/makelaar in roerende goederen	3,1
Acquisiteurs van zakelijke diensten (geen advertenties, reclame, verzekeringen)	3,1
Journalist/redacteur	2,6
Auteur/vertaler	2,6
Detailhandelaar (geen slagerij, vis, auto's, rijwielen; klein bedrijf)	1,8

2.2 Beroepen toptien thuiswerkers

Kinderverzorgende was het meest voorkomende beroep onder thuiswerkers. Ruim 8 procent van de thuiswerkers had dit beroep. Onder hen zijn vele mensen die thuis kinderen opvangen zoals gastouders. Deze vorm van kinderopvang neemt de laatste jaren snel toe (Centraal Plan Bureau, 2008). Computerprogrammeur was met ruim 4 procent het op één na meest voorkomende beroep onder thuiswerkers. Andere beroepen in de thuiswerkers toptien

waren grafisch ontwerper, beeldend kunstenaar, schoonheidspecialist, journalist en vertaler. Dit zijn beroepen waarvoor weinig voorzieningen nodig zijn, behalve wat speelgoed of een computer.

2.3 Beroepen toptien vanuit-huiswerkers

Onder de vanuit-huiswerkers is vertegenwoordiger het meest voorkomende beroep. Zij bereiden zich vaak thuis voor op afspraken buiten de deur. Bijna 6 procent van de vanuit-huiswerkers had dit beroep. Consultant was het tweede meest voorkomende beroep. Onder de vanuit-huiswerkers kwamen daarnaast ook systeemanalisten, aannemers en bedrijfs- en schoolartsen vaak voor.

Staat 2
Beroepen toptien vanuit-huiswerkers

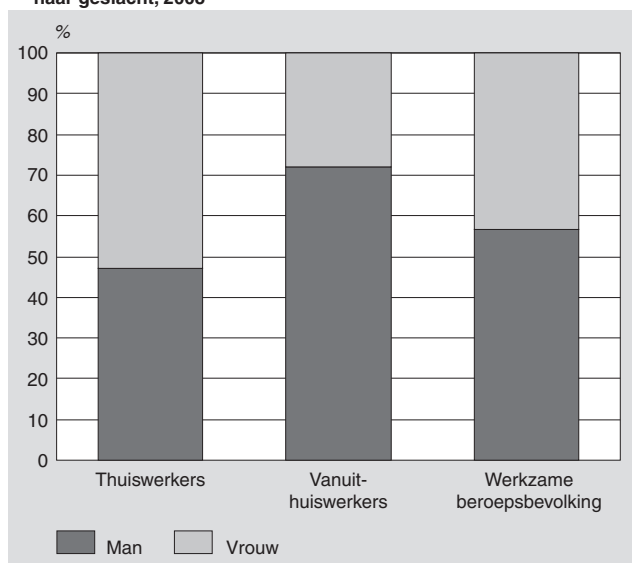
	%
Vertegenwoordiger	5,9
Bedrijfsorganisatiedeskundige (zoals consultant)	4,1
Groothandelaar/makelaar in roerende goederen	2,8
Computerprogrammeur/systeemanalist	2,8
Bedrijfschef algemene leiding klein bedrijf (excl handel, horeca, landbouw)	2,2
Projectadviseur automatisering en informatievoorziening	2,0
Aannemer timmerwerk (klein bedrijf)	1,9
Huisschilder/verfspuiter	1,4
Markt- en straatverkoper	1,3
Bedrijfs- en schoolarts	1,3

3. Persoonskenmerken

3.1 Geslacht

De sekseverdeling van thuis- en vanuit-huiswerkers verschilde sterk van die van de gehele werkzame beroepsbevolking. Onder de 185 duizend thuiswerkers waren vrouwen oververtegenwoordigd. Bijna 53 procent van de

2. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar geslacht, 2008

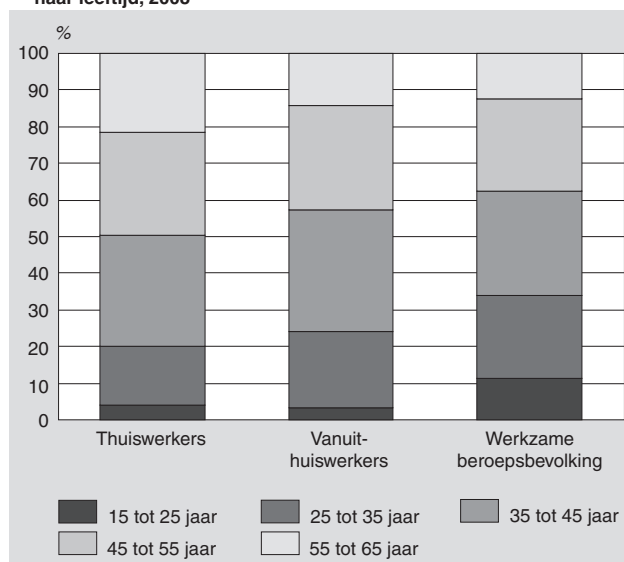

thuiswerkers was een vrouw. Onder de personen die vanuit huis werken zijn juist veel meer mannen. Ruim 72 procent van de vanuit-huiswerkers was een man. Het feit dat vrouwen oververtegenwoordigd waren bij de thuiswerkers en mannen bij de vanuit-huiswerkers verbaast niet echt gezien de beroepen toptien van de thuis- en vanuit-huiswerkers. Kinderverzorgende en schoonheidsspecialist zijn typische vrouwenberoepen, vertegenwoordiger is een mannenberoep. Daarnaast is het zo dat vrouwen vaker arbeid en zorg combineren dan mannen. Wanneer zij thuis werken, zijn zij in staat arbeid en zorg goed af te stemmen. Voor vrouwen zal de keus om thuis te werken daarom wellicht voortkomen vanuit een wens om te werken én voor de kinderen te zorgen. Voor mannen is het vanuit-huiswerken een aspect van het werk zelf.

3.2 Leeftijd

Thuiswerkers en vanuit-huiswerkers waren gemiddeld ouder dan de werkzame beroepsbevolking. Thuiswerkers waren gemiddeld 44 jaar, vanuit-huiswerkers 42 jaar. De gemiddelde leeftijd van de totale werkzame beroepsbevolking was 40 jaar in 2008. Vooral de leeftijdsopbouw van thuiswerkers verschilde sterk van de werkzame beroepsbevolking. Een vijfde van alle thuiswerkers was 55 tot 65 jaar oud. In de totale werkzame beroepsbevolking was dit een achtste. Onder de thuiswerkers waren bijna geen jongeren. Slechts 4 procent van de thuiswerkers was tussen 15 en 25 jaar oud (11 procent van alle werkenden). De vanuit-huiswerkers weken minder af van de totale werkzame beroepsbevolking. Toch waren ook onder hen weinig jongeren.

3. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar leeftijd, 2008

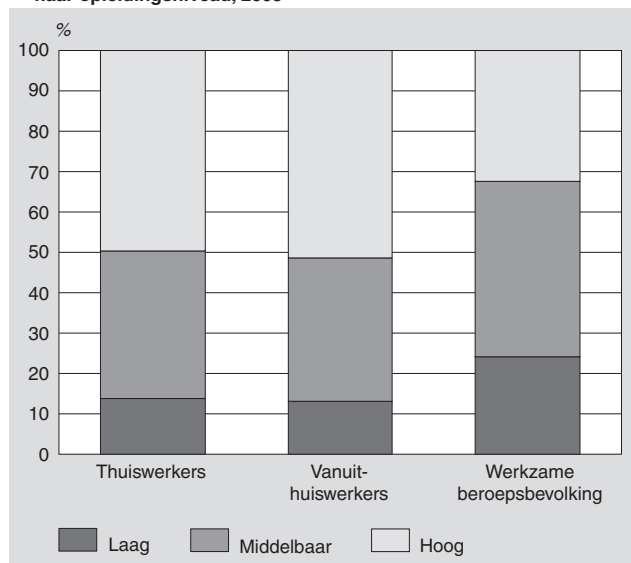

3.3 Opleidingsniveau

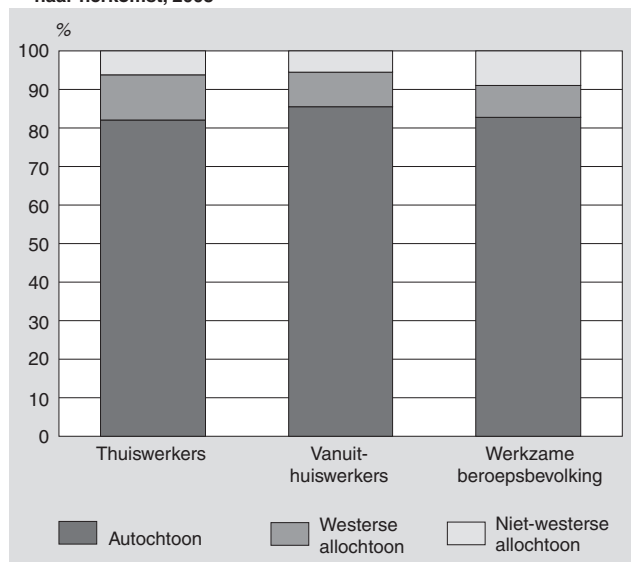
Thuiswerkers en vanuit-huiswerkers waren gemiddeld hoger opgeleid dan de werkzame beroepsbevolking. Van zowel thuiswerkers als vanuit-huiswerkers was de helft hoogopgeleid, tegenover iets minder dan een derde van alle werkenden. Ongeveer 13 procent van de thuiswerkers

en vanuit-huiswerkers was laagopgeleid (bijna een kwart van alle werkenden). Gezien de ondervertegenwoordiging van jongeren onder de thuis- en vanuit-huiswerkers, is een vergelijking van het opleidingsniveau van personen van 25 jaar en ouder mogelijk representatiever. Immers, jongeren hebben vaak nog een lager opleidingsniveau omdat ze het einde van hun school- of studiecarrière nog niet hebben bereikt. Dit leidt echter niet tot andere inzichten over de verschillen in het opleidingsniveau. Ook onder 25-plussers zijn thuiswerkers en vanuit-huiswerkers gemiddeld hoger opgeleid dan de totale werkzame beroepsbevolking.

4. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar opleidingsniveau, 2008

5. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar herkomst, 2008

3.4 Herkomst

Naar herkomst waren er nauwelijks verschillen tussen thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en de totale werkzame beroepsbevolking. Het aandeel westerse allochtonen was met 12 procent het grootst bij thuiswerkers. Bij vanuit-huis-

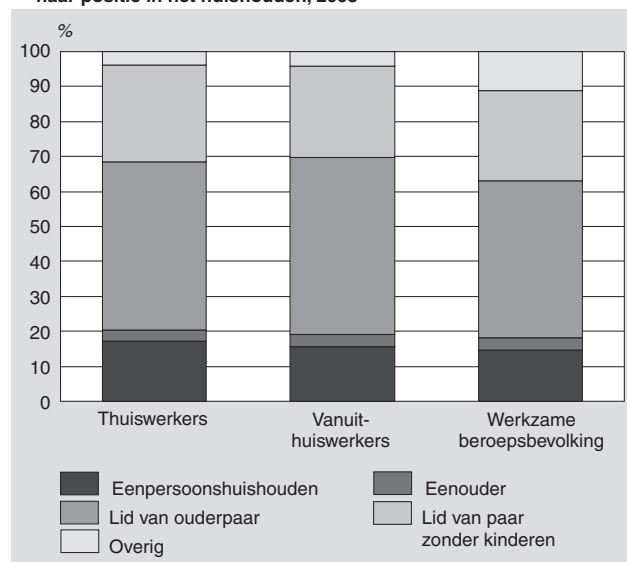
werkers en alle werkenden was dit 9 en 8 procent. Het aandeel niet-westerse allochtonen onder de thuis- en vanuit-huiswerkers was 6 procent, tegenover 9 procent bij de werkzame beroepsbevolking.

3.5 Positie in het huishouden

Eén van de voordelen van thuiswerken is dat mensen flexibeler kunnen werken en werk en privé beter kunnen afstemmen. Onder de thuis- en vanuit-huiswerkers waren dan ook iets meer paren met kinderen dan onder alle werkenden. Van alle werkenden behoorde 45 procent tot een ouderpaar. Voor de thuiswerkers was dit ruim 48 procent, voor de vanuit-huiswerkers 51 procent. Ook waren onder de thuis- en vanuit-huiswerkers vaker eenpersoonshuishoudens en huishoudens van paren zonder kinderen. Hoewel deze personen werk niet hoeven te combineren met de zorg voor kinderen, hebben ze wel de beschikking over een rustige werkplek thuis. Andere huishoudentypen, zoals thuiswonende kinderen of andere inwonende personen, kwamen bij thuis- en vanuit-huiswerkers minder vaak voor.

Voor een beter inzicht in de relatie tussen thuiswerken of vanuit-huiswerken en de positie in het huishouden, is de groep personen tussen 25 en 45 jaar interessant. Vooral bij thuiswerkers neemt dan het aandeel ouders toe. Op deze leeftijden was van de thuiswerkers 59 procent lid van een ouderpaar, van de vanuit-huiswerkers 53 procent en van de totale werkzame beroepsbevolking 51 procent. De aandelen van overige gezinsleden lagen op deze leeftijden voor alledrie groepen werkenden veel dicht bij elkaar.

6. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar positie in het huishouden, 2008

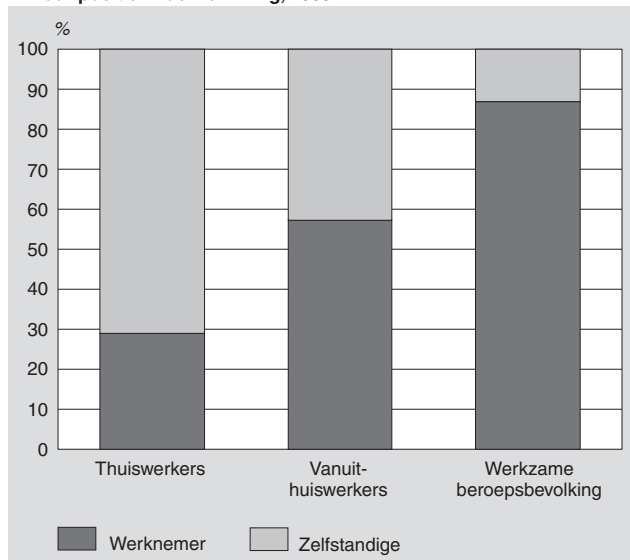

4. Kenmerken van de werkkring

4.1 Positie werkkring

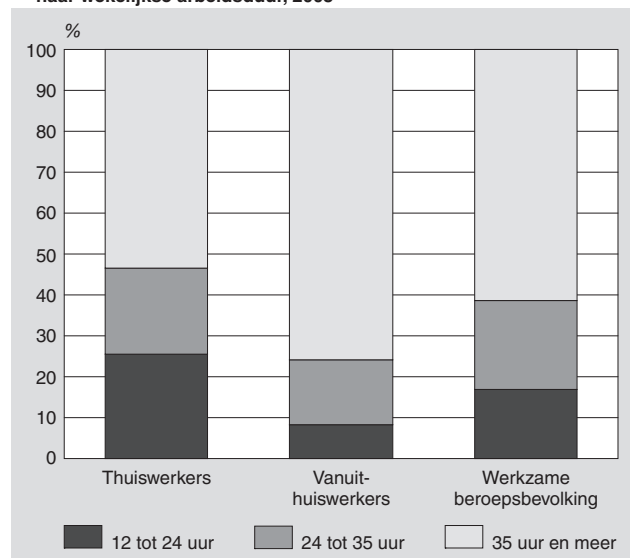
Thuiswerkers zijn voor het merendeel zelfstandigen. Maar liefst 71 procent van de thuiswerkers was eigen baas. Ter

7. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar positie in de werkring, 2008

vergelijking, van de totale werkzame beroepsbevolking was 13 procent zelfstandige. Ook vanuit-huiswerkers waren vaker dan gemiddeld zelfstandigen (43 procent). Het merendeel van de vanuit-huiswerkers, 57 procent, werkte echter als werknemer. De werkgever bespaart in dat geval op de kosten van een werkplek, en betaalt slechts een vergoeding voor telefoon en internet.

8. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar wekelijkse arbeidsduur, 2008

4.2 Arbeidsduur

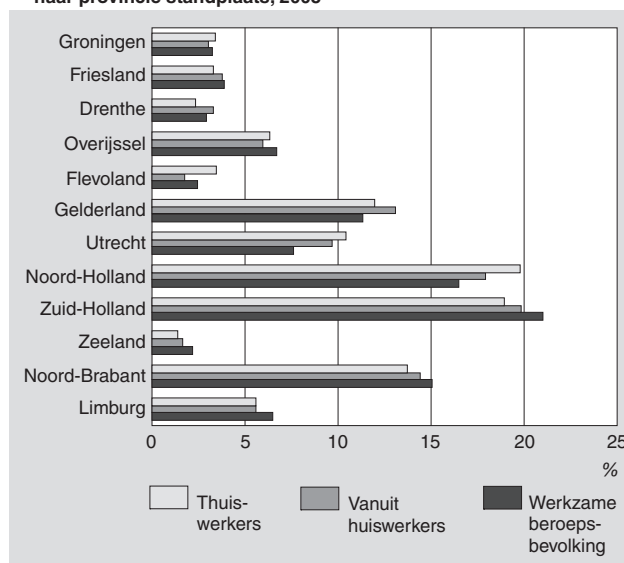
De besparing op reistijd is vooral interessant voor mensen die in deeltijd werken. Voor deeltijders weegt reistijd relatief zwaar ten opzichte van het aantal uren dat ze werken. Thuiswerkers hadden vaker dan gemiddeld een deeltijdbaan. Bijna 47 procent van hen werkte in deeltijd, 26 procent had een kleine deeltijdbaan (12 tot 24 uur per week), 21 procent een grote deeltijdbaan (24 tot 35 uur per week). Van de totale werkzame beroepsbevolking werkte 39 procent in deeltijd, waarvan 17 procent in kleine deeltijdbanen

en 22 procent in grote deeltijdbanen. Vanuit-huiswerkers werkten hoofdzakelijk voltijd. Ruim driekwart had een voltijdbaan (35 uur of meer per week). Kleine deeltijdbanen kwamen zeer weinig voor in deze groep. Opvallend was dat de relatie tussen thuiswerken en arbeidsduur verschilde voor mannen en vrouwen. Thuiswerkende vrouwen werkten iets vaker in voltijd dan de gemiddelde werkende vrouw. Bij mannen was dit juist omgekeerd. Wel hadden thuiswerkende mannen en vrouwen een sterkere voorkeur voor kleine deeltijdbanen.

4.3 Standplaats

Structureel thuiswerken kan een flinke reistijdbesparing opleveren. Dit is vooral relevant in gebieden waar de fileproblemen groot zijn. Ook kan er bespaard worden op het huren van een bedrijfsruimte. Thuiswerken gebeurde dan ook relatief iets vaker in provincies waar de filedruk hoog is en de kantoor- en bedrijfsruimten duur zijn, zoals in Noord-Holland en Utrecht. Inwoners van Zeeland en Drenthe werkten het minst vaak thuis. Ook de vanuit-huiswerkers woonden relatief vaker in Noord-Holland en Utrecht. Vertegenwoordigers en consultants die in het midden van het land wonen, kunnen vanuit die centrale ligging hun klanten beter bereiken.

9. Thuiswerkers, vanuit-huiswerkers en werkzame beroepsbevolking naar provincie standplaats, 2008

4.4. Thuis werken als bijbaan of kleine baan

In de EBB wordt niet alleen informatie verzameld over de hoofd baan van personen, maar ook over eventueel betaalde bijbanen. De totale werkzame beroepsbevolking bestond uit 7,4 miljoen personen in 2008. Hiervan hadden 519 duizend personen een betaalde bijbaan. Het structureel thuis uitvoeren van werkzaamheden werd relatief vaak gedaan in bijbanen. Het aantal thuiswerkers neemt met 66 duizend personen toe als ook naar de bijbanen wordt gekeken Dit brengt het totaal aantal thuiswerkers op 251 duizend. Het aantal vanuit-huiswerkers neemt met 51 duizend personen toe tot 631 duizend personen.¹⁾

Tot de werkzame beroepsbevolking behoren personen die ten minste 12 uur per week werken. In 2008 waren er 910 duizend personen die 11 uur per week of minder werkten, de kleine banen. Van hen waren 49 duizend personen thuiswerker en 40 duizend personen vanuit-huiswerker.

Technische toelichting

De gegevens over structureel thuis werken in dit artikel zijn afkomstig uit de Enquête beroepsbevolking (EBB). De EBB is een steekproefonderzoek onder personen die in Nederland wonen, met uitzondering van personen in inrichtingen, instellingen en tehuizen (institutionele bevolking). Voor de EBB wordt elk jaar een steekproef getrokken van ongeveer 1 procent van de Nederlandse bevolking.

De gegevens over thuis werken worden verzameld voor Eurostat, het Europees statistisch bureau. Eurostat verlangt van de lidstaten gegevens over het aantal personen dat structureel thuis werkzaamheden uitvoert. Om de internationale vergelijkbaarheid te garanderen, moeten de lidstaten zich aan een aantal richtlijnen houden bij het meten van thuis werken. Deze richtlijnen hebben betrekking op de intensiteit en de locatie van het werk dat thuis wordt uitgevoerd. Het werk moet in hoge mate en niet incidenteel thuis plaatsvinden. Voor de locatie van het werk wordt onderscheid gemaakt in werk dat thuis wordt uitgevoerd of op andere plekken, waarbij de eigen woning als basis dient. Personen die werken op een plek die een apart onderdeel van het huis vormt, zoals een dokterspraktijk of landbouwgrond, worden niet tot de thuiswerkers gerekend.

De informatie over structureel thuis werken werd tot 2008 vastgesteld in de module Woon-werkverkeer. De vragen zijn gesteld aan iedereen die betaald werk had en voor alle werkkringen. De vraagstelling was als volgt:

Gaat u in deze werkkring doorgaans naar een vast werkadres om te werken?

1. Ja
2. Nee
3. Niet van toepassing, werkt op woonadres

Als personen aangaven dat ze niet naar een vast werkadres gingen om te werken, werd er gevraagd:

Heeft u dan één adres waar u gewoonlijk naar toe gaat om van daaruit te gaan werken?

1. Ja
2. Nee

Als personen deze vraag met nee beantwoordden, werd gevraagd:

Werkt u misschien het merendeel van uw werktijd thuis?

1. Ja
2. Nee

Personen die bij de eerste vraag antwoordden dat ze op het thuisadres werkten en personen die bij de laatste vraag antwoordden dat ze het merendeel van de tijd thuis werkten,

werden tot de personen die thuis werken gerekend. De gegevens over structureel thuis werken die werden verkregen met deze vraagstelling voldeden echter niet aan de richtlijnen van Eurostat. Boeren of tandartsen met een praktijk aan huis bijvoorbeeld werden vaak ten onrechte tot de personen gerekend die thuis werkzaamheden uitvoeren. Daarnaast konden mensen die werken met de eigen woning als basis vaak niet getraceerd worden. Vanaf 2008 is daarom de vraagstelling rondom structureel thuis werken gewijzigd.

De vraagstelling is sindsdien als volgt:

Waar werkt u in deze werkkring doorgaans? Is dat:

1. Op uw woonadres
2. Op een ander vast adres
3. Of op verschillende plaatsen?

Als personen aangeven dat ze op het woonadres werken, wordt er gevraagd:

Is dat dan:

1. In de woning zelf
2. Of in een apart gedeelte van het gebouw of elders op het grondstuk, bijvoorbeeld praktijkruimte?

Als personen aangeven dat ze op verschillende plaatsen werken, wordt er gevraagd:

Gaat u doorgaans rechtstreeks van uw woonadres naar die verschillende plaatsen of gaat u eerst naar een ander adres om van daar uit naar die verschillende plaatsen te gaan?

1. Rechtstreeks vanuit woonadres
2. Eerst naar ander adres

Als personen op deze vraag antwoorden dat ze rechtstreeks vanuit het woonadres gaan, wordt gevraagd:

Verricht u doorgaans ook thuis werkzaamheden voor deze werkkring?

1. Ja, verricht doorgaans ook thuis werkzaamheden
2. Nee, verricht doorgaans thuis geen werkzaamheden

Op basis van deze vraagstelling worden als eerste personen die aangeven op het woonadres in de woning zelf te werken tot de personen die thuis werken gerekend. Daarnaast worden personen die aangeven rechtstreeks vanuit het woonadres naar verschillende plekken te gaan en die tevens thuis werkzaamheden verrichten, tot deze groep gerekend. De vraagstelling sluit op deze manier beter aan op de richtlijnen van Eurostat.

Tevens zijn de gegevens over structureel thuis en vanuit huis werken in Nederland nu beter vergelijkbaar met de gegevens in andere Europese lidstaten.

De gegevens over structureel thuis werken werden tot nog toe alleen gebruikt voor internationale doeleinden. Eurostat definieert personen die structureel thuis werken als personen die in de eigen woning werken én personen die de eigen woning als basis gebruiken.

Deze twee groepen vormen samen de groep thuiswerkers. Deze twee groepen verschillen inhoudelijk veel van elkaar. Daarom worden ze hier apart beschreven. De eerste groep zijn de thuiswerkers, de tweede groep de vanuit-huiswerkers.

Literatuur

Centraal Plan Bureau (2008). *Een analyse van de groei van de formele kinderopvang in het recente verleden en in de nabije toekomst*. CPB: interne notitie

Noot in de tekst

¹⁾ Deze aantallen bevatten geen dubbeltellingen. Iemand die in meer dan één werkring thuiswerkt, is slechts eenmaal geteld. Hetzelfde geldt voor de vanuit-huiswerkers.

Deelname aan cursussen voor het werk hangt vooral samen met opleidingsniveau

Astrid Pleijers en Jeroen Nieuweboer

Ruim een derde van de werkenden van 25 tot 65 jaar had in februari-maart 2008 in de voorafgaande twaalf maanden minimaal één werkgerelateerde cursus gevolgd. De meesten deden dat om hun werk beter te kunnen doen of de carrièrekansen te verbeteren. Een op de zes volgde een cursus op het gebied van algemene persoonlijke vaardigheden, zoals tijdmanagement of persoonlijke effectiviteit. Hoger opgeleiden volgden vaker een cursus dan lager opgeleiden. Ook gaven hoogopgeleiden vaker aan dat zij aan een cursus deelnamen om zich professioneel te ontwikkelen, terwijl laagopgeleiden vaker zeiden een cursus te doen omdat dat van hun werkgever moest.

1. Inleiding

Tijdens de Top in Lissabon in maart 2000 heeft de Europese Unie zich tot doel gesteld om in 2010 de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld te zijn. Een leven lang leren vormt daarbij een belangrijk instrument (Europese Commissie, 2000). Door de voortschrijdende globalisering is er sprake van steeds meer concurrentie. Tegelijk volgen de technologische ontwikkelingen elkaar steeds sneller op, waardoor opgedane kennis steeds korter bruikbaar is. Daarnaast heeft Europa ook te maken met een vergrijzende (beroeps)bevolking. Om concurrerend te zijn, is het daarom niet alleen noodzakelijk dat mensen adequaat zijn opgeleid als ze de arbeidsmarkt betreden, maar ook dat ze hun kennis en vaardigheden voortdurend blijven ontwikkelen. Een leven lang leren dient echter niet alleen economische doelen, maar ook de culturele vooruitgang en de persoonlijke ontwikkeling van de burgers. Het is voor iedereen van belang.

Er is in Nederland nog weinig bekend over leeractiviteiten van volwassenen, vooral als het gaat om activiteiten die buiten het reguliere onderwijs vallen. Wel worden er jaarlijks gegevens verzameld over postinitieel onderwijs en niet-bekostigd onderwijs om de onderwijsdeelname van de Nederlandse bevolking te monitoren (bijvoorbeeld Van Herpen, 2006; Hartgers, 2008). Gezien het belang dat aan leven lang leren wordt gehecht, is er vanuit de Europese Unie echter vraag naar meer gedetailleerde, internationaal vergelijkbare informatie over de leeractiviteiten van volwassenen. Om aan die vraag te voldoen, heeft het CBS in februari-maart 2008 hierover voor het eerst informatie verzameld in de Adult Education Survey. In dit artikel wordt een aantal resultaten van dit *pilot*onderzoek gepresenteerd. Daarbij ligt de focus op mensen in de werkzame beroepsbevolking die in de voorgaande twaalf maanden ten minste een korte werkgerelateerde cursus gevolgd hebben.

Van degenen die in deze periode deelnamen aan meer dan één werkgerelateerde cursus is alleen de belangrijkste

cursus geselecteerd, dit is de cursus waaraan de meeste uren zijn besteed. De verdeling naar de beschreven kenmerken kan dus enigszins verschillen van de verdeling die ontstaat wanneer alle gevolgde werkgerelateerde cursussen meegenomen zouden worden. In aansluiting op de Europese definitie zijn alleen de gegevens van de 25 tot 65-jarigen geanalyseerd.

2. Deelname aan werkgerelateerde cursussen

2.1 Deelname aan cursussen

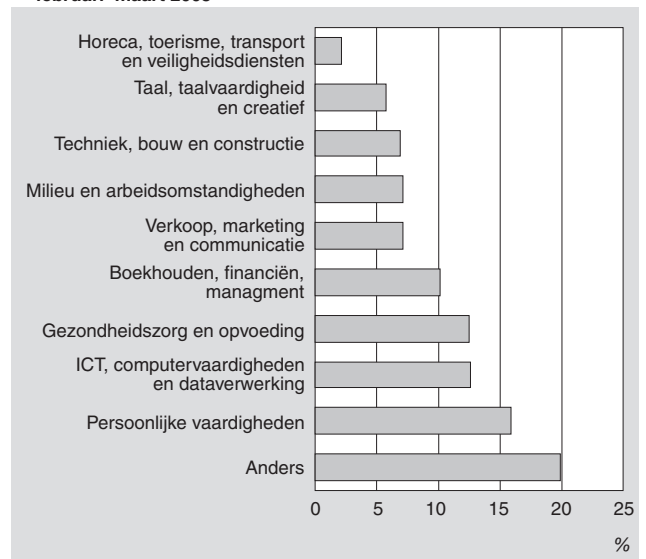
In de februari-maart 2008 bestond de werkzame beroepsbevolking in de leeftijd van 25 tot 65 jaar uit ruim 6,5 miljoen mensen. Van hen heeft 36 procent in de voorgaande twaalf maanden minimaal een werkgerelateerde cursus van ten hoogste een half jaar gevolgd. Dit komt neer op bijna 2,4 miljoen mensen.

Daarnaast heeft 15 procent van de werkzame beroepsbevolking ten minste een niet-werkgerelateerde korte cursus gevolgd. Deze groep wordt hier verder buiten beschouwing gelaten. Wanneer in het vervolg van het artikel over cursussen gesproken wordt, gaat het dus steeds over werkgerelateerde cursussen.

2.2 Onderwerpen cursussen

Ruim een op de zes cursusdeelnemers volgt cursussen op het gebied van algemene persoonlijke vaardigheden, zoals tijdmanagement of persoonlijke effectiviteit. Ook participeert een relatief groot aandeel deelnemers in cursussen

1. Deelname aan arbeidsgerelateerde korte cursussen naar onderwerp, februari-maart 2008

op het gebied van gezondheidszorg en opvoeding en ICT. De relatief hoge deelname aan cursussen persoonlijke vaardigheden en ICT is logisch, omdat deze cursussen vaak een algemeen karakter hebben, waardoor ze voor nagenoeg alle bedrijfstakken relevant zijn. Een verklaring voor de grote deelname aan cursussen op het gebied van gezondheid en opvoeding is dat de gezondheids- en welzijnszorg de grootste bedrijfsklasse is. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat juist in deze branche veel vaardigheden getraind en bijgehouden moeten worden vanwege de snelle ontwikkelingen in dit vakgebied. Dit is niet verder onderzocht.

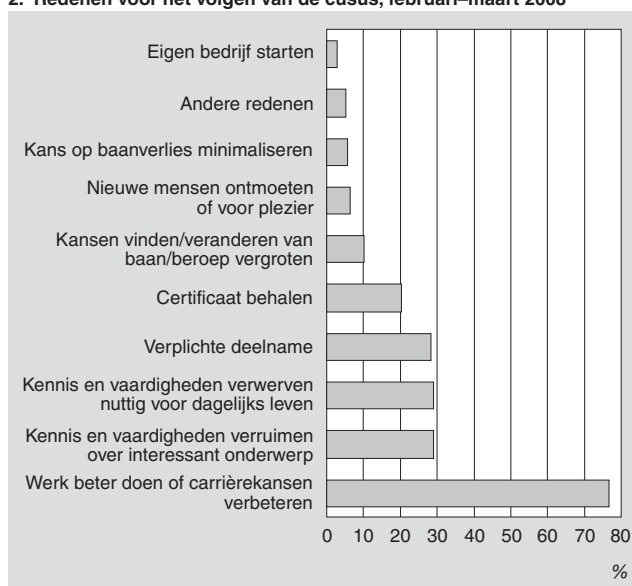
Een groot aandeel cursisten geeft aan een cursus met een niet nader gespecificeerd onderwerp te hebben gevolgd.¹⁾ Cursussen op het gebied van horeca, toerisme, transport en veiligheidsdiensten zijn het minst populair.

2.3 Redenen om aan een cursus deel te nemen

Deelnemers noemen diverse redenen voor het volgen van een cursus. Ruim driekwart geeft als reden dat zij het werk beter willen kunnen doen of hun carrièrekansen willen verbeteren. Een derde van de cursisten noemt het vergroten van kennis en vaardigheden over een boeiend onderwerp of het verwerven van nuttige kennis en vaardigheden voor het dagelijkse leven als motief voor het deelnemen aan een werkgerelateerde cursus. Blijkbaar volgen mensen zo'n cursus dus niet altijd alleen omdat die relevant is voor het werk, maar speelt ook persoonlijke interesse een rol. Eén op de tien cursisten ziet het volgen van een cursus als een mogelijkheid om de kans op een andere baan of beroep te vergroten. Anderen proberen door het volgen van een cursus baanverlies te voorkomen.

Sommige cursisten zijn minder positief over cursusdeelname. Zij volgen de cursus alleen, omdat de werkgever hen dat opdraagt of om een certificaat te behalen. Een eigen bedrijf starten is maar heel af en toe een reden.

2. Redenen voor het volgen van de cursus, februari–maart 2008

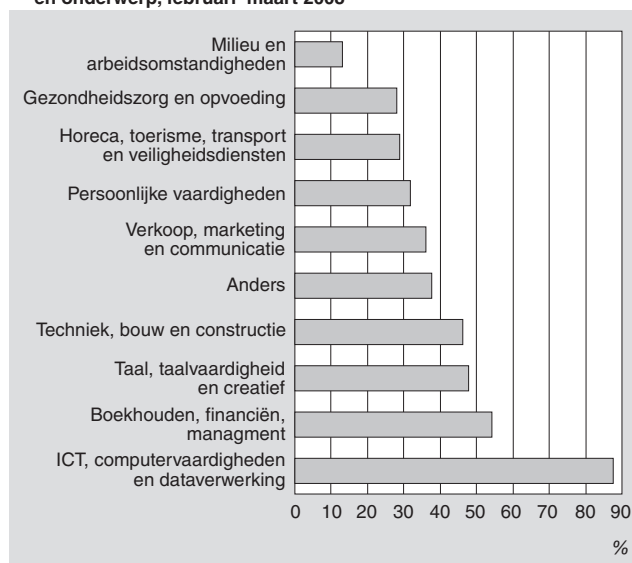

2.4 Gebruik van computer en internet bij de cursus

Het gebruik van de computer of het internet is goed ingeburgerd in de opzet van opleidingen en trainingen. Zo'n internetcursus is laagdrempeliger om te volgen dan een cursus die op een traditionele manier wordt aangeboden. De cursus kan op de eigen werkplek worden gevolgd en er hoeft niet meer te worden gereisd naar de cursuslocatie.

Vier op de tien mensen volgden begin 2008 een cursus via computer en/of internet. Toch wordt het merendeel van de cursussen nog op de traditionele manier gevolgd, zonder gebruik van computer of internetfaciliteiten.

3. Cursusdeelname naar gebruik van computer en/of internet en onderwerp, februari–maart 2008

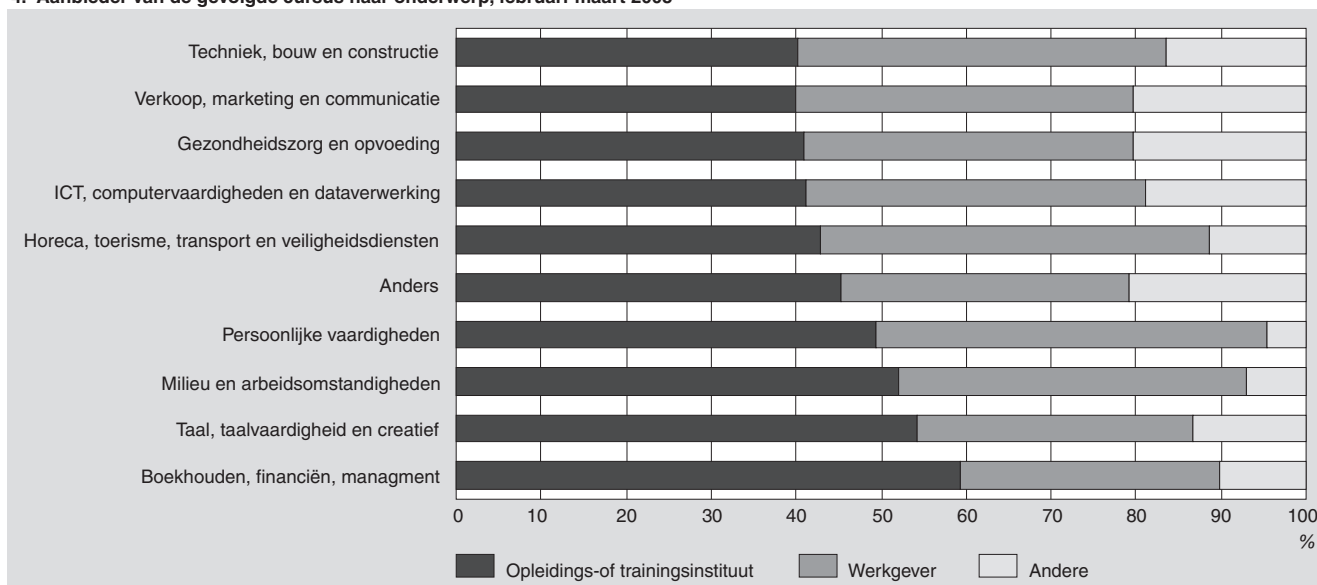
Het gebruik van computer en internet verschilt per onderwerp. Hoog is dit gebruik in cursussen op het gebied van ICT, computervaardigheden en dataverwerking (88 procent). Ook deelnemers aan cursussen op het gebied van boekhouden, financiën en management, en aan taal- of creatieve cursussen maken relatief vaak gebruik van computer en/of internet. Mensen die zich bijscholen op het gebied van milieu- en arbeidsomstandigheden maken het minst gebruik van computer en/of internet: slechts 13 procent.

2.5 Aanbieder cursus

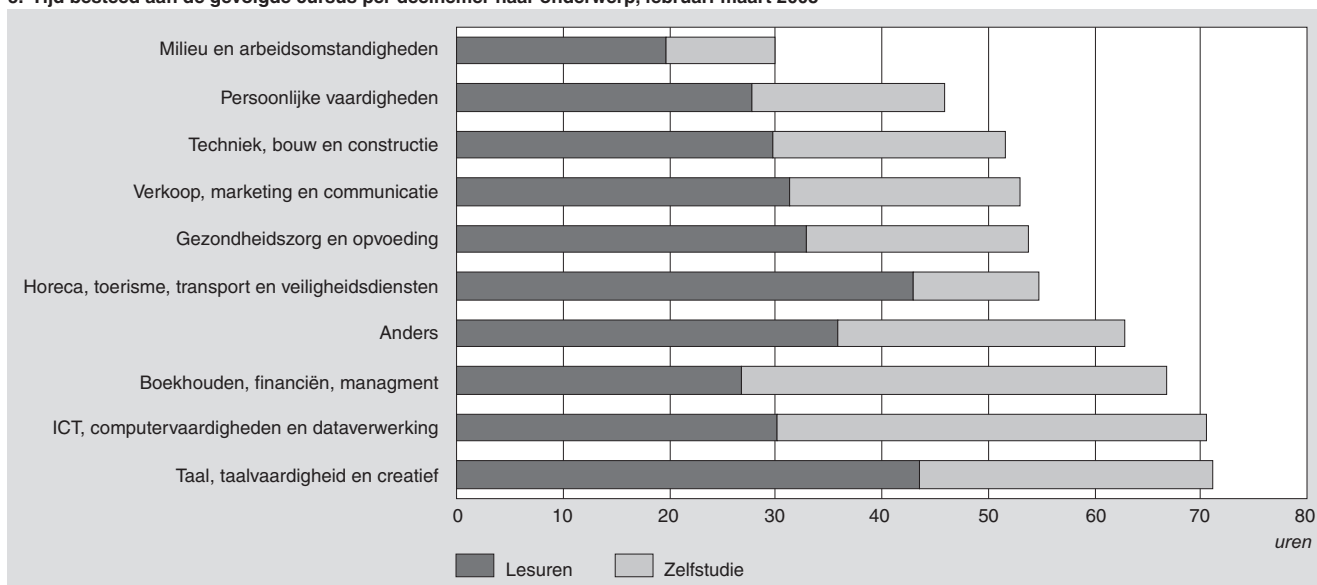
De meeste cursusdeelnemers volgen een cursus aangeboden door een opleidings- en trainingsinstituut, zoals een universiteit of een trainingsbureau, of door de werkgever zelf.

Andere cursusaanbieders, zoals vakbonden, non-profitorganisaties of individuele personen, worden minder vaak ingeschakeld. Het gebeurt nog het vaakst voor cursussen in de gezondheidszorg en opvoeding, en verkoop, marketing en communicatie. Bij de andere typen cursussen is dat aandeel kleiner. Voor persoonlijke vaardigheden ligt dat percentage slechts op 6 procent. Gaan we ervan uit dat de opleidings- en trainingsinstituten en andere aanbieders de

4. Aanbieder van de gevolgde cursus naar onderwerp, februari-maart 2008

5. Tijd besteed aan de gevolgde cursus per deelnemer naar onderwerp, februari-maart 2008

'externe' cursussen geven en de werkgevers de 'interne', dan is de conclusie dat de meeste cursisten een externe cursus hebben gevolgd.

2.6 Tijdsbesteding en kosten cursus

De studiebelasting is het hoogst voor taal- en creatieve cursussen. Cursisten besteden daar gemiddeld de meeste uren aan. Daarna volgen de cursussen ICT, computervaardigheden en dataverwerking en boekhouden, financiën en management. Opvallend is dat de meeste personen deelnemen aan cursussen op het gebied van persoonlijke vaardigheden, waar de gemiddelde studiebelasting het laagst is. Aan cursussen op het gebied van milieu en arbeidsomstandigheden zijn de minste uren gepend. In cursussen boekhouden, financiën en management en ICT-cursussen wordt meer tijd besteed aan zelfstudie dan aan contacturen²⁾.

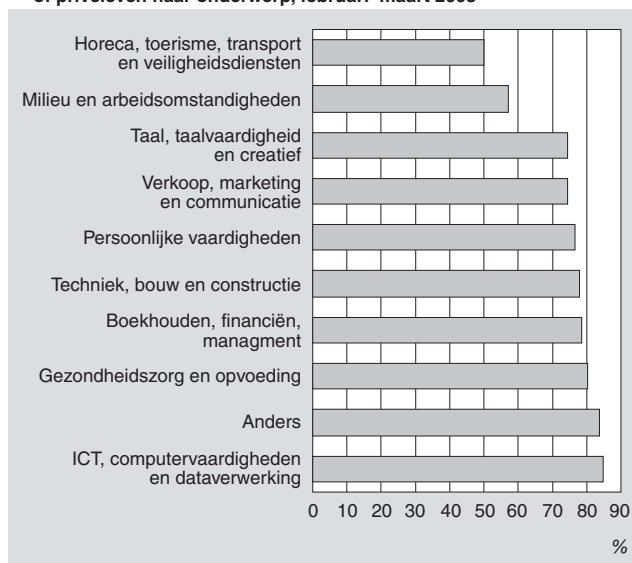
De werkgever betaalt de kosten van het overgrote deel (86 procent) van de werkgerelateerde cursussen. Het resterende deel van de cursussen betalen de werknemers zelf, of zij delen de kosten met de werkgever. Uit onderzoek van Bekker e.a. (2008) blijkt ook dat de werkgever het vaakst voor de scholing betaalt. Cursuskosten bestaan uit inschrijf-, les- en examenkosten, en kosten voor studiemateriaal. Het totale bedrag dat werknemers aan werkgerelateerde cursussen hebben uitgegeven, is bijna 199 miljoen euro.

2.7 Bruikbaarheid cursus

Bijna vier op de vijf cursusdeelnemers geven aan heel veel of relatief veel van de verworven kennis en vaardigheden te (gaan) gebruiken in hun huidige werk of dagelijkse leven. Deelnemers aan ICT-cursussen en cursussen in de gezondheidszorg- of opvoeding zijn het meest positief over het gebruik van de nieuwe kennis en vaardigheden, deel-

nemers aan cursussen rondom milieu of arbeidsomstandigheden, en horeca-, toerisme-, transport-, en veiligheids-cursussen zijn het minst positief.

6. Bruikbaarheid van de gevolgde cursus voor het huidige werk of privéleven naar onderwerp, februari-maart 2008

2.8 Houding ten aanzien van het volgen van de cursus

In paragraaf 2.3 is al beschreven dat deelnemers verschillende redenen kunnen hebben om een cursus te volgen. De een hoopt met de cursus het werk beter te kunnen doen, of een eigen bedrijf te starten, voor de ander ligt de reden buiten het werk, zoals het doen van een cursus sociale vaardigheden om andere mensen te ontmoeten. Een aantal doet mee omdat dat van hun werkgever moet, of om een certificaat te halen. Redenen kunnen dus meer of minder actief betrekking hebben op het verbeteren van de werksituatie of op professionele ontwikkeling.

Het meest actief zijn cursisten op het gebied van ICT, computervaardigheden en dataverwerking. Bijna de helft van de cursisten op het gebied van milieu- en arbeidsomstandigheden is minder actief en doet mee, omdat de cursus verplicht is of om een certificaat te behalen. Het aandeel 'neutrale' cursisten, dat zich bijschoolt om redenen die buiten het werk liggen of dat een combinatie noemt van 'passieve' en 'actieve' redenen, is voor alle typen cursus relatief klein.

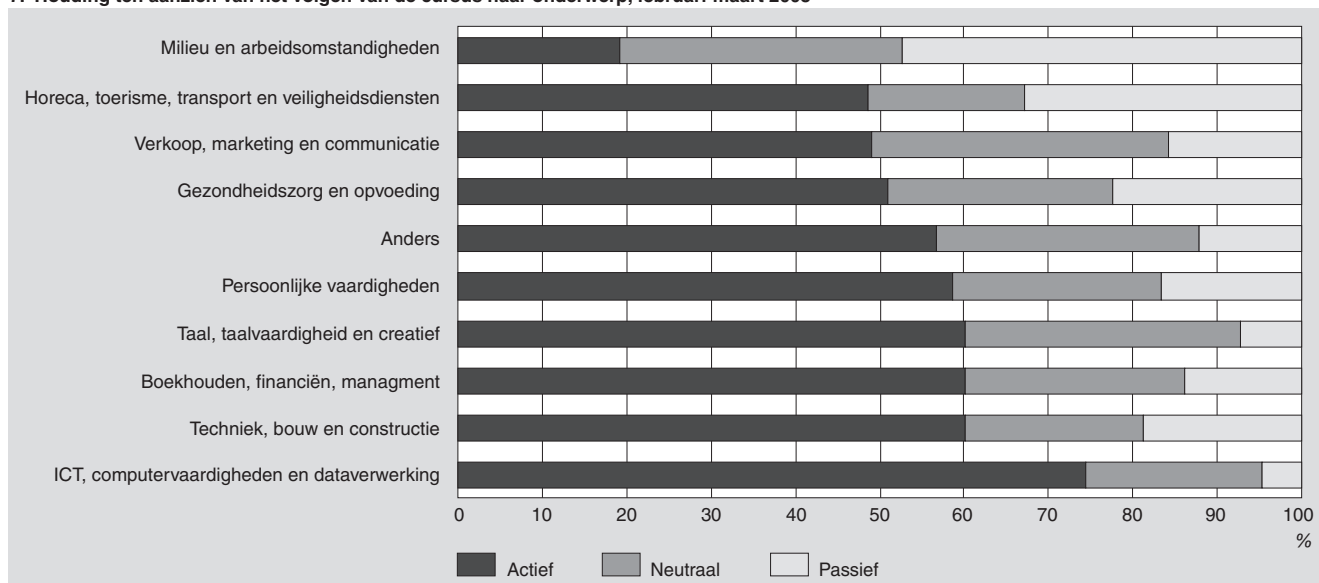
3. Kenmerken cursusdeelname naar achtergrondkenmerken

3.1 Cursusdeelname naar achtergrondkenmerken

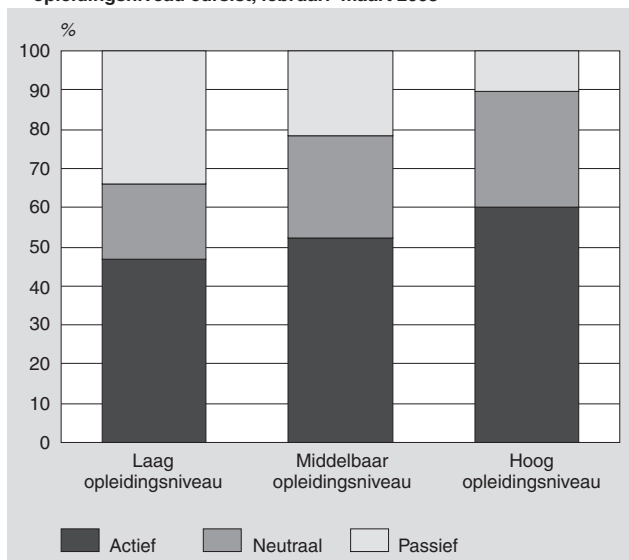
Met behulp van logistische regressie is getoetst welke achtergrondkenmerken (persoonskenmerken, baan- of bedrijfskenmerken) samenhangen met het al dan niet deelnemen aan een werkgerelateerde cursus. De getoetste kenmerken zijn leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, arbeidsrelatie, aanstellingsomvang, aantal dienstjaren, bedrijfsgrootte en bedrijfstak.

Deelname aan werkgerelateerde cursussen neemt af met de leeftijd, en is groter voor mensen met een vast dienstverband, die voltijd werken, en voor grote bedrijven werken (100 of meer werknemers). Echter, deze patronen blijken vooral samen te hangen met het opleidingsniveau van de cursusdeelnemers. Uit de analyse komt naar voren dat opleidingsniveau het sterkst samenhangt met deelname aan een korte, werkgerelateerde cursus. Vervolgens zijn arbeidsduur, bedrijfstak (sommige categorieën) en bedrijfsgrootte (grootte vanaf 100 werknemers) verklarend. Er zijn geen aanwijzingen dat leeftijd, geslacht, arbeidsrelatie en dienstjaren een significante bijdrage leveren aan de deelname aan een werkgerelateerde, korte cursus.

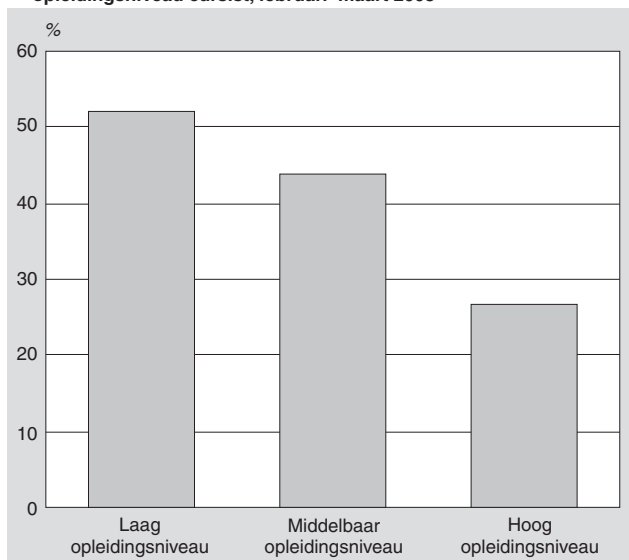
7. Houding ten aanzien van het volgen van de cursus naar onderwerp, februari-maart 2008

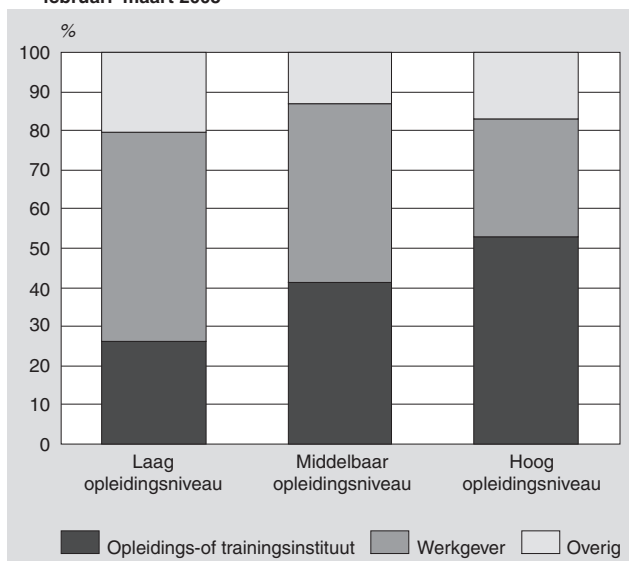
8. Houding ten aanzien van het volgen van de cursus naar opleidingsniveau cursist, februari-maart 2008

9. Het leiden van de cursus tot een wettelijk erkend diploma naar opleidingsniveau cursist, februari-maart 2008

10. Aanbieder van de gevolgde cursus naar opleidingsniveau cursist, februari-maart 2008

3.2 Kenmerken cursusdeelname en opleidingsniveau van de cursist

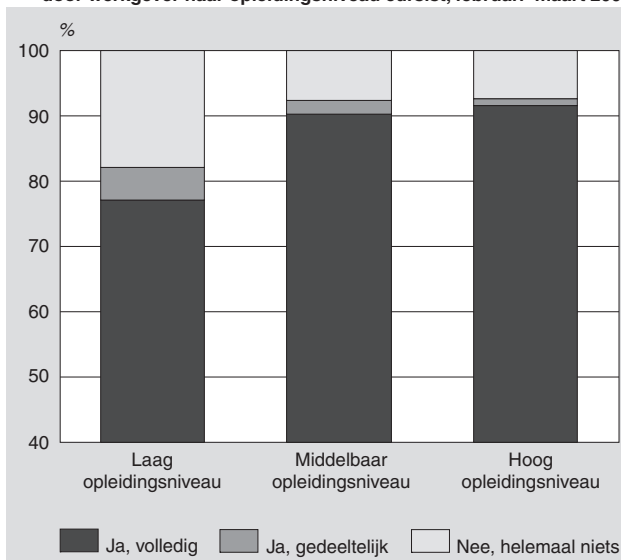
Hoogopgeleide cursisten noemen relatief vaker redenen waaruit een pro-actieve houding blijkt. Zestig procent volgt de cursus om het werk beter te kunnen doen of om meer kans te hebben op het vinden of veranderen van een baan. Voor laagopgeleide cursisten is dit 47 procent. Zij noemen weer veel vaker passieve redenen, zoals het verplichtende karakter van de cursus of een focus op het behalen van een certificaat. Het lijkt erop dat relatief veel laagopgeleiden door hun werkgever verplicht worden aan de cursus deel te nemen. Tweemaal zoveel laagopgeleiden dan hoogopgeleiden volgen een cursus die een wettelijk erkend diploma oplevert. Voor hoogopgeleiden lijkt de noodzaak van een extra certificaat naast hun toch al hogere opleiding minder aanwezig.

Van de hoogopgeleiden volgt ruim de helft een cursus die aangeboden wordt door een officieel opleidings- of trainingsinstituut, van de laagopgeleiden een kwart. Van de laagopgeleiden volgt meer dan de helft, van de hoogopgeleiden bijna een derde een cursus die wordt aangeboden door de werkgever.

Driekwart van de laagopgeleide cursusdeelnemers krijgt het inschrijf-, les- en examengeld vergoed. Zij moeten de cursus vaker geheel of gedeeltelijk zelf betalen dan de middelbaar- en hoogopgeleiden. Bijna een op de vijf laagopgeleide cursusdeelnemers krijgt geen enkele vergoeding van de werkgever. Van de hoogopgeleiden krijgt 92 procent de cursuskosten vergoed.

Bij vergoeding van het studiemateriaal is er eenzelfde patroon: hoogopgeleide deelnemers krijgen vaker een vergoeding (90 procent) dan laagopgeleide (79 procent).

11. Ondersteuning cursusdeelname (inschrijf-, les- en examengeld) door werkgever naar opleidingsniveau cursist, februari-maart 2008

Technische toelichting

Het onderzoek naar leren door volwassenen

Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de gegevens van een *pilotonderzoek* voor de Adult Education Survey (AES).

De AES is een onderzoek naar leeractiviteiten van volwassenen dat in de toekomst eens per vijf jaar op basis van een Europese verordening in alle lidstaten van de Europese Unie zal worden uitgevoerd. De AES bevat onder meer gedetailleerde informatie over deelname van volwassenen aan (een breed scala van) opleidingen. In het voorjaar van 2008 is door het CBS een AES *pilot* studie verricht waarbij informatie is verzameld over de cursusdeelname in de voorgaande twaalf maanden.

Het AES onderzoek is gekoppeld aan de Enquête Beroepsbevolking (EBB), waarin al informatie verzameld wordt over onderwijsdeelname. De EBB is een steekproefonderzoek dat maandelijks wordt gehouden onder personen van 15 jaar of ouder in Nederland, met uitzondering van personen in inrichtingen, instellingen en tehuizen. Hiervoor wordt elk jaar een steekproef getrokken van ongeveer 1 procent van de Nederlandse bevolking. De in dit artikel gepresenteerde cijfers hebben betrekking op personen die op het moment van de enquête behoren tot de werkzame beroepsbevolking van 25 tot 65 jaar.

Voor de AES werd gebruik gemaakt van de huishoudenssteekproef van de EBB. Uit elk huishouden in de EBB-steekproef is één persoon van 25 tot 65 jaar geworven voor een schriftelijke AES-vragenlijst in de maanden februari–maart 2008. De steekproef bestond uit bijna 4,7 duizend personen. Voor dit artikel zijn alleen gegevens gepresenteerd over werkgerelateerde cursussen met een duur van minder dan zes maanden. Vanwege de koppeling van het AES-databestand aan het EBB-bestand is het mogelijk om kenmerken van cursusdeelname uit de AES (doelvariabelen) af te zetten tegen achtergrondvariabelen uit de EBB.

Korte cursus

Met het begrip cursus worden niet alleen geplande periodes van training of instructie bedoeld, waarmee kennis of vaardigheden aan een groep worden overgedragen. Er kan ook sprake zijn van schriftelijke opleidingen, privélessen, workshops of seminars. Voor de cursussen geldt wel dat ze minder dan een half jaar duren. In dit artikel wordt alleen ingegaan op werkgerelateerde cursussen.

Houding ten aanzien van het volgen van een cursus

De variabele die een beeld geeft van de houding die iemand heeft ten aanzien van het volgen van een cursus is als volgt samengesteld. Respondenten konden in de vragenlijst een keus maken uit een aantal redenen om aan een cursus deel te nemen. Meerdere redenen aankruisen was toegestaan.

Er zijn drie groepen redenen onderscheiden:

- 1) pro-actieve. Dit zijn redenen die verband houden met werk en professionele ontwikkeling. Hieronder vielen de volgende redenen: 'Om mijn werk beter te doen en/of carrièrevooruitzichten te verbeteren', 'Om de kans op baanverlies te minimaliseren', 'Om de kans op het vinden (of veranderen) van een baan/beroep te verhogen', 'Om mijn eigen bedrijf op te starten';

- 2) neutrale. Dit zijn redenen die niet-werkgerelateerd zijn of niet gespecificeerde redenen. Hieronder vallen: 'Om kennis en/of vaardigheden te verwerven die nuttig is/zijn in mijn dagelijks leven', 'Om mijn kennis en/of vaardigheden te verruimen over een onderwerp dat mij interesseert', 'Om nieuwe mensen te ontmoeten/voor mijn plezier' en 'Andere redenen';
- 3) passieve. Deze categorie bevat de volgende redenen: 'Ik was verplicht om deel te nemen' en 'Om een certificaat te behalen'. Per persoon is er een (gewogen) somscore van redenen berekend. Dit leverde de variabele 'Houding ten aanzien van cursusdeelname'.

Een positieve score (waarde groter dan nul) duidt op een meer pro-actieve houding tegenover cursusdeelname, gericht op optimaliseren van de beroepsloopbaan. Een score van nul duidt erop dat de respondent een neutrale houding heeft, dat wil zeggen dat die persoon alleen sociale redenen noemt, of een combinatie van (pro)actieve en passieve redenen. Een negatieve score betekent dat iemand overwegend passieve redenen genoemd heeft voor cursusdeelname. Mensen met een negatieve score op deze variabele lijken voornamelijk gemotiveerd of aangespoord door externe factoren.

Logistische regressie

De resultaten in paragraaf 3 zijn gebaseerd op een logistische regressieanalyse. Deze techniek is het meest geschikt om de relatie van een dichotome (ja/nee) doelvariabele zoals cursusdeelname met andere categorische kenmerken te analyseren. De doelvariabele en de achtergrondkenmerken zijn voor deze analyse gehercodeerd naar dichotome of categorische variabelen (bijvoorbeeld leeftijd in vier klassen). Als referentiecategorie van de achtergrondkenmerken is steeds de eerste categorie genomen (Tabel 1).

De odds ratio is een maatstaf voor de geschatte verhouding van het cursusdeelname-percentage in de betreffende categorie ten opzichte van de referentiecategorie, die standaard de waarde 1 heeft. Een waarde kleiner dan 1 wijst op een lager, een ratio groter dan 1 op een hoger cursusdeelnamepercentage dan de referentiecategorie.

Literatuur

- Borghans, L. (2006). *'Zonde van de tijd': Leren in Nederland vanuit een economisch perspectief*. Oratie, Maastricht: Universiteit Maastricht.
- Europese Commissie (2000). *Een Memorandum over Levenslang Leren*. Lissabon: Europese Commissie.
- Hartgers, M. (2008) Meer dan een miljoen mensen in niet-bekostigd onderwijs. *CBS-Webmagazine*, 9 juni.
- Herpen, M. van (2006). *Deelname aan postinitieel onderwijs, 1995-2005*. *Sociaal-economische trends*, 4/2006, 38-45.
- Bekker, S., Kerkhofs, M., Román, A., Schippers, J., Voogd-Hamelink, M. de, & Wilthagen, T. (2008). *Trendrap-*

port Aanbod van arbeid 2007. Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA).

ling gebaseerd is op eerder lopend CBS-onderzoek, zal deze voor het toekomstig verplichte onderzoek naar leren door volwassenen worden herzien.

²⁾ Omdat van de cursusdeelnemers die meer dan één cursus gevolgd hebben alleen de cursus waaraan de meeste uren zijn gepend, is meegenomen, komt het aantal berekende besteedde uren per cursus per cursist hier hoger uit dan wanneer alle gevolgde cursussen in het onderzoek zouden zijn betrokken. Voor de verhouding maakt het weinig uit.

Noten in de tekst

¹⁾ Dat de categorie 'anders' hier zo groot is heeft waarschijnlijk te maken met de indeling in onderwerpen die voor dit pilotonderzoek gehanteerd is. Hoewel deze inde-

Tabel 1
Deelname aan korte arbeidsgerelateerde cursussen¹⁾ en achtergrondkenmerken, werkzame beroepsbevolking, personen van 25 tot 65 jaar, februari-maart 2008

	Werkzame beroepsbevolking	Cursusdeelnemers		Relatie tussen cursusdeelnemers en achtergrondkenmerken, odds ratio's	
		odds	95%-interval	odds	95%-interval
	x 1 000		%		
Totaal	6 591	2 364	35,9		
<i>Geslacht</i>					
Man (ref.)	3 848	1 417	36,8	1,00	
Vrouw	2 743	947	34,5	0,82	[0,64–1,05]
<i>Leeftijd</i>					
25–34 jaar (ref.)	1 788	747	41,8	1,00	
35–44 jaar	2 119	740	34,9	0,85	[0,65–1,11]
45–54 jaar	1 809	612	33,8	0,77	[0,57–1,02]
55–64 jaar	875	266	30,4	0,63	[0,45–0,88]
<i>Opleidingsniveau</i>					
Laag opleidingsniveau (ref.)	1 259	201	16,0	1,00	
Middelbaar opleidingsniveau	2 885	918	31,8	2,61	[1,90–3,58]
Hoog opleidingsniveau	2 409	1 239	51,4	3,99	[2,88–5,53]
Onbekend	38	6	16,4		
<i>Arbeidsrelatie</i>					
Vaste arbeidsrelatie (ref.)	5 315	2 008	37,8	1,00	
Flexibele arbeidsrelatie	387	83	21,5	0,54	[0,32–0,90]
Zelfstandigen	889	273	30,7	0,96	[0,59–1,55]
<i>Wekelijkse arbeidsduur</i>					
12–19 uur (ref.)	617	135	21,9	1,00	
20–28 uur	1 109	342	30,8	1,23	[0,82–1,85]
29–32 uur	822	334	40,7	1,74	[1,14–2,66]
35 uur en meer (voltijd)	4 043	1 553	38,4	1,80	[1,20–2,72]
<i>Dienstjaren</i>					
Tot 2 jaar (ref.)	159	580	36,5	1,00	
2 tot 5 jaar	983	399	40,6	1,10	[0,79–1,52]
5 tot 10 jaar	1 646	557	33,8	0,82	[0,61–1,09]
Meer dan 10 jaar	2 338	829	35,4	1,03	[0,77–1,36]
<i>Bedrijfsklasse</i>					
Industrie, delfstoffenwinning en energie (ref.)	954	275	28,9	1,00	
Bouwnijverheid	477	108	22,7	0,90	[0,55–1,47]
Handel en Horeca	874	199	22,7	1,27	[0,86–1,88]
Vervoer en communicatie	409	97	23,7	1,20	[0,74–1,95]
Financiële en zakelijke dienstverlening	1 071	475	44,3	1,86	[1,32–2,62]
Openbaar bestuur	575	315	54,8	2,60	[1,78–3,81]
Onderwijs	458	236	51,4	2,14	[1,42–3,23]
Gezondheids- en welzijnszorg	1 134	467	41,2	2,13	[1,49–3,04]
Landbouw en overige	371	109	29,4	1,36	[0,83–2,22]
Onbekend	267	83	31,1		
<i>Grootteklasse bedrijf</i>					
1 tot 10 werknemers (ref.)	1 116	312	28,0	1,00	
10 tot 100 werknemers	1 181	335	28,3	1,07	[0,69–1,71]
100 of meer werknemers	4 198	1 689	40,2	1,47	[0,97–2,32]
Onbekend	96	28	28,8		

¹⁾ Gevraagd is naar cursussen die gevolgd zijn in de voorgaande twaalf maanden. Wanneer een deelnemer meer dan een cursus heeft gevolgd, is uitgegaan van de cursus die de meeste uren telde.

Werkhervatting na ontslag: een vergelijking van oudere en jongere werknemers

André Corpeleijn

Ontslag betekent voor oudere werknemers in veel gevallen dat zij langdurig zonder werk blijven. Slechts één op de drie 50-plussers die in 2003 werden ontslagen met een ontslagvergunning van het CWI was na twaalf maanden weer aan de slag. Bij de werknemers jonger dan 50 jaar waren dat twee op de drie. Veel oudere werknemers blijven na ontslag langdurig aangewezen op een uitkering, veel meer dan bij jongeren het geval is.

Binnen de groep van 50-plussers zijn er aanzienlijke verschillen wat betreft werkhervatting. Jonge vijftigers vinden veel vaker werk dan 55-plussers. De kans dat een 60-plusser nog aan de slag komt, is vrij gering.

1. Inleiding

Ontslag kan ingrijpende gevolgen hebben voor werknemers. Het kan leiden tot langdurige werkloosheid of, in het ergste geval, zelfs tot een definitief vertrek van de arbeidsmarkt.

De kans om werkloos te worden is vooral groot bij jongeren, die dikwijls tijdelijke contracten hebben of die wanneer ze wel een vaste baan hebben bij bedrijfsinkrimpingen vaak het eerst in aanmerking komen voor ontslag (last in, first out). De kans om zonder werk te blijven na het verlies van een baan, is echter voor ouderen groter dan voor jongeren. Dit komt doordat er niet veel werkgevers zijn die oudere werknemers in dienst nemen. Zelfs als werkgevers te maken krijgen met schaarste aan personeel, gaan zij er niet snel toe over om ouderen aan te trekken. Oudere werknemers zijn in de ogen van veel werkgevers minder productief dan jongere (Van Dalen, Henkens en Schippers, 2007).

De gevolgen van ontslag zijn dan ook voor oudere werknemers vaak langduriger dan voor jongere werknemers.

Doel van dit artikel is de gevolgen van ontslag in kaart te brengen, in het bijzonder voor de werknemers van 50 jaar en ouder. Daarbij wordt gekeken naar het hebben van werk in de eerste twee jaar nadat het ontslag heeft plaatsgevonden. Hoeveel werknemers hebben na een bepaalde tijd weer een baan en welke verschillen zijn er wat dit betreft tussen oudere en jongere werknemers? Naast leeftijd worden ook enkele andere variabelen in de analyse betrokken, zoals de bedrijfstak waarin men werkte direct voor het ontslag.

Sommige kenmerken van de werknemers die van invloed kunnen zijn op de kans om weer aan het werk te gaan, bijvoorbeeld gezondheid, opleiding en beroepservaring, zijn niet in de gebruikte bestanden aanwezig, en blijven hier dus buiten beschouwing. Dit geldt ook voor arbeidsmarktvariabelen, zoals de omvang van de werkloosheid in de beroepsgroepen van de betrokken werknemers.

Na de paragraaf over werk in de eerste twee jaar na ontslag volgen enige opmerkingen over het ontvangen van een werkloosheidsuitkering. Werk en uitkering zijn min of meer complementair. Na ontslag volgt immers vaak een uitkering, totdat men werk heeft of de maximale uitkeringsduur is verstreken.

2. Onderzoeksgroep

De populatie in dit artikel bestaat uit werknemers voor wie door een Centrum voor Werk en Inkomen (CWI) in 2003 een ontslagvergunning is verleend op bedrijfseconomische gronden, en van wie de desbetreffende baan is beëindigd in 2003. Er moet dus aan drie voorwaarden zijn voldaan: ¹⁾ een ontslagvergunning in 2003, ²⁾ op bedrijfseconomische gronden, en ³⁾ de baan is beëindigd in 2003. Deze werknemers worden in dit artikel soms kort omschreven als 'ontslagen werknemers'.

Gegevens van het CWI over ontslagaanvragen en ontslagvergunningen zijn in de vorm van microbestanden aan het CBS voor onderzoek ter beschikking gesteld. Deze bestanden zijn gekoppeld aan variabelen over werk en inkomen (zie technische toelichting).

De meeste arbeidsrelaties worden beëindigd zonder ontslagvergunning van het CWI, bijvoorbeeld op verzoek van de werknemer, wegens de afloop van een tijdelijk contract, of via een andere ontslagprocedure. Vooral het midden- en kleinbedrijf maakt gebruik van de CWI-route (WRR 2007, 125). Ontslag van overheidspersoneel via deze weg komt slechts zeer sporadisch voor.

Van de hier onderzochte populatie was 59 procent afkomstig van een bedrijf met minder dan honderd werknemers. Bijna de helft (45 procent) van de werknemers is afkomstig uit de nijverheid, waarvan 15 procent uit de bouw. Eveneens 45 procent is afkomstig uit de commerciële dienstverlening, 3 procent uit de agrarische sector, minder dan 1 procent uit het openbaar bestuur of het onderwijs en de overige 7 procent uit de gezondheidszorg en overige dienstverlening.

De herkomst van de ontslagen werknemers wijkt aanzienlijk af van de verdeling van de totale werknemerspopulatie over bedrijfstakken.

3. Werk in de eerste twee jaar na ontslag

In deze paragraaf wordt eerst nagegaan hoeveel werknemers in de verschillende leeftijdsgroepen¹⁾ in de eerste jaren na het ontslag weer aan het werk zijn als werknemer. Gekeken is hoeveel personen van de onderzoekspopulatie tot de sociaaleconomische categorie 'werknemer' behoren in de zesde, de twaalfde en de vierentwintigste maand na

de ontslagmaand. Ook van andere kenmerken dan leeftijd is de samenhang met werkherhvatting onderzocht.

Een klein deel van de ontslagen werknemers blijkt na het ontslag tot de sociaaleconomische categorie 'zelfstandige' te behoren. Deze zijn in deze paragraaf buiten beschouwing gelaten (zie par. 4, staat 2).

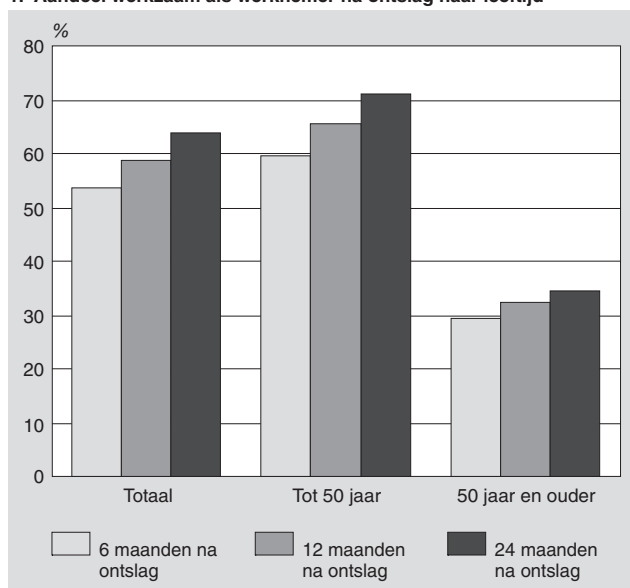
3.1 Leeftijd en werkherhvatting

Verschillen tussen ouderen en jongeren

Het aandeel werkenden na ontslag neemt toe in de tijd. Van de ontslagen werknemers is 53 procent zes maanden na het ontslag weer aan het werk als werknemer. Na twaalf maanden heeft 59 procent weer een nieuwe baan gevonden en na vierentwintig maanden 64 procent.

De werkherhvatting is bij oudere en jongere werknemers zeer verschillend. Van de ontslagen 50-plussers is na zes maanden 29 procent aan het werk als werknemer. Dit percentage loopt op tot 35 na vierentwintig maanden. Bij de werknemers beneden 50 jaar zijn deze cijfers twee keer zo hoog. De werknemers onder de 50 jaar hebben dus na zes maanden al een enorme voorsprong op de 50-plussers, en deze voorsprong wordt in het volgende anderhalf jaar zelfs nog groter.

1. Aandeel werkzaam als werknemer na ontslag naar leeftijd

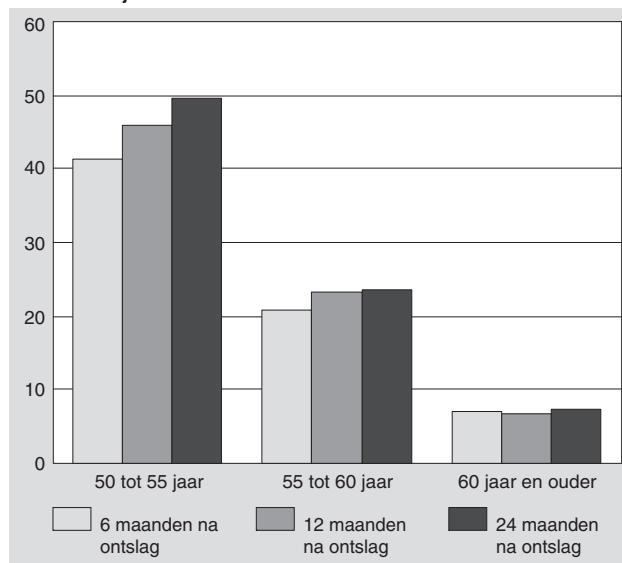

Bij het aandeel werkenden in de maanden na het ontslag gaat het om een saldo: tegenover degenen die werk vinden, staat een kleiner aantal dat opnieuw zonder werk raakt. Ook wat dit betreft zijn er verschillen tussen de ontslagen jongere werknemers en de 50-plussers. De jongere werknemers vinden niet alleen eerder werk, wanneer ze werk hebben, is de kans dat ze een jaar later nog steeds werken, ook groter dan bij oudere werknemers. Zo is van degenen onder de 50 die in maand twaalf na het ontslag een baan heeft, 90 procent een jaar later ook nog aan de slag. Bij de 50-plussers is dat 83 procent.

Verschillen binnen de groep 50-plussers

Naast de grote verschillen tussen ontslagen werknemers onder en boven de 50, zijn er aanzienlijke verschillen binnen de groep van 50-plussers die met leeftijd samenhangen. Bijna de helft van de 50 tot 55-jarigen is twee jaar na het ontslag weer aan het werk als werknemer, van de 55 tot 60-jarigen is dat iets minder dan een kwart. De 60-plussers komen vrijwel niet meer aan de slag. Van hen heeft 7 procent zes maanden na ontslag opnieuw een baan. Na vierentwintig maanden is dat aandeel nog maar nauwelijks toegenomen.

2. Aandeel werkzaam als werknemer na ontslag onder 50-plussers naar leeftijd

3.2 Andere kenmerken die met werkherhvatting samenhangen

Andere kenmerken

Leeftijd is niet de enige factor die met werkherhvatting samenhangt. Onderzoek in de Verenigde Staten wijst ook op het belang van anciënniteit in dit verband. Hoe langer de ontslagen werknemer in zijn vorige baan werkte, hoe langer het duurt voordat hij weer een nieuwe baan heeft (Fallick, 1996). Als vermoedelijke verklaring wordt genoemd dat ontslagen werknemers met veel dienstjaren meer dan andere werknemers op zoek zouden zijn naar werk dat lijkt op hun vroegere werk, met als gevolg een langere zoekduur.

Een recent Nederlands onderzoek noemt naast leeftijd ook herkomstgroepering en, voor vrouwen, het inkomen uit de vroegere baan als werknemerskarakteristieken die met werkherhvatting samenhangen (Scheele, Van Gaalen en Van Rooijen, 2008). Verder maakt het volgens dit onderzoek ook uit op welke arbeidsmarkt werknemers zich bewegen. Werknemers in de sectoren vervoer en communicatie, gezondheidszorg en cultuur en overige dienstverlening vonden sneller een baan dan werknemers in andere sectoren.

Hier zal van de volgende vijf kenmerken worden nagegaan of zij met werkhervatting samenhangen:

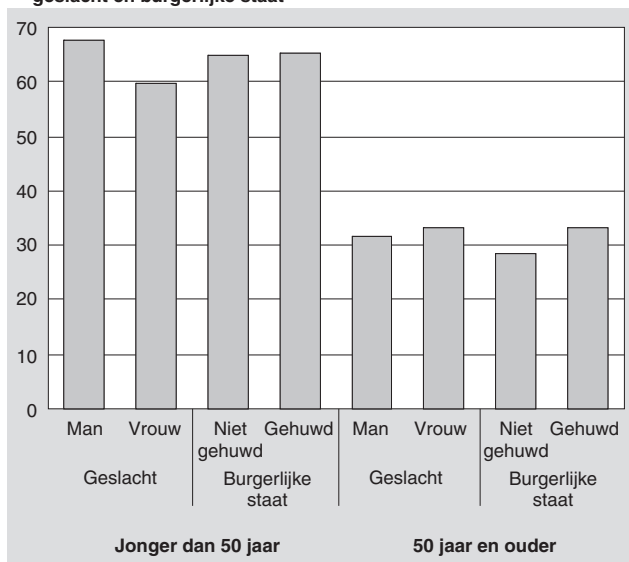
- geslacht
- burgerlijke staat
- herkomstgroepering
- bedrijfstak van de vorige baan
- anciënniteit in de vorige baan

Als indicatie voor werkhervatting is hier gebruikt het al dan niet werkzaam zijn als werknemer twaalf maanden na het ontslag.

Persoonkenmerken: geslacht, burgerlijke staat en herkomst

Van de kenmerken geslacht en burgerlijke staat is de bivariate samenhang met werkhervatting weergegeven in figuur 3, afzonderlijk voor werknemers jonger dan 50 jaar en voor werknemers van 50 jaar en ouder. Bij de jongere werknemers zijn de mannen na twaalf maanden vaker aan het werk dan vrouwen. Bij de 50-plussers maakt geslacht geen verschil. De burgerlijke staat leidt wel tot een onderscheid bij de ouderen: oudere gehuwde werknemers hebben twaalf maanden na het ontslag wat vaker werk dan niet-gehuwde. Bij de werknemers jonger dan 50 jaar echter, komen in figuur 3 geen verschillen tussen gehuwden en niet-gehuwden naar voren. Hierbij speelt een rol dat in deze leeftijdsgroep gehuwden gemiddeld ouder zijn dan niet-gehuwden. Zoals nog zal blijken (par. 3.3) zijn er ook binnen deze groep verschillen tussen gehuwden en niet-gehuwden wat betreft werkhervatting, als men rekening houdt met de leeftijd.

3. Aandeel werkzaam als werknemer twaalf maanden na ontslag naar geslacht en burgerlijke staat

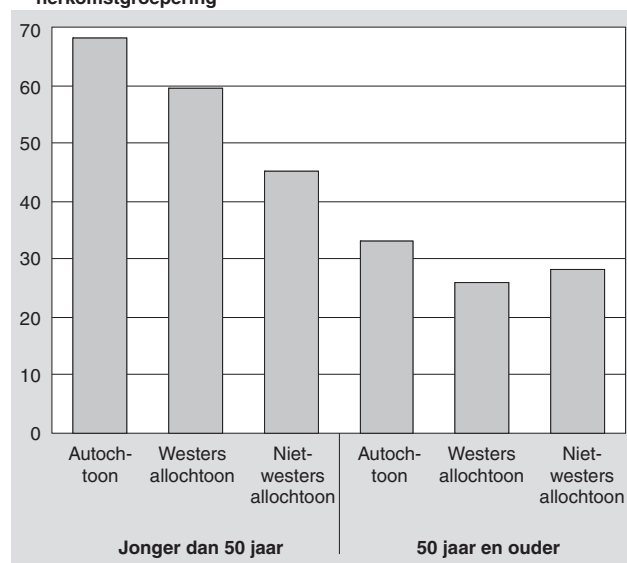
Ook naar herkomstgroepering zijn er verschillen tussen de jongere werknemers en de 50-plussers. Beneden de leeftijd van 50 jaar is er een groot verschil tussen autochtonen en allochtonen. Van de niet-westerse allochtonen in deze leeftijdsgroep is 45 procent twaalf maanden na het ontslag

aan het werk als werknemer, tegenover 68 procent van de autochtonen.

Bij de 50-plussers maakt de herkomstgroepering wel enig verschil, maar veel minder dan bij de 50-minners. Van de niet-westers allochtone 50-plussers – een relatief kleine groep²⁾ - is na twaalf maanden 28 procent weer werkzaam als werknemer. Dat is 5 procentpunten minder dan bij oudere autochtonen.

De werkhervatting is onder westerse allochtonen lager dan bij autochtonen, zowel boven als onder de leeftijd van 50 jaar. Bij westerse allochtonen zijn Duitsland en Indonesië veruit de belangrijkste herkomstlanden, op ruime afstand gevolgd door België.

4. Aandeel werkzaam als werknemer twaalf maanden na ontslag naar herkomstgroepering

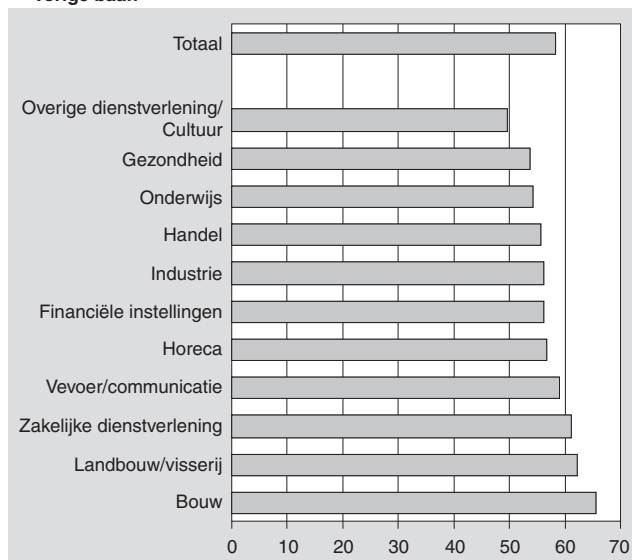
De kenmerken geslacht, burgerlijke staat en herkomstgroepering vertonen dus enige samenhang met werkhervatting. Van deze drie kenmerken lijkt bij de 50-plussers geslacht het minst belangrijk.

Kenmerken van de vorige baan: bedrijfstak en anciënniteit

Kenmerken van de vorige baan vertonen eveneens enige samenhang met werkhervatting. Het aandeel werknemers dat twaalf maanden na het ontslag aan het werk was, loopt uiteen van 66 procent voor de bedrijfstak bouwnijverheid tot 50 procent voor overige dienstverlening en cultuur. In de andere bedrijfstakken ligt het aandeel dicht bij het gemiddelde.

Werknemers met een groot aantal dienstjaren in de vorige baan werken minder vaak na het ontslag dan degenen met minder dienstjaren. Het aandeel dat twaalf maanden na het ontslag een baan heeft, varieert van 62 procent voor werknemers met minder dan vijf dienstjaren tot 47 procent voor werknemers met tien of meer dienstjaren. Anciënniteit hangt meestal echter sterk samen met leeftijd³⁾, dus het genoemde verschil kan geheel of gedeeltelijk aan leeftijd zijn toe te schrijven. Om een duidelijker beeld te krijgen van de effecten van de genoemde variabelen moet men deze in onderlinge samenhang bezien.

5. Aandeel werkenden twaalf maanden na ontslag naar bedrijfstak vorige baan

3.3 Nadere analyse

Regressieanalyse

De relatie tussen werkherhvatting en de genoemde achtergrondkenmerken is hier verder geanalyseerd met regressieanalyse. De afhankelijke variabele hierbij is het al dan niet werkzaam zijn als werknemer twaalf maanden na het ontslag (1 = ja, 0 = nee). De onafhankelijke variabelen zijn dezelfde als in de vorige paragraaf.⁴⁾

Zoals gebruikelijk bij een dichotome afhankelijke variabele, wordt hier gebruik gemaakt van een logistisch regressiemodel. De afhankelijke variabele is de logaritme van $p/(1-p)$. Hierbij is $p/(1-p)$, de zogenaamde kansverhouding (odds), de verhouding werknemers / niet-werknemers in maand 12. Dus als bijvoorbeeld 80 procent van een groep werknemer is, is de kansverhouding $80 / 20 = 4$.

De berekeningen zijn uitgevoerd voor de totale groep en voor twee subgroepen: de 50-plussers en werknemers jonger dan 50 jaar. De uitkomsten van de berekeningen staan in staat 1. De effecten van de onafhankelijke variabelen worden hier weergegeven door odds ratio's. Deze geven de verhouding weer tussen de kansverhouding van personen met het desbetreffende kenmerk en die van de referentiecategorie. De constante is de schatting van de kansverhouding voor de referentiecategorie. Door de constante met de relevante odds ratio's te vermenigvuldigen krijgt men de kansverhoudingen voor de andere categorieën.

De effecten van de onafhankelijke variabelen zijn in de meeste gevallen statistisch zeer significant. Alleen bij de subgroepen zijn enkele effecten niet significant. Bij de 50-plussers is het effect van geslacht niet significant, bij de werknemers jonger dan 50 jaar het effect van anciënniteit.

Resultaten van de analyse

De regressieanalyse bevestigt het zeer grote effect van leeftijd. Uit de eerste kolom (totaal) van staat 1 valt af te

leiden dat de kansen op werkherhvatting voor ouderen slechts een fractie zijn van die van jongeren onder de 30 jaar. De werkherhvatting is bij dertigers al duidelijk lager dan beneden de leeftijd van 30 jaar en neemt sterk af naarmate de leeftijd hoger is. Leeftijd is bij de totale groep en bij de 50-plussers veruit de belangrijkste verklarende variabele.

Geslacht maakt veel minder verschil dan leeftijd, en is bij de 50-plussers nauwelijks van invloed op werkherhvatting. Binnen de groep jonger dan 50 jaar is er meer verschil: bij vrouwen is er duidelijk minder werkherhvatting dan bij mannen.

De burgerlijke staat (gehuwd versus niet-gehuwd) hangt niet alleen bij 50-plussers, maar ook bij 50-minners samen met werkherhvatting. Gehuwden hebben in maand twaalf na het ontslag vaker werk dan niet-gehuwden van dezelfde leeftijd. Dit geldt zowel voor mannen, als voor vrouwen.⁵⁾

Verschillen tussen autochtonen en allochtonen zijn groot, vooral beneden de leeftijd van 50 jaar en in mindere mate daarboven. Herkomstgroepering is een kenmerk dat duidelijk gewicht in de schaal legt.

Staat 1
Relatie tussen werken als werknemer twaalf maanden na ontslag en achtergrondkenmerken, logistische regressie (odds ratio's)

	Totaal	Jonger dan 50 jaar	50 jaar en ouder
<i>Constante</i>	3,66	3,91	0,89
<i>Leeftijd</i>			
Tot 30 jaar (ref.)	1	1	
30 tot 40 jaar	0,73	0,72	
40 tot 50 jaar	0,52	0,50	
50 tot 55 jaar	0,29		
55 tot 60 jaar	0,10		
60 jaar en ouder	0,02		
50 tot 55 jaar (ref.)			1
55 tot 60 jaar			0,36
60 jaar en ouder			0,08
<i>Geslacht</i>			
Man (ref.)	1	1	1
Vrouw	0,76	0,73	0,94*
<i>Herkomstgroepering</i>			
Autochtoon (ref.)	1	1	1
Allochtoon	0,53	0,51	0,67
<i>Burgerlijke staat</i>			
Gehuwd (ref.)	1	1	1
Niet gehuwd	0,78	0,77	0,74
<i>Bedrijfstak</i>			
Industrie (ref.)	1	1	1
Bouw	1,20	1,11	1,69
Handel	0,98	0,93	1,20
Zakelijke dienstverlening	1,16	1,09	1,60
Overige bedrijfstakken	1,06	0,97	1,54
<i>Anciënniteit</i>			
Minder dan 5 jaar (ref.)	1	1	1
5 tot 10 jaar	0,99	1,05*	0,74
10 jaar en meer	0,87	0,98*	0,67
N	27 782	22 155	5 627
Nagelkerke R ²	0,16	0,05	0,16

* Niet significant.

Schema 1
De vijf onafhankelijke variabelen in volgorde van statistische belangrijkheid

Totale groep	Jonger dan 50 jaar	50 jaar en ouder
1. leeftijd	1. herkomst	1. leeftijd
2. herkomst	2. leeftijd	2. bedrijfstak
3. geslacht	3. geslacht	3. anciënniteit
4. burgerlijke staat	4. burgerlijke staat	4. herkomst
5. bedrijfstak	5. bedrijfstak	5. burgerlijke staat
6. anciënniteit	6. anciënniteit (n.s.)	6. geslacht (n.s.)

De bedrijfstak van de vroegere werkkring heeft volgens deze analyse een significant effect. Vooral de bouwnijverheid springt eruit, zoals eerder al in figuur 5. Ontslagen werknemers die uit de bouw afkomstig zijn, hebben twaalf maanden na het ontslag vaker werk dan andere werknemers. Dit geldt zowel voor de 50-plussers als voor de jongere werknemers. Bij de ouderen maakt de bedrijfstak waaruit men afkomstig is meer verschil dan bij de jongeren.

De anciënniteit in de vorige werkkring heeft bij de werknemers jonger dan 50 jaar geen significant effect op werkherleving, maar wel bij de 50-plussers. Bij de 50-plussers met minder dan vijf dienstjaren is de werkherleving hoger dan bij degenen met meer dienstjaren. Het verband tussen anciënniteit en de werkloosheidsduur dat in de literatuur wordt genoemd, lijkt zich dus alleen bij ouderen voor te doen.

Het belang van de onafhankelijke variabelen loopt enigszins uiteen tussen de onderscheiden groepen. In het volgende schema zijn de variabelen in volgorde geplaatst op basis van hun statistische belangrijkheid.⁶⁾ Schema 1 laat zien dat voor de 50-plussers leeftijd het belangrijkste is. Het maakt immers een groot verschil of men een jonge vijftiger is dan wel vijf of tien jaar ouder. Na leeftijd volgen op grote afstand bedrijfstak en anciënniteit, dus kenmerken van de vorige baan. Herkomst, burgerlijke staat en geslacht zijn bij de 50-plussers minder belangrijk.

Voor de werknemers jonger dan 50 jaar is herkomst het belangrijkste kenmerk. Daarna volgen de andere persoonskenmerken.

Voor de totale groep vertoont leeftijd veruit de belangrijkste samenhang met werkherleving.

4. Uitkeringen en andere inkomensbronnen

Werknemers komen na ontslag veelal in aanmerking voor een werkloosheidsuitkering (WW) zolang zij geen werk hebben.⁷⁾ De WW kent een loongerelateerde uitkering en een vervolguikering, die gekoppeld is aan het wettelijk minimumloon. De maximale duur van de loongerelateerde uitkering is afhankelijk van het arbeidsverleden, en varieerde voor de herziening in 2006 van een half jaar tot vijf jaar.

De inkomensbronnen, en daarmee de sociaaleconomische categorie van de werknemers, veranderen in de eerste jaren na het ontslag. Eerder bleek al dat het aandeel van de werkenden toeneemt in de loop van de tijd (par. 3.1). In het verlengde hiervan ligt dat het aantal personen met een WW-uitkering afneemt. Van de ontslagen werknemers blijkt na zes maanden 29 procent een werkloosheidsuitkering te ontvangen. Na vierentwintig maanden is dat nog 16 procent.

Ook op het punt van de uitkeringen zijn er grote verschillen tussen 50-plussers en de andere werknemers. Van de 50-plussers heeft bijna de helft in maand zes na het ontslag een WW-uitkering. Bij de werknemers jonger dan 50 jaar is dat een kwart. Twee jaar na het ontslag heeft nog ruim een op de drie 50-plussers een WW-uitkering. Bij de werknemers jonger dan 50 jaar is dat een op de negen. De WW blijft dus voor ontslagen 50-plussers lange tijd een belangrijke inkomensbron. Bijstandsuitkeringen komen slechts sporadisch voor. Het aantal 50-plussers met een arbeidsongeschiktheidsuitkering of een pensioen loopt langzaam op naarmate het ontslag langer geleden is.

Staat 2
Ontslagen werknemers naar sociaaleconomische categorie

	Totaal			Jonger dan 50 jaar			50 jaar en ouder		
	6 maanden na ontslag	12 maanden na ontslag	24 maanden na ontslag	6 maanden na ontslag	12 maanden na ontslag	24 maanden na ontslag	6 maanden na ontslag	12 maanden na ontslag	24 maanden na ontslag
	%								
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Werknemer	53	59	64	60	66	71	29	32	35
Zelfstandige	3	3	4	3	4	5	1	2	2
Arbeidsongeschiktheidsuitkering	2	3	3	1	2	2	4	5	6
Werkloosheidsuitkering	29	22	16	24	17	11	47	41	36
Bijstandsuitkering	0	1	1	1	1	1	0	1	1
Overige uitkering	5	4	4	5	3	3	8	6	6
Pensioen	1	1	2	0	0	0	6	7	9
Scholier/student	1	1	1	2	2	1	0	0	0
Geen inkomsten	5	5	6	5	5	6	5	6	6

5. Conclusie

Ouderen vinden na ontslag veel minder vaak ander werk dan jongeren. Een op de drie 50-plussers die met een ontslagvergunning van het CWI in 2003 is ontslagen, heeft een jaar na het ontslag een andere baan als werknemer. Bij de werknemers jonger dan 50 jaar is dat twee op de drie. Onder 50-plussers komen na het ontslag dan ook veel meer WW-uitkeringen voor dan onder jongere werknemers.

Binnen de groep van 50-plussers verschilt de werkhervatting aanzienlijk naargelang de leeftijd. Bijna de helft van de 50 tot 55-jarigen is een jaar na het ontslag aan het werk, van de 55 tot 60-jarigen is dat nog geen kwart. Onder de 60-plussers is het aandeel dat nog aan de slag komt met 7 procent zeer laag.

Werknemers afkomstig uit de bouw vinden eerder ander werk dan werknemers uit andere bedrijfstakken. De bedrijfstak waarin men gewerkt heeft, hangt samen met de kans om ander werk te vinden. Bij 50-plussers is deze samenhang wat sterker dan bij jongere werknemers. Verder blijken autochtonen na ontslag vaker weer nieuw werk te vinden dan allochtonen, en gehuwden vaker dan niet-gehuwden. Dit geldt zowel voor 50-plussers als voor jongere werknemers. Tussen mannen en vrouwen is er wat betreft werkhervatting bij de 50-plussers weinig verschil, terwijl bij de jongere werknemers mannen in de eerste jaren na ontslag vaker een nieuwe baan hebben dan vrouwen.

Technische toelichting

Dit artikel is gebaseerd op gekoppelde gegevens van het CWI en uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). De belangrijkste koppelv variabelen zijn het sofinummer en de datum van de ontslagaanvraag. Nagegaan is welke baan de werknemer op het moment van de ontslagaanvraag had, en of deze baan in 2003 is beëindigd. Door de koppeling aan het SSB zijn voor deze werknemers gegevens verkregen over inkomens en inkomensbronnen in 2004 en 2005.

Een belangrijke variabele uit het SSB waarvan hier gebruik is gemaakt, is de 'sociaaleconomische categorie'. Deze variabele is afgeleid uit de inkomstenbron(nen) die de persoon heeft in een bepaalde maand, bijvoorbeeld loon, een uitkering of pensioen. Bij meerdere bronnen is het hoogste bedrag bepalend voor de sociaaleconomische categorie.

In 2003 werden door een CWI 43,2 duizend ontslagvergunningen verleend om bedrijfseconomische redenen (SZW, 2003). Het gekoppelde bestand telt 27,5 duizend personen. Dit verschil heeft meerdere oorzaken. Ongeveer 3 duizend werknemers voor wie een ontslagvergunning is verleend konden niet aan het SSB worden gekoppeld wegens het ontbreken van een sofinummer. In andere gevallen werd door de koppeling van de CWI-gegevens aan het SSB geen baan gevonden die in 2003 was beëindigd.

Het verlenen van een ontslagvergunning in 2003 betekent niet zonder meer dat de baan in 2003 wordt beëindigd. Ontslagvergunningen die tegen het eind van een kalenderjaar worden verleend, leiden in verband met de opzegtermijn vaak pas in het volgende jaar tot beëindiging van de baan. Ook komt het voor dat een werkgever geen gebruik maakt van de verleende ontslagvergunning, bijvoorbeeld omdat de situatie inmiddels veranderd is.

Literatuur

Fallick, B.C. (Oct., 1996). A review of the recent empirical literature on displaced workers. In: *Industrial and labor relations review*, 50/1, 5–16.

Dalen, H. van, K. Henkens en J. Schippers (2007). *Oudere werknemers door de lens van de werkgever*. NIDI rapport 74, Den Haag.

Scheele, D, R. van Gaalen en J. van Rooijen (2008). *Werk en inkomsten na massaontslag*. CBS/WRR-verkenning nr. 20, Amsterdam University Press.

SZW (2003). *Ontslagstatistiek 2003*. Jaarrapportage.

WRR (2007). *Investeren in werkzekerheid*. Rapporten aan de Regering, nr. 77, Amsterdam University Press.

Noten in de tekst

- 1) De leeftijd is de leeftijd op 31 december 2003 (in voltooide jaren), berekend als het verschil tussen 2003 en het geboortjaar. Dus de leeftijdsgroep 50 jaar en ouder betreft personen geboren in 1953 of eerder.
- 2) Niet-westerse allochtonen zijn gemiddeld ongeveer tien jaar jonger dan de totale Nederlandse bevolking. In de oudere leeftijdsgroepen zijn er minder niet-westerse allochtonen dan op lagere leeftijd. Dat geldt ook voor deze onderzoekspopulatie.
- 3) De anciënniteit van jonge werknemers is noodzakelijkerwijs gering. Bij oudere werknemers kan de anciënniteit sterk variëren, maar veel oudere werknemers hebben twintig of meer dienstjaren.
- 4) Omdat het bij de groep 50-plussers soms om geringe absolute aantallen gaat, zijn enkele categorieën samengevoegd.
- 5) Dit resultaat sluit aan bij andere gegevens. De arbeidsparticipatie van gehuwden is relatief hoog (www.statline.cbs.nl).
- 6) Dit is gebeurd op basis van de Wald-statistic. De odds ratio's in tabel 1 geven eveneens een indicatie van het relatieve belang van de variabelen.
- 7) Om voor een WW-uitkering in aanmerking te komen moet men beschikbaar zijn voor arbeid, en moet het arbeidsverleden aan bepaalde criteria voldoen ('wekeneis' en 'jareneis').

Ziekteverzuim het laagst bij werknemers met een hoge mate van autonomie en veel steun van collega's en leidinggevenden

Martine Mol en Jannes de Vries

Een hoge werkdruk onder werknemers komt vooral voor bij hoogopgeleiden en bij werknemers van 25 tot 55 jaar. Mannen, 25-plussers, hoogopgeleiden en autochtonen hebben het vaakst een hoge mate van autonomie op het werk: zij kunnen zelf hun werk inrichten en hun eigen werkt tempo bepalen. Het overgrote deel van de werknemers, ruim 90 procent, ondervindt veel sociale steun van collega's en leidinggevenden.

Het ziekteverzuim is het laagst onder werknemers die een grote mate van autonomie hebben én zich gesteund weten door hun collega's en leidinggevenden, ongeacht een hoge of lage werkdruk. Een ruime meerderheid, 57 procent, van de werknemers valt in deze categorie. Werknemers die kampen met een combinatie van een hoge werkdruk, een lage mate van autonomie en weinig sociale steun zijn het vaakst ziek. Slechts 3 procent van de werknemers heeft met een dergelijke combinatie van factoren te maken.

1. Inleiding

Ziekte en een hoge psychische belasting zijn oorzaken voor uitval uit het arbeidsproces. Een slechte gezondheid kan een belemmering zijn om aan het arbeidsproces deel te nemen, om überhaupt te werken, of om veel uren te werken. Een belangrijk onderdeel van de psychische belasting is de werkdruk. Een hoge werkdruk gaat samen met een hoger ziekteverzuim (Otten 1999; De Vroome, Smulders en Van Vuuren 2005; Jehoel-Gijsbers 2007). Is de werkdruk hoog, maar heeft iemand de ruimte om zijn werk zelfstandig en naar eigen inzicht in te richten, dan verminderen de gezondheidsklachten (Karasek 1979; Karasek en Theorell 1990; Botterweck 2003). Een combinatie van hoge werkdruk en veel autonomie leidt tot minder verzuim dan de combinatie van hoge werkdruk en weinig autonomie. De gezondheidsklachten nemen verder af als iemand ook nog kan rekenen op de sociale steun van collega's en leidinggevenden (Karasek et al. 1990).

In dit artikel is de relatie tussen werkdruk, autonomie, sociale steun en ziekteverzuim onderzocht. Allereerst is nagegaan hoeveel werknemers werkdruk ervaren, autonoom kunnen werken en op het werk sociale steun krijgen van collega's en leidinggevenden. Vervolgens wordt per persoonskenmerk, zoals leeftijd, opleiding, geslacht en herkomst, weergegeven hoe vaak de drie factoren voorkomen. Daarna wordt bepaald in welke mate werkdruk, autonomie en sociale steun, apart en als combinatie samenhangen met verzuim. Tot slot wordt een antwoord gegeven op de vraag of de eventuele relatie tussen de drie factoren en verzuim mede kan worden toegeschreven aan persoonskenmerken.

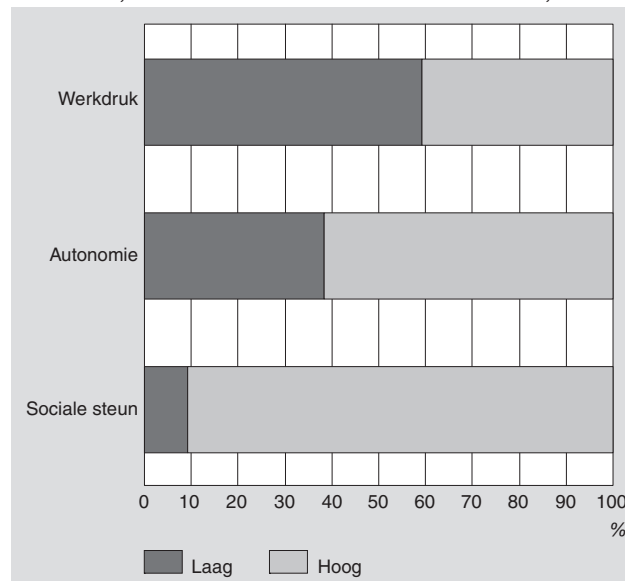
2. Werkdruk, autonomie en sociale steun bij werknemers

Ruim 40 procent van de werknemers in ons land werkt vaak of altijd onder een hoge werkdruk. Zij moeten hard werken, veel werk doen, en vinden hun werk hectisch.

Bijna tweederde van de werknemers ervaart een hoge mate van autonomie in het werk. Zij kunnen zelfstandig beslissen hoe het werk wordt uitgevoerd, bepalen zelf de volgorde van hun werkzaamheden, regelen zelf het werkt tempo, bedenken zelf oplossingen voor problemen en kunnen zelf bepalen wanneer ze verlof opnemen.

Ruim 90 procent van de werknemers ondervindt veel sociale steun van collega's en leidinggevenden. Collega's tonen belangstelling en helpen om het werk gedaan te krijgen. Leidinggevenden hebben oog voor het welzijn van de medewerkers en besteden aandacht aan hun mening.

1. Werkdruk, autonomie en sociale steun onder werknemers, 2007

De belangrijkste onderzoeksvraag is bij welke combinatie van werkdruk, autonomie en sociale steun het ziekteverzuim het hoogst is en bij welke het laagst. In eerder onderzoek is gebleken dat de minste stress-symptomen voorkomen wanneer werknemers te maken hebben met een lage werkdruk, een hoge mate van autonomie en veel sociale steun (Karasek et al. 1990). De verwachting is dat het verzuim het laagst is bij deze werknemers. Overigens komt de combinatie van lage werkdruk, een hoge mate van autonomie en veel sociale steun ook het vaakst voor (34 procent). Werknemers die een hoge werkdruk, een lage mate van autonomie en weinig sociale steun ervaren, verzuimen het meest, zo wordt verwacht. Deze specifieke combinatie komt slechts bij 3 procent van de werknemers voor.

Staat 1
Aandeel werknemers naar werkdruk, autonomie en sociale steun, 2007

	Autonomie laag		Autonomie hoog	
	sociale steun laag	sociale steun hoog	sociale steun laag	sociale steun hoog
	%			
Werkdruk laag	2	20	2	34
Werkdruk hoog	3	13	2	23

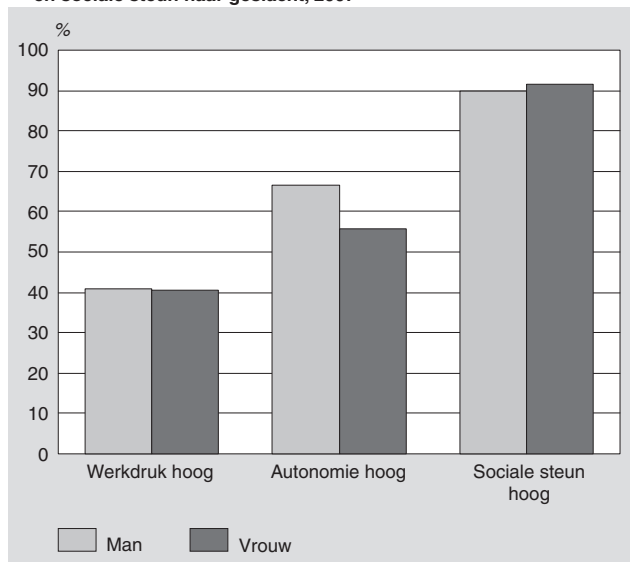
3. Welke werknemers hebben een hoge mate van werkdruk, autonomie en sociale steun?

3.1 Mannen en vrouwen ervaren even vaak hoge werkdruk

Ruim 40 procent van de mannen en vrouwen geeft aan te maken te hebben met een hoge werkdruk. Mannen ervaren een hogere mate van autonomie dan vrouwen. Ruim zes op de tien mannen en vijf op de tien vrouwen geven aan autonoom te kunnen werken. Vrouwen en mannen krijgen vrijwel even vaak sociale steun.

De gunstige combinatie van een lage werkdruk, een hoge mate van autonomie en veel sociale steun komt bij mannen iets meer voor dan bij vrouwen (tabel 1). Dit heeft te maken met het feit dat mannen vaker een grotere zelfstandigheid ervaren dan vrouwen.

2. Aandeel werknemers met een hoge mate van werkdruk, autonomie en sociale steun naar geslacht, 2007

3.2 Jongeren hebben een lage werkdruk, weinig autonomie en veel sociale steun

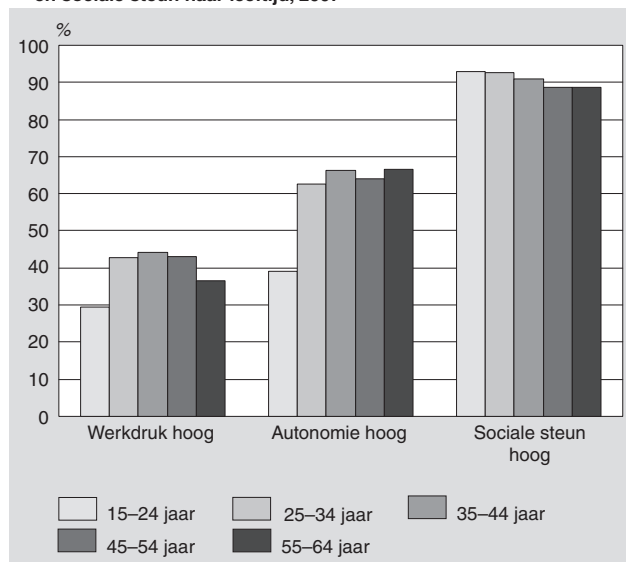
Het aandeel werkenden dat aangeeft last te hebben van een hoge werkdruk neemt in eerste instantie toe met de leeftijd. Voor jongeren van 15 tot 25 jaar is dit percentage 30, voor werknemers van 25 tot 55 jaar ligt dit rond de 43 procent. Bij 55-plussers is dit aandeel echter weer lager.

Jongeren voelen zich ook minder autonoom in hun werk dan hun oudere collega's (25-plus). Dit komt deels doordat ruim 40 procent van de jongeren een tijdelijke baan heeft, waarin minder sprake is van zelfstandigheid. Een andere reden is dat jonge beginnende werknemers meer begeleiding en inwerktijd nodig hebben, waardoor zij in hun baan nog niet helemaal zelfstandig kunnen werken.

Meer dan negen op de tien jongeren ondervinden steun en belangstelling van collega's en leidinggevenden. Onder oudere werknemers van 55 tot 65 jaar is dat met 89 procent minder.

De combinatie van een hoge werkdruk, een lage mate van autonomie en weinig sociale steun komt bij alle leeftijdsgroepen even vaak voor (circa 3 procent). De combinatie van geringe werkdruk, veel autonomie en veel steun die naar verwachting een positief effect heeft op het verzuim, wordt door werknemers in de oudste leeftijdsgroep vaker ervaren dan in de andere leeftijdsgroepen (tabel 1). Dit hangt onder meer samen met de hoge mate van autonomie die ouderen ondervinden.

3. Aandeel werknemers met een hoge mate van werkdruk, autonomie en sociale steun naar leeftijd, 2007

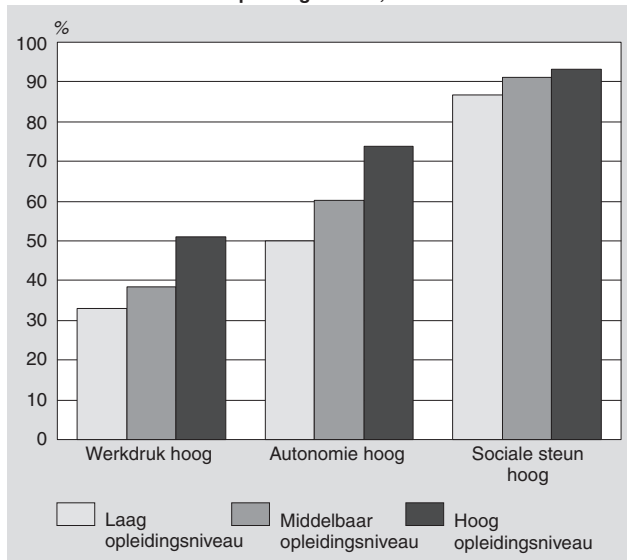

3.3 Ruim de helft van de hoogopgeleiden werkt onder hoge druk

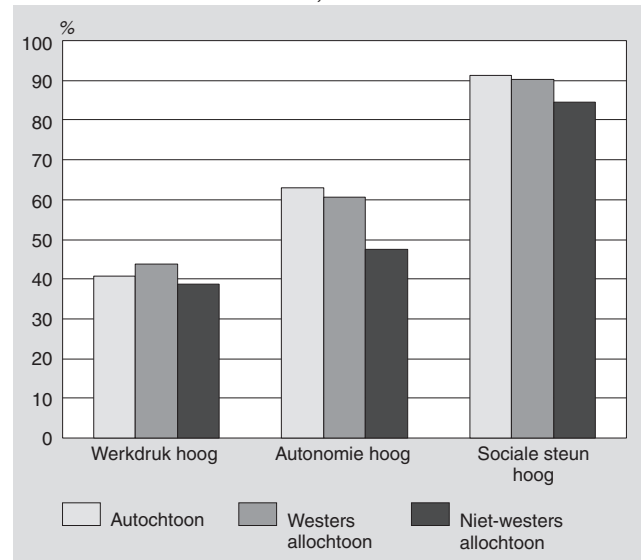
Hoger opgeleiden werken vaker onder hoge werkdruk dan lager opgeleiden: ruim de helft van de hoogopgeleiden ervaart een hoge werkdruk, terwijl 38 procent van de middelbaar en 33 procent van de laagopgeleiden dit ondervindt. Deze bevindingen komen overeen met eerder onderzoek (Kösters 2008). Mensen met een hoge opleiding kunnen vaker hun eigen werktempo en werkvolgorde bepalen. De mate van sociale steun die werknemers ervaren, verschilt weinig tussen de drie opleidingsniveaus.

Onder laagopgeleiden komt de ongunstige combinatie van een hoge werkdruk, een lage mate van autonomie en weinig sociale steun iets vaker voor dan onder middelbaar- en hoogopgeleiden. Laagopgeleiden ervaren daarnaast minder vaak de combinatie van een lage werkdruk, veel autonomie en veel sociale steun (tabel 1).

4. Aandeel werknemers met een hoge mate van werkdruk, autonomie en sociale steun naar opleidingsniveau, 2007

5. Aandeel werknemers met een hoge mate van werkdruk, autonomie en sociale steun naar herkomst, 2007

3.4 Niet-westerse allochtonen ervaren vaker een lage mate van autonomie

Autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen verschillen nauwelijks in het ervaren van een hoge werkdruk. Van alle autochtonen heeft ongeveer 40 procent last van een hoge werkdruk, van de westerse allochtonen is dat 44 procent en van de niet-westerse allochtonen 39 procent.

Groter zijn de verschillen bij het ervaren van autonomie. Van alle autochtonen en westerse allochtonen ervaart ruim 60 procent een hoge mate van autonomie in het werk, bij de niet-westerse allochtonen is dat 48 procent. Dit lage aandeel hangt waarschijnlijk samen met de gemiddeld lagere leeftijd en het gemiddeld lagere opleidingsniveau van niet-westerse allochtone werknemers.

Ook is onder niet-westerse allochtonen in lichte mate minder sprake van veel sociale steun dan onder de andere twee herkomstgroepen.

Circa 6 procent van de niet-westerse allochtonen ondervindt een ongunstige combinatie van werkdruk, autonomie en sociale steun. Dit is twee keer zoveel als bij de autochtonen en westerse allochtonen het geval is. De combinatie van een lage werkdruk, een hoge mate van autonomie en veel sociale steun komt bij niet-westerse allochtonen juist minder vaak voor (tabel 1).

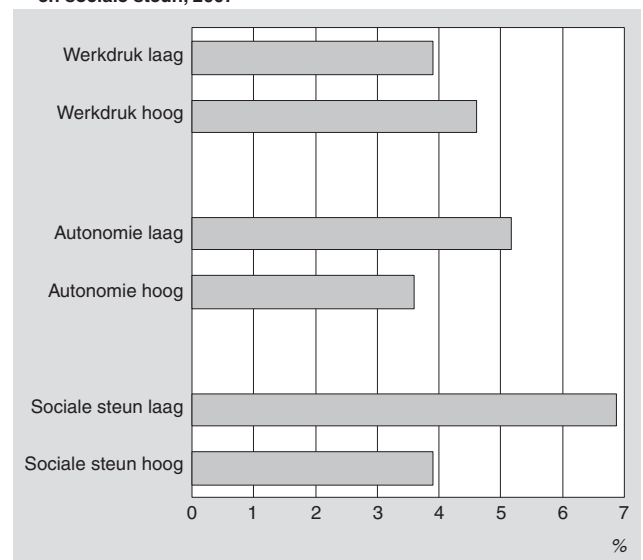
Het blijkt dus dat in 2007 een hoge werkdruk met name voorkomt bij hoog opgeleiden en bij 25 tot 55-jarigen. De ervaren zelfstandigheid in het werk is lager bij jongeren tot 25 jaar dan bij oudere werknemers en is hoger bij mannen in vergelijking met vrouwen. Naarmate men hoger opgeleid is, heeft men ook meer autonomie in het werk. Tot slot ondervindt het overgrote deel van de werknemers een hoge mate van sociale steun van collega's en leidinggevenden. Dit varieert maar weinig naar achtergrondkenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleiding en herkomst.

4. De relatie tussen ziekteverzuim, werkdruk, autonomie en sociale steun

4.1 Werknemers met weinig sociale steun verzuimen twee keer zo vaak

In 2007 verzuimden werknemers gemiddeld 4,2 procent van de werkdagen. Aan de hand van een lineaire regressie blijkt dat werkdruk, autonomie en sociale steun ieder een zelfstandig significant effect hebben op het ziekteverzuim (niet in tabel). Werknemers die een hoge werkdruk melden, verzuimen 4,6 procent van de werkdagen, werknemers met een lage werkdruk 3,9 procent. Er is ook een verband tussen een hoge mate van zelfstandigheid in het werk en verzuim: hoe meer autonomie, hoe lager het verzuim. Tot slot is er ook een relatie tussen het ervaren van steun van collega's en leidinggevenden en de mate van

6. Ziekteverzuim onder werknemers naar werkdruk, autonomie en sociale steun, 2007

verzuim. Werknemers die zich weinig gesteund voelen door collega's verzuimen bijna tweemaal zo vaak als werknemer die veel steun krijgen.

4.2 Laagste ziekteverzuim bij werknemers met een hoge mate van autonomie en sociale steun

Het ziekteverzuimpercentage is, zoals verwacht, het hoogst onder werknemers die zowel onder hoge druk werken, weinig gelegenheid hebben om zelfstandig te werken en in geringe mate gesteund worden door collega's. Het laagste is het ziekteverzuim onder werknemers met een hoge autonomie en een hoge sociale steun, ongeacht de werkdruk.

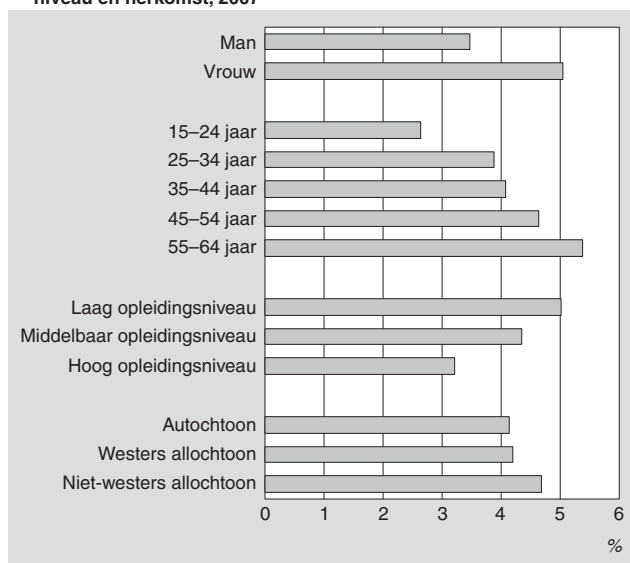
Staat 2
Ziekteverzuim onder werknemers naar combinatie van werkdruk, autonomie en sociale steun, 2007

	Totaal	Sociale steun laag	Sociale steun hoog
	%		
Totaal			
werkdruk laag	3,9	5,8	3,7
werkdruk hoog	4,6	7,7	4,2
totaal	4,2	6,8	3,9
Autonomie laag			
werkdruk laag	4,5	7,6	4,2
werkdruk hoog	6,1	8,7	5,5
totaal	5,2	8,2	4,7
Autonomie hoog			
werkdruk laag	3,5	4,5	3,5
werkdruk hoog	3,6	6,5	3,4
totaal	3,6	5,4	3,4

4.3 Hoger ziekteverzuim onder vrouwen, ouderen, laagopgeleiden en niet-westerse allochtonen

Het ziekteverzuimpercentage verschilt ook van persoon tot persoon. Mannen verzuimen minder dan vrouwen, jongeren minder dan ouderen. Zo is onder jongeren van 15 tot 25 jaar het verzuim 2,6 procent per jaar, terwijl dit onder ouderen van 55 tot 65 jaar bijna 5,5 procent is.

7. Ziekteverzuim onder werknemers naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en herkomst, 2007

Het verzuim hangt ook samen met het opleidingsniveau van werknemers. Hoe lager het opleidingsniveau, hoe hoger het ziekteverzuim. Onder de laagopgeleiden is dit ruim 5 procent per jaar, onder de middelbaar- en hoogopgeleiden respectievelijk 4,3 en 3,2 procent.

De verzuimpercentages van autochtonen en westerse allochtonen verschillen niet veel. De niet-westerse allochtonen verzuimen gemiddeld iets meer dan autochtonen en westerse allochtonen.

4.4 Relatie tussen werkdruk, autonomie, sociale steun en verzuim nauwelijks afhankelijk van persoonskenmerken

Er zijn dus verschillen in verzuimpercentages naar de mate van psychische belasting, maar ook naar persoonskenmerken. Met regressieanalyse kan worden nagegaan of de verschillen in verzuim door de psychische belasting blijven bestaan wanneer rekening gehouden wordt met deze verschillen.

Er zijn twee regressieanalyses uitgevoerd (tabel 2). In een bivariaat model zijn de verschillende combinaties van werkdruk, autonomie, sociale steun geanalyseerd in relatie tot verzuim. De constante (3,5) is het verzuim voor de referentiecategorie, dit zijn degenen met een lage werkdruk, hoge autonomie en hoge sociale steun. De regressiecoëfficiënt (B) van een bepaalde groep (bijvoorbeeld 4,1 voor degenen met een lage werkdruk, lage autonomie en lage sociale steun) geeft het verschil tussen die groep en de referentiecategorie aan. Het verzuimpercentage voor degenen met een lage werkdruk, lage autonomie en lage sociale steun is dus $3,5 + 4,1 = 7,6$. Dit komt overeen met de gegevens uit staat 2.

In het multivariate model zijn geslacht, opleiding, leeftijd en herkomst opgenomen. Wat opvalt is dat de coëfficiënten van werkdruk, autonomie en sociale steun nauwelijks veranderen. Werknemers met een hoge werkdruk, lage autonomie en lage sociale steun blijven de grootste verzuimers.

Dit betekent dat de relatie tussen werkdruk, autonomie, sociale steun en verzuim dus nauwelijks het gevolg is van verschillen in geslacht, leeftijd, opleidingsniveau of herkomst.

Technische toelichting

Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden

De Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) is een grootschalige enquête onder werknemers in Nederland. De NEA heeft plaatsgevonden in 2003, 2005, 2006 en 2007 en wordt uitgevoerd door TNO en het CBS. Onderwerpen die aan bod komen in de NEA zijn arbeidsomstandigheden, arbeidsinhoud, arbeidsverhoudingen en arbeidsvoorwaarden.

In 2007 bedroeg de bruto steekproefomvang 80 duizend werknemers, resulterend in 23 duizend netto respondenten die de vragenlijst op papier of via internet hebben ingevuld. De cijfers zijn gewogen naar geslacht, leeftijd, herkomst, opleidingsniveau, bedrijfstak, regio en stedelijkheid en opgehoogd naar de doelpopulatie: alle werknemers in Nederland

tussen 15 en 65 jaar. Zoals ieder onderzoek dat gebaseerd is op een steekproef hebben de uitkomsten van de NEA een onnauwkeurigheidsmarge. Meer achtergrondinformatie over de NEA is te vinden in Van den Bossche, Koppes et al. (2008) en op de website van TNO (www.tno.nl/nea).

Werkdruk

Werkdruk is gemeten aan de hand van vier vragen:

- Moet u erg snel werken?
- Moet u heel veel werk doen?
- Moet u extra hard werken?
- Is uw werk hectisch?

De antwoordcategorieën waren: 'nooit', 'soms', 'vaak', 'altijd'. De 4 vragen vormen samen één maat voor werkdruk. In het artikel zijn de antwoordcategorieën gescoord, oplopend van 1 (nooit) tot en met 4 (altijd). Per respondent is de gemiddelde score genomen op de 4 vragen. Respondenten die de waarde 2,50 of hoger hadden zijn ingedeeld in de categorie hoge werkdruk. De respondenten die lager dan 2,50 hadden zijn ingedeeld in de categorie lage werkdruk.

Autonomie

Autonomie is gemeten met vijf indicatoren:

- Kunt u zelf beslissen hoe u uw werk uitvoert?
- Bepaalt u zelf de volgorde van uw werkzaamheden?
- Kunt u zelf uw werktempo regelen?
- Moet u in uw werk zelf oplossingen bedenken om bepaalde dingen te doen?
- Kunt u verlof opnemen wanneer u dat wilt?

De antwoordcategorieën waren: 'ja, meestal', 'ja, soms' en 'nee'. De vijf vragen vormen samen één maat voor autonomie. In het artikel zijn de antwoordcategorieën als volgt gescoord: 1 - nee; 2 - ja, soms; 3 - ja, meestal. Per respondent is de gemiddelde score genomen op de 5 vragen. Respondenten die de waarde 2,50 of hoger hadden, zijn ingedeeld in de categorie hoge autonomie, respondenten die een waarde lager dan 2,50 hadden, zijn ingedeeld in de categorie lage autonomie.

Sociale steun

Sociale steun bestaat uit sociale steun door leidinggevers en door collega's.

Sociale steun door leidinggevers is gemeten met de volgende vragen:

- Mijn leidinggevende heeft oog voor het welzijn van de medewerkers
- Mijn leidinggevende besteedt aandacht aan wat ik zeg
- Mijn leidinggevende helpt het werk gedaan te krijgen
- Mijn leidinggevende kan mensen goed laten samenwerken.

Sociale steun door collega's is gemeten door:

- Mijn collega's helpen om het werk gedaan te krijgen
- Mijn collega's hebben persoonlijke belangstelling voor me
- Mijn collega's zijn vriendelijk
- Mijn collega's zijn goed in hun werk.

De antwoordcategorieën waren: 'helemaal mee oneens', 'mee oneens', 'mee eens' en 'helemaal mee eens'. Deze acht indicatoren worden samengenomen tot één maat voor

sociale steun. In het artikel zijn de antwoordcategorieën gescoord met een 1 of een 2 voor 'helemaal mee oneens' en 'mee oneens' en een 3 of 4 voor 'mee eens' en 'helemaal mee eens'. Per respondent is de gemiddelde score genomen op de acht vragen. Respondenten die de waarde 2,50 of hoger hadden zijn ingedeeld in de categorie hoge sociale steun. De respondenten die lager dan 2,50 hadden zijn ingedeeld in de categorie lage sociale steun.

Verzuim

Om de uitstroom door verzuim te bepalen is gebruik gemaakt van het deeltijdgecorrigeerde verzuimpercentage uit de NEA (Van den Bossche et al. 2008). Het deeltijdgecorrigeerde verzuimpercentage is het aantal verzuimde dagen gedeeld door het aantal te werken dagen in een jaar. Het aantal te werken dagen is gebaseerd op het aantal werkdagen per week. Voor voltijders is dit 215 dagen, voor mensen die één dag per week werken 43 dagen.

Het verzuimpercentage volgens de NEA wijkt in geringe mate af van het verzuimpercentage in de kwartaalenquête ziekteverzuim die het CBS onder bedrijven uitvoert (Boerdam, Bloemendal en Geertjes 2007).

Literatuur

Boerdam, A., C. Bloemendal en K. Geertjes (2007). *Eindrapport haalbaarheidsonderzoek naar arbeidsgerelateerd verzuim in de Nationale Verzuim Statistiek*. Heerlen/Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Botterweck, A. (2003). *Psychische belasting en gezondheidsklachten*. Sociaaleconomische maandstatistiek, 10.

De Vroome, E., P. Smulders en C.V. Van Vuuren (2005). *Verzuim als gevolg van arbeidsrisico's en zelf opgegeven verzuimredenen. Deelresultaten Nationale Enquete Arbeidsomstandigheden 2003*. Hoofddorp: TNO.

Jehoel-Gijsbers, G. (2007). *Beter aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en werkhervatting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Karasek, R. (1979). Job demands, job control and mental strain: implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24, 285-308.

Karasek, R. en T. Theorell (1990). *Healthy Work; stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York: BasicBooks.

Kösters, L. (2008). Verzorgende beroepen psychisch en fysiek zwaar belastend. *Sociaaleconomische trends*, 4/2008.

Otten, F. (1999). Werkstress en gezondheid. *CBS-Webmagazine*, 13 december.

Van den Bossche, S., L. Koppes, J. Granzier, E. Vroome en P. Smulders (2008). *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2007. Methodologie en globale resultaten*. Hoofddorp: TNO.

Tabel 1
Combinatie van werkdruk, autonomie en sociale steun onder werknemers naar persoonskenmerken, 2007

	Totaal	Werkdruk laag				Werkdruk hoog			
		autonomie laag		autonomie hoog		autonomie laag		autonomie hoog	
		sociale steun laag	sociale steun hoog	sociale steun laag	sociale steun hoog	sociale steun laag	sociale steun hoog	sociale steun laag	sociale steun hoog
<i>Geslacht</i>									
	%								
Man	100	2	18	3	36	3	11	2	25
Vrouw	100	2	23	2	32	3	16	2	20
<i>Leeftijd</i>									
15-24 jaar	100	2	40	2	26	3	16	1	10
25-34 jaar	100	2	19	1	35	3	14	2	24
35-44 jaar	100	2	17	2	35	2	12	2	27
45-54 jaar	100	2	18	3	34	3	13	3	25
55-64 jaar	100	2	17	4	40	3	12	2	20
<i>Opleidingsniveau</i>									
Laag	100	3	29	3	31	4	14	2	13
Middelbaar	100	2	22	2	35	2	14	2	20
Hoog	100	1	11	2	35	2	12	2	34
<i>Herkomst</i>									
Autochtoon	100	2	20	2	35	2	13	2	23
Westers allochtoon	100	2	20	2	32	3	15	3	24
Niet-westers allochtoon	100	4	27	4	27	6	16	3	14

Tabel 2
Relatie tussen ziekteverzuim en werkdruk, autonomie en sociale steun onder werknemers (bivariate regressie); en persoonskenmerken (multivariate regressie)

	Bivariaat model			Multivariaat model		
	B	s.e.	p	B	s.e.	p
Constante	3,45	0,14	0,00	3,39	0,26	0,00
<i>Werkdruk, autonomie en sociale steun</i>						
<i>Werkdruk hoog</i>						
<i>autonomie hoog</i>						
sociale steun hoog	-0,08	0,23	0,74	0,19	0,23	0,40
sociale steun laag	3,06	0,59	0,00	3,10	0,59	0,00
<i>autonomie laag</i>						
sociale steun hoog	2,07	0,27	0,00	1,97	0,27	0,00
sociale steun laag	5,26	0,53	0,00	5,05	0,53	0,00
<i>Werkdruk laag</i>						
<i>autonomie hoog</i>						
sociale steun hoog (ref.)						
sociale steun laag	1,03	0,55	0,06	0,77	0,55	0,16
<i>autonomie laag</i>						
sociale steun hoog	0,77	0,23	0,00	0,73	0,24	0,00
sociale steun laag	4,14	0,62	0,00	3,83	0,62	0,00
<i>Geslacht</i>						
Man (ref.)						
Vrouw				1,72	0,17	0,00
<i>Opleidingsniveau</i>						
Laag (ref.)						
Middelbaar				-0,57	0,21	0,01
Hoog				-1,76	0,24	0,00
<i>Leeftijd</i>						
15-24 jaar				-2,10	0,30	0,00
25-34 jaar				-0,17	0,24	0,46
35-44 jaar (ref.)						
45-54 jaar				0,47	0,23	0,05
55-64 jaar				1,39	0,28	0,00
<i>Herkomst</i>						
Autochtoon (ref.)						
Westers allochtoon				-0,01	0,30	0,97
Niet-westers allochtoon				0,45	0,32	0,15
N	21 566			21 477		
R-kwadraat	0,01			0,02		

Is armoede erfelijk?

Marion van den Brakel en Linda Moonen

Niet-westerse allochtonen uit een gezin met een laag inkomen lopen meer risico dan autochtonen en westerse allochtonen om zelf ook een laag inkomen te hebben. Zijn ze echter opgegroeid in een gezin dat hoog op de inkomensladder stond, dan is hun kans om zelf ook zo'n gunstige inkomenspositie te bereiken even groot als bij autochtonen en westerse allochtonen. Ook is er geen verschil tussen de drie herkomstgroepen wat betreft de kans op langdurige armoede wanneer ze afkomstig zijn uit een arm gezin.

1. Inleiding

De overheid hecht veel waarde aan de sociaaleconomische integratie van allochtonen. Zo stimuleert zij het kunnen voorzien in eigen onderhoud. Deelname aan arbeid en het aldus verwerven van een eigen inkomen vormen de sleutel hiertoe (Ministerie van VROM/WWI, 2007). Hoewel niet-westerse allochtonen op sociaaleconomisch terrein nog achterstanden hebben op autochtonen, zijn hun situatie op de arbeidsmarkt en hun inkomenspositie de laatste jaren wel verbeterd (CBS, 2008).

In het kader van sociaaleconomische integratie is het daarnaast ook belangrijk antwoord te krijgen op de vraag in hoeverre niet-westerse allochtonen zich qua inkomen verbeterd of verslechterd hebben ten opzichte van hun ouders. Het bekende spreekwoord zegt immers dat wie voor een dubbeltje geboren is, nooit een kwartje zal worden. Veel onderzoeken bevestigen bovendien dit spreekwoord (zie bijvoorbeeld Blau & Duncan 1967, Ganzeboom & Luijckx 1995 en Kösters & Otten 2007). Wanneer de inkomenssituatie van niet-westerse allochtonen beter is dan die van hun ouders, blijven zij echter een kwetsbare positie behouden wanneer autochtonen zich nog sterker verbeterd hebben ten opzichte van hun ouders. Van belang is dus ook de vraag of er verschil is tussen autochtonen en allochtonen als het gaat om inkomensmobiliteit tussen generaties. Anders gezegd: is de mate van samenhang tussen het inkomen van ouders en de eigen financiële situatie vergelijkbaar voor allochtonen en autochtonen? Een andere vraag is of allochtonen en autochtonen die opgroeiden in een arm gezin evenveel kans hebben om de situatie van armoede te ontstijgen. Deze onderzoeksvragen vormen het onderwerp van dit artikel.

2. Data en onderzoekspopulatie

Om de samenhang in het inkomen van twee opeenvolgende generaties na te gaan is gebruik gemaakt van gegevens van het Inkomenspanelonderzoek (IPO). De inkomensgegevens van steekproefpersonen van het IPO 2005 zijn gekoppeld aan die van hun ouders uit 1985. Om

de vergelijkbaarheid van de inkomenssituaties uit 1985 en 2005 te bevorderen, gelden voor de onderzoekspersonen de volgende criteria:

- De leeftijd van de onderzoekspersonen ligt in 2005 tussen de 30 en 38 jaar (en in 1985 dus tussen de 10 en 18 jaar).
- In 1985 waren de onderzoekspersonen minderjarig kind, terwijl zij in 2005 hoofdkostwinner of partner van de hoofdkostwinner waren.

De steekproefpopulatie bestaat uit 7 952 personen van 31 tot 38 jaar en vormt een goede afspiegeling van de bevolking van deze leeftijd die minimaal twintig jaar in Nederland woont, wat betreft de kenmerken geslacht en herkomstland. Om de samenhang in het inkomen van de opeenvolgende generaties te onderzoeken, zijn de inkomens (zie kader) van de onderzoekspersonen en die van hun ouders verdeeld in drie inkomensklassen (eerste kwintiel / tweede, derde en vierde kwintiel / vijfde kwintiel). In paragraaf 4 wordt een alternatieve indeling gebruikt: het al dan niet hebben van een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Daarbij wordt onderscheiden tussen het incidenteel (in één jaar) en het langdurig (ook in één of meer jaren voorafgaand aan dat jaar) hebben van een laag inkomen.

Inkomen

In het onderzoek naar inkomensmobiliteit tussen generaties is uitgegaan van de vrij besteedbare inkomensruimte van iedere inwoner van Nederland. Het besteedbaar inkomen is opgebouwd uit loon, winst en inkomen uit vermogen vermeerderd met ontvangen uitkeringen en andere toelagen, en verminderd met de betaalde premies en belastingen. Het besteedbaar huishoudensinkomen is gelijk aan de som van het besteedbaar inkomen van alle leden van het huishouden. Om de inkomens van verschillende type huishoudens onderling vergelijkbaar te maken, wordt het besteedbaar huishoudensinkomen met behulp van equivalentiefactoren (CBS, 2004) gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Dit gestandaardiseerde huishoudensinkomen wordt vervolgens toegekend aan iedere persoon van het huishouden. De persoon met dit aan hem of haar toegekende huishoudensinkomen is de eenheid voor verdere berekening.

Merk op dat de conclusies uit de analyses van dit artikel alleen gelden voor de bevolking van 31 tot 38 jaar die twintig jaar geleden ook al in Nederland woonde ¹⁾. De analyses geven antwoord op de vraag in welke mate er voor deze mensen sprake is van inkomensmobiliteit ten opzichte van hun ouders twintig jaar geleden.

3. Is de inkomenspositie van de ouders erfelijk?

Of personen hetzelfde inkomensniveau bereiken als hun ouders, of het wellicht beter of slechter doen, wordt nagegaan aan de hand van de inkomensmobiliteit. Wanneer de eigen inkomenspositie volledig correspondeert met die van de ouders (en dus de inkomensklasse dezelfde is als die van de ouders), is er geen sprake van inkomensmobiliteit. Correspondeert de eigen inkomenspositie helemaal niet met die van de ouders, dan heeft iedereen evenveel kans om in een bepaalde inkomensklasse terecht te komen, en is de inkomensmobiliteit hoog. Er is sprake van opwaartse inkomensmobiliteit als het eigen inkomen in een hogere klasse valt dan het inkomen van de ouders. Terugvallen in inkomensklasse ten opzichte van de ouders betekent neerwaartse mobiliteit.

De opwaartse inkomensmobiliteit van autochtonen en westerse allochtonen is groter dan van niet-westerse allochtonen. Dit geldt vooral voor degenen met ouders in de laagste inkomensklasse. Zo hebben drie op de vier autochtonen en westerse allochtonen van wie de ouders tot de laagste klasse behoorden zelf een inkomen in een hogere klasse. Niet-westerse allochtonen stromen minder vaak door naar een hogere inkomensklasse: drie op de vijf allochtonen van niet-westerse afkomst met ouders in de laagste klasse hebben zelf een inkomen in een hogere klasse.

Autochtonen en allochtonen met ouders in de hoogste inkomensklasse verschillen niet significant in neerwaartse inkomensmobiliteit: ze komen even vaak terecht in een lagere klasse. Hadden de ouders een inkomen in de middenklasse dan is er wel verschil: twee op de tien autochtonen hebben in dat geval zelf een inkomen in de laagste klasse, tegenover drie op de tien westerse en niet-westerse allochtonen.

De positie op de inkomensladder wordt uiteraard niet alleen bepaald door de inkomenspositie van de ouders. Opleidingsniveau en de positie op de arbeidsmarkt spelen ook een rol. Niet-westerse allochtonen hebben op diverse

sociaaleconomische terreinen nog achterstanden ten opzichte van autochtonen. Hun opleidingsniveau en arbeidsdeelname zijn doorgaans lager dan van autochtonen. Bovendien verdienen niet-westerse allochtonen veelal minder dan autochtonen en zijn zij vaker afhankelijk van een uitkering (CBS, 2008). Daarnaast hebben niet-westerse allochtonen meestal grotere gezinnen, waardoor hun huishoudensinkomen met meer personen gedeeld moet worden. Via logistische regressieanalyse kan rekening gehouden worden met dergelijke verschillen en kan het netto effect van de inkomenspositie van de ouders op het eigen inkomen worden vastgesteld. Echter, veel sociaaleconomische kenmerken hangen samen, zoals opleidings-

Logistische regressie

Om de invloed van een of meer (n) onafhankelijke variabelen X_1, \dots, X_n (bijvoorbeeld het inkomen van de ouders in 1985 en de belangrijkste inkomensbron) op een afhankelijke variabele Y in twee categorieën (bijvoorbeeld wel of niet een inkomen in de laagste klasse in 2005) te onderzoeken wordt doorgaans logistische regressieanalyse gebruikt (Agresti, 2002). Bij het logistisch regressiemodel is de regressievergelijking:

$$P(Y) = \frac{1}{1 + e^{-(b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots + b_n X_n + \epsilon)}}$$

ofwel

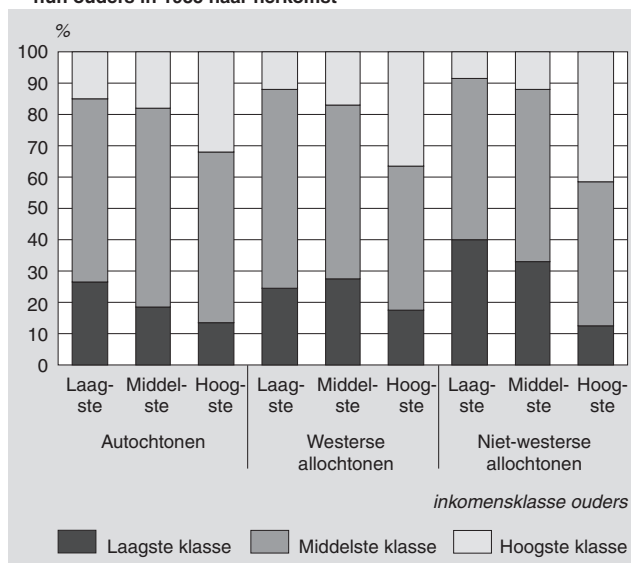
$$\ln\left(\frac{P(Y)}{1 - P(Y)}\right) = e^{b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots + b_n X_n + \epsilon}$$

In plaats van de variabele Y zelf te verklaren, wordt met dit model juist de kans $P(Y)$ op het vóórkomen van Y (het hebben van een inkomen in de laagste klasse) verklaard. Dit komt op hetzelfde neer als het verklaren van de natuurlijke logaritme (\ln) van de kansverhouding (odds). Deze logaritme wordt de log odds of logit genoemd. Het logistische regressiemodel lijkt sterk op een het regressiemodel bij lineaire regressieanalyse: b_0 is de intercept, b_1 is de parameter die het effect van X_1 aangeeft, b_2 de parameter die het effect van X_2 aangeeft enz.

Gewoonlijk worden uit een logistische regressieanalyse de zogenoemde odds ratio's gepubliceerd. Een odds ratio is de verhouding van twee kansverhoudingen (twee odds). De odds ratio geeft aan hoeveel keer vaker de waarde 'wel' versus 'niet' wordt gescoord op de afhankelijke variabele (dus: wel een inkomen in de laagste klasse versus niet) bij een bepaalde categorie ten opzichte van de referentiecategorie. Bij een positief effect is de waarde van de odds ratio groter dan 1, bij een negatief effect ligt de waarde tussen 0 en 1.

Wanneer de score 'wel' weinig voorkomt (de verdeling 'wel' / 'niet' is scheef), geeft de odds ratio bij benadering aan hoeveel keer vaker de waarde 'wel' wordt gescoord op de afhankelijke variabele (dus: wel een inkomen in de laagste klasse) bij een bepaalde categorie ten opzichte van de referentiecategorie.

1. Inkomensklasse van personen in 2005 naar inkomensklasse van hun ouders in 1985 naar herkomst

niveau en loon. Daarnaast zijn slechts enkele kenmerken beschikbaar uit het Inkomenspanelonderzoek. In de regressieanalyses wordt daarom alleen de belangrijkste inkomensbron (arbeid en winst of uitkering) gebruikt om te corrigeren voor verschillen in de sociaaleconomische positie. Merk op dat impliciet al gecorrigeerd is voor grootte en samenstelling van het huishouden, door het gebruik van het gestandaardiseerde inkomen (zie paragraaf 2).

Logistische regressie geeft het effect van de inkomenspositie van de ouders op de eigen inkomenspositie, al dan niet

gecorrigeerd voor de belangrijkste inkomensbron. Dit (netto) effect wordt uitgedrukt in een zogenoemde *odds ratio*. In de meeste regressieanalyses vormen autochtonen uit een gezin met een inkomen in de laagste klasse de referentiegroep. Zo geeft de odds ratio voor de groep niet-westerse allochtonen uit een gezin met een inkomen in de laagste klasse aan hoeveel keer meer of minder zij kans maken om zelf een inkomen in de laagste klasse versus een inkomen in een hogere klasse te hebben dan deze referentiegroep.

Staat 1
Samenhang (odds ratio's) tussen het hebben van een inkomen in de laagste inkomensklasse in 2005¹⁾ en de inkomensklasse van de ouders in 1985 naar herkomst

	Ongecorrigeerd		Gecorrigeerd ²⁾	
	Odds ratio	95% BI	Odds ratio	95% BI
<i>Autochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	1,000		1,000	
Ouders middelste inkomensklasse	0,631	[0,546– 0,730]	0,676	[0,578– 0,791]
Ouders hoogste inkomensklasse	0,435	[0,358– 0,529]	0,480	[0,390– 0,590]
<i>Westerse allochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	0,908	[0,578– 1,426]	0,853	[0,519– 1,402]
Ouders middelste inkomensklasse	1,048	[0,781– 1,407]	0,931	[0,671– 1,291]
Ouders hoogste inkomensklasse	0,586	[0,360– 0,953]	0,618	[0,368– 1,038]
<i>Niet-westerse allochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	1,843	[1,330– 2,553]	1,547	[1,075– 2,228]
Ouders middelste inkomensklasse	1,383	[0,987– 1,940]	1,183	[0,810– 1,728]
Ouders hoogste inkomensklasse	0,399	[0,118– 1,345]	0,515	[0,152– 1,738]

¹⁾ Er is hier onderscheiden tussen twee inkomensklassen: de laagste klasse en de overige.

²⁾ Gecorrigeerd voor de samenhang met belangrijkste inkomensbron van het huishouden in 2005.

Staat 2
Samenhang (odds ratio's) tussen het hebben van een inkomen in de hoogste inkomensklasse in 2005¹⁾ en de inkomensklasse van de ouders in 1985 naar herkomst

	Ongecorrigeerd		Gecorrigeerd ²⁾	
	Odds ratio	95% BI	Odds ratio	95% BI
<i>Autochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	0,380	[0,315– 0,458]	0,398	[0,330– 0,480]
Ouders middelste inkomensklasse	0,467	[0,408– 0,534]	0,471	[0,411– 0,539]
Ouders hoogste inkomensklasse	1,000		1,000	
<i>Westerse allochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	0,284	[0,158– 0,512]	0,301	[0,166– 0,544]
Ouders middelste inkomensklasse	0,434	[0,310– 0,607]	0,475	[0,338– 0,667]
Ouders hoogste inkomensklasse	1,212	[0,823– 1,784]	1,244	[0,841– 1,839]
<i>Niet-westerse allochtonen</i>				
Ouders laagste inkomensklasse	0,198	[0,115– 0,339]	0,229	[0,133– 0,396]
Ouders middelste inkomensklasse	0,289	[0,181– 0,462]	0,326	[0,203– 0,524]
Ouders hoogste inkomensklasse	1,515	[0,668– 3,436]	1,456	[0,642– 3,302]

¹⁾ Er is hier onderscheiden tussen twee inkomensklassen: de hoogste klasse en de overige.

²⁾ Gecorrigeerd voor de samenhang met belangrijkste inkomensbron van het huishouden in 2005.

Niet-westerse allochtonen met ouders in de laagste inkomensklasse hebben ruim 1,8-maal zoveel kans op een inkomen in de laagste klasse versus een hogere klasse dan autochtonen met ouders in de laagste klasse. Rekening houdend met de belangrijkste inkomensbron, dat wil zeggen: gecorrigeerd voor het feit dat niet-westerse allochtonen vaker een uitkering hebben, is dat nog altijd ruim 1,5-maal zoveel. Tussen autochtonen en westerse allochtonen met ouders in de laagste inkomensklasse is er, ongecorrigeerd en gecorrigeerd, geen verschil.

Uit staat 1 blijkt verder dat autochtonen van wie de ouders een inkomen in de middelste of hoogste klasse hadden significant minder kans hebben op een inkomen in de laagste klasse versus een inkomen in een hogere klasse dan autochtonen met ouders die tot de laagste inkomensklasse behoorden. Dit geldt ook voor westerse allochtonen met ouders in de hoogste inkomensklasse. Als rekening wordt gehouden met de belangrijkste inkomensbron valt dit laatste verschil echter weg.

Voor niet-westerse allochtonen die opgroeiden in een gezin met een inkomen in de hoogste klasse is de kans om

Lage-inkomensgrens

Het afbakenen van de categorie personen in een huishouden met risico op armoede gebeurt op basis van de lage-inkomensgrens. Deze grens is afgeleid van het bedrag dat een alleenstaande bijstandsgerechtigde in 1979 ontving toen deze in koopkracht het hoogst was. Voor de jaren erna is deze norm gecorrigeerd voor inflatie. In prijzen van het jaar 2005 bedroeg de lage-inkomensgrens voor een alleenstaande 10 440 euro. Het gestandaardiseerde huishoudensinkomen (exclusief huurtoeslag) wordt vergeleken met de lage-inkomensgrens om te bepalen of een huishouden een risico op armoede heeft.

zelf een inkomen in de hoogste klasse versus een lager inkomen te hebben niet significant verschillend van die voor autochtonen, ook niet na correctie voor de belangrijkste inkomensbron. Dit geldt ook voor westerse allochtonen. Uit staat 2 blijkt tevens dat personen wier ouders een inkomen in de laagste of in de middelste klasse hadden, zelf beduidend minder kans hebben op een inkomen in de hoogste versus een lagere klasse dan autochtonen met ouders in de hoogste klasse. Dit geldt, ongecorrigeerd en gecorrigeerd, voor zowel autochtonen als voor westerse en niet-westerse allochtonen.

4. Wordt armoede doorgegeven van generatie op generatie?

Niet-westerse allochtonen hebben een groter risico op armoede dan autochtonen en westerse allochtonen (CBS/SCP, 2008). De vraag is of dit risico op armoede bij niet-westerse allochtonen ook vaker doorgegeven wordt van generatie op generatie. Het risico op armoede is bepaald aan de hand van de lage-inkomensgrens (zie kader). Deze grens gaat uit van het inkomen van het huishouden. De welvaartspositie van mensen is immers niet alleen afhankelijk van het eigen inkomen, maar ook van het inkomen van andere leden van het huishouden. De hoogte van het huishoudensinkomen is bepalend of een huishouden (en de personen die daartoe behoren) gerekend moet worden tot de huishoudens die een risico hebben op armoede.

Voor niet-westerse allochtonen die opgroeiden in een arm gezin is de kans om zelf ook een laag inkomen te hebben ruim twee keer zo groot als voor autochtonen uit een arm gezin. Dit is zowel voor als na correctie voor de belangrijkste inkomensbron het geval. Het risico op langdurige²⁾ armoede verschilt voor niet-westerse allochtonen wier ouders een laag inkomen hadden echter niet significant van dat voor autochtonen uit een gezin met een laag inkomen. Dit betekent dat bij niet-westerse allochtonen de

Staat 3
Samenhang (odds ratio's) tussen het risico op een (langdurig¹⁾) laag inkomen in 2005 en het inkomen van de ouders in 1985 naar herkomst²⁾

	Risico op laag inkomen				Risico op langdurig ¹⁾ laag inkomen			
	Ongecorrigeerd		Gecorrigeerd ³⁾		Ongecorrigeerd		Gecorrigeerd ³⁾	
	Odds ratio	95% BI	Odds ratio	95% BI	Odds ratio	95% BI	Odds ratio	95% BI
<i>Autochtonen</i>								
Ouders laag inkomen	1,000		1,000		1,000		1,000	
Ouders overig inkomen	0,617	[0,495– 0,770]	0,788	[0,614– 1,011]	0,590	[0,441– 0,789]	0,849	[0,610– 1,180]
<i>Westers allochtonen</i>								
Ouders laag inkomen	0,757	[0,342– 1,674]	0,825	[0,342– 1,991]	0,974	[0,382– 2,481]	1,154	[0,401– 3,321]
Ouders overig inkomen	1,340	[0,934– 1,923]	1,355	[0,896– 2,048]	1,517	[0,968– 2,377]	1,551	[0,918– 2,622]
<i>Niet-westers allochtonen</i>								
Ouders laag inkomen	2,297	[1,483– 3,556]	2,053	[1,223– 3,447]	1,480	[0,780– 2,808]	1,000	[0,471– 2,124]
Ouders overig inkomen	1,025	[0,600– 1,753]	0,878	[0,473– 1,630]	1,216	[0,628– 2,355]	1,048	[0,487– 2,257]

¹⁾ Twee opeenvolgende jaren of langer.

²⁾ Studentenhuishoudens en huishoudens met slechts een gedeelte van het jaar inkomen worden buiten beschouwing gelaten.

³⁾ Gecorrigeerd voor de samenhang met belangrijkste inkomensbron in 2005.

stabiliteit van het inkomen geringer is dan bij autochtonen en niet-westerse allochtonen. Dit hangt mede samen met de conjunctuurgevoeligheid van de arbeidsmarktpositie van niet-westerse allochtonen (CBS, 2008).

Voor personen die niet in een arm gezin opgroeiden is het risico op armoede, ongeacht hun herkomst, niet significant lager dan voor autochtonen uit een arm gezin.

5. Conclusies

Eenmaal opgegroeid in een gezin met een gering inkomen houden niet-westerse allochtonen deze inkomenspositie vaker dan autochtonen. Tussen autochtonen en westerse allochtonen is er op dit punt geen verschil. Allochtonen – zowel westerse als niet-westerse – die zijn opgegroeid in een gezin dat hoog op de inkomensladder stond, hebben evenveel kans om deze gunstige inkomenspositie te behouden als autochtonen.

Voor niet-westerse allochtonen die opgroeiden in een arm gezin is de kans groter om zelf ook in armoede te leven dan voor autochtonen. De kans om in langdurige armoede terecht te komen is voor niet-westerse allochtonen en autochtonen echter niet significant verschillend. Westerse allochtonen hebben evenveel kans op (langdurige) armoede als autochtonen wanneer zij opgroeiden in een arm gezin.

Technische toelichting

Inkomenspanelonderzoek

De cijfers over de personele inkomensverdeling worden op basis van het Inkomenspanelonderzoek (IPO) gemaakt. Het IPO is een steekproefonderzoek op basis van een panel, dat sinds 1989 bestaat. Dit panel bestond in 2005 uit circa 90 duizend personen. De panelleden vormen samen met hun huishoudensleden de totale IPO-steekproef, die in 2005 uit ongeveer 255 duizend personen bestond. Voor alle steekproefpersonen zijn inkomensgegevens verzameld. Deze zijn ontleend aan de administraties van de Belastingdienst, het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (huursubsidie) en de Informatie Beheer Groep (studiefinanciering). Verder zijn voor een aantal inkomensbestanddelen, zoals kindbijslag, aanvullende berekeningen gemaakt. Het CBS publiceert jaarlijks inkomenscijfers op basis van het IPO. Deze cijfers hebben betrekking op inkomensgegevens van 1 januari tot en met 31 december van het betreffende onderzoeksjaar en gaan over de totale bevolking exclusief de institutionele bevolking.

Indeling van het inkomen in drie klassen

De indeling van het inkomen in drie klassen is gebaseerd op een indeling in kwintielen. Deze laatste wordt verkregen door personen oplopend te ordenen naar de hoogte van hun inkomen en vervolgens vijf groepen personen van gelijke omvang te vormen. De laagste klasse wordt gevormd door het eerste (laagste) kwintiel, de middelste

klasse door het tweede, derde en vierde kwintiel, en de hoogste klasse door het vijfde (hoogste) kwintiel.

Literatuur

Agresti, A. (2002). *Categorical Data Analysis*. New York: Wiley – Interscience.

Blau, P.M., Duncan, O.D. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley and Sons.

CBS (2004). *Equivalentiefactoren 1995–2000*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen.

CBS (2008). *Jaarrapport Integratie 2008*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS/SCP (2008). *Armoedebericht 2008*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Ganzeboom, H.B.G., Luijckx, R. (1995). Intergenerationele mobiliteit in Nederland: patronen en historische veranderingen. In: J. Dronkers en W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. (14–30). Assen: Van Gorcum.

Grawe, N.D. (2006). Lifecycle bias in estimates of intergenerational earnings persistence. *Labour economics*, Volume 13, issue 5, 551–570.

Kösters, L. en F. Otten (2007). Krappe beurs als erfenis? *Sociaaleconomische trends*, 3/2007, 36–41.

Ministerie van VROM / WWI (2007). *Integratienota 2007–2011. Zorg dat je erbij hoort!* Den Haag: Ministerie van VROM/WWI.

Noten in de tekst

¹⁾ Een andere leeftijdsfase van de onderzoekspersonen zou, door bijvoorbeeld een verder of minder ver gevorderde carrière, een ander beeld van inkomensmobiliteit kunnen geven. Daarnaast kan een verschil in leeftijdsfasen van de onderzoekspersonen in 2005 en de ouders in 1985 een effect hebben op de inkomensmobiliteit. De inkomensmobiliteit kan ten onrechte worden overschat wanneer deze levenscycli te ver uit elkaar liggen (Grawe, 2006). Voor de onderzoekspopulatie in dit artikel is dit niet het geval.

²⁾ De groep huishoudens die langdurig in armoede leven wordt doorgaans afgebakend als de huishoudens die vier opeenvolgende jaren een inkomen hebben onder de lage-inkomensgrens (CBS/SCP, 2008). De onderzoekspopulatie in dit artikel is te klein om uit te kunnen gaan van vier jaar armoede, daarom is hier gekozen voor twee jaar armoede. Specifiek gaat het in dit artikel dus om mensen uit huishoudens die zowel in 2004 als in 2005 een inkomen onder de lage-inkomensgrens hadden.

Helpt economische groei in 1995–2007 door toename productiviteit

Hans Langenberg en Dirk van den Bergen

De economie groeit wanneer er meer wordt geproduceerd door een hogere inzet van productiemiddelen als arbeid en kapitaal, maar ook wanneer er efficiënter wordt gewerkt. Verhoging van de efficiëntie zorgde in de periode 1995–2007 voor bijna de helft van de economische groei in Nederland. Ondanks de sterk gestegen productiviteit is de winstgevendheid van bedrijven na 2000 echter nauwelijks meer toegenomen. Dit is het gevolg van een ongunstige prijsontwikkeling.

1. Inleiding

Productiviteit is een van de kernbegrippen uit de economie. Verhoging van de productiviteit, bij gelijke inzet van productiemiddelen en gelijke prijzen, betekent voor een bedrijf verhoging van de winstgevendheid en voor een land verhoging van de welvaart. Ook is de ontwikkeling van de productiviteit van invloed op de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Er is de laatste jaren vanuit de politiek een verhoogde interesse in productiviteit. Dit wordt enerzijds gevoed door het besef dat de Europese Unie zich qua ontwikkeling van de productiviteit niet kan meten met de Verenigde Staten. Anderzijds komt het door de groeiende aandacht voor de toekomstige arbeidsmarkt: wanneer de vergrijzing toeneemt en de omvang van de potentiële beroepsbevolking stagneert, is verhoging van de productiviteit de enige manier waarop de economie nog kan groeien.

Mede onder invloed van de politieke interesse hebben universiteiten en nationale statistische instituten de afgelopen jaren nieuwe concepten ontwikkeld en andersoortige gegevens verzameld om de ontwikkeling van de productiviteit beter in kaart te brengen. Het CBS heeft in dat kader op macroniveau (het niveau van een land) en bedrijfstakniveau nieuwe statistieken ontwikkeld en studies verricht op op zowel bedrijfstak- als bedrijfsniveau.

Aan de hand van deze nieuwe statistieken kan de economische ontwikkeling beter worden ontleed. Het onderhavige artikel gaat over de ontwikkeling van de Nederlandse economie in de jaren 1995–2007, in het licht van de productiviteitsgroei. Het gaat hierbij om het land als geheel en om bedrijfstakken; studies op bedrijfsniveau blijven hier buiten beschouwing. Voordat de recente ontwikkeling van de Nederlandse economie aan bod komt, staan we eerst stil bij de theorie van economische groei en productiviteit. Ook wordt aan de hand van cijfers over bedrijfstakken gekeken naar de relatie van arbeidsproductiviteit met kapitaalintensiteit en naar de invloed van buitenlandse concurrentie op de productiviteit.

2. Theorie

Verhoging van de productiviteit wordt gezien als de belangrijkste kracht achter de ontwikkeling van een agrari-

sche samenleving tot onze huidige postindustriële maatschappij. Als we met zevenmijslaarzen door de economische geschiedenis gaan, is er het volgende gebeurd. De landbouw is in de loop de eeuwen steeds efficiënter geworden. Zodra in de landbouw menskracht overbleef bij het produceren van voldoende voedsel, kon het industriële tijdperk (de 'nijverheid') beginnen. En zodra in de industrie menskracht overbleef bij het produceren van voldoende goederen, kon de dienstensector zich ontwikkelen. De maatschappij heeft dus per persoon de beschikking gekregen over steeds meer goederen en diensten. Daarmee is de totale welvaart gestegen. Hoe deze welvaart in de loop der eeuwen verdeeld werd, is een ander verhaal.

Om het begrip productiviteit te concretiseren staan we eerst stil bij het begrip economische groei. Dit is het gemakkelijkst uit te leggen op het niveau van een bedrijf. Wanneer een bedrijf goederen of diensten produceert, dan verbruikt het daarbij zelf ook weer aangeschafte goederen of ingehuurde diensten. De waarde van de geproduceerde goederen of diensten minus dit zogeheten intermediair verbruik wordt de toegevoegde waarde genoemd. De omvang van de totale economie, ook wel het bruto binnenlands product, is ruwweg gelijk aan de som van de toegevoegde waarde van alle bedrijven en instellingen tezamen.

De reden dat de toegevoegde waarde als maat voor de economie wordt gezien, is dat deze de opbrengst vormt van de inzet van productiemiddelen als grondstoffen, arbeid en kapitaal. Uit de toegevoegde waarde worden bijvoorbeeld de erfpacht op landbouwgrond betaald, de lonen van de werknemers en de rente op verworven kapitaal. Daarbij is de toegevoegde waarde onafhankelijk van de procesketen. Wanneer een bedrijf besluit om een deel van zijn productieproces uit te besteden, dan verhuist daarbij ook een deel van zijn toegevoegde waarde naar het ingeschakelde bedrijf. De totale toegevoegde waarde blijft hierbij echter ongeveer gelijk, mits er in eigen land wordt uitbesteed. Dit geldt niet voor de totale productiewaarde: na de uitbesteding vindt namelijk een dubbelboeking plaats. Zowel het intermediair verbruik van het eerstgenoemde bedrijf, met daarin de kosten van uitbesteding, als de toegevoegde waarde van het ingeschakelde bedrijf, met daarin de waarde die het bij deze activiteit toevoegt, vormen onderdeel van de totale productiewaarde.

Bedrijven streven zelf niet naar groei van de toegevoegde waarde, maar naar winstmaximalisatie. Winst is de omzet minus de productiekosten. Of deze kosten nu loonkosten aan eigen personeel betreffen of kosten aan ingehuurde diensten maakt voor een bedrijf niet uit. Een bedrijf zal tot uitbesteding over gaan wanneer het daarmee zijn winst kan verhogen (afgezien van strategische of organisatorische argumenten). Aangezien het ingeschakelde bedrijf ook zal handelen uit winstmotieven, kan de totale winst dus best groeien terwijl de toegevoegde waarde gelijk blijft. Een bekend productiviteitsbegrip is de arbeidsproductiviteit. Dit drukt uit hoeveel productie er per gewerkt uur

wordt geleverd, dan wel hoeveel toegevoegde waarde er per gewerkt uur wordt gecreëerd. Arbeidproductiviteit op deze laatste grondslag is een belangrijke indicator voor de welvaart. Een economie met een hoge arbeidsproductiviteit impliceert dat het land ook een hoog bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking heeft, en dus een hoog welvaartsniveau. In feite is arbeidsproductiviteit een bijzondere vorm van productiviteit.

Bij productiviteitsberekeningen kan de productie op twee manieren worden opgenomen: als productiewaarde of als toegevoegde waarde. In het eerste geval wordt ook naar het intermediair gebruik gekeken, zoals de inzet van energie, materiaal en diensten. In het laatste geval blijft het intermediair verbruik buiten beschouwing, en blijven alleen de productiemiddelen (ook wel 'inputs') arbeid en kapitaal over. De productiviteitsontwikkeling die wordt berekend bij de analyse van de toegevoegde waarde is niet dezelfde als die bij de analyse van de productiewaarde. Dit komt doordat er andere inputs en output worden meegenomen. Ook is de berekende productiviteit afhankelijk van de detaillering waarmee naar de ingezette productiemiddelen is gekeken. Zo wordt in dit artikel geen onderscheid gemaakt naar het niveau van de ingezette arbeid. Was dit wel het geval, dan zouden de uitkomsten anders zijn.

Bij een groeiende inzet van arbeid of kapitaal stijgt normaal gesproken ook de productie. Het is echter de kunst om de inzet van arbeid en kapitaal zo te combineren, dat de groei optimaal is. Hetzelfde geldt voor de inzet van andere productiemiddelen. De groei van de productiewaarde of de toegevoegde waarde is voor een deel het gevolg van de toegenomen inzet van de diverse productiemiddelen. Alle 'onverklaarde groei' wordt toegekend aan de groei van de productiviteit. De boekhouding van de groei wordt groeirekeningen genoemd. In de groeirekeningen staan, net als in veel productiviteitsanalyses, de ontwikkelingen centraal. Veranderingen in de productiviteit kunnen het gevolg zijn van technologische vooruitgang, schaalvoordelen, wijzigingen in bezettingsgraden en incidentele factoren (bijvoorbeeld in de landbouw).

Een groeiende productiviteit stimuleert niet alleen de productie en de economische groei, zij verhoogt ook de winstgevendheid. Dit is de verhouding van de winst ten opzichte van de productiekosten. Voor de winstgevendheid is behalve de productiviteit ook de ruilvoet van belang. De ruilvoet is de verhouding van de prijs van ingekochte goederen en diensten tot de prijs van afgezette producten. Als de prijs van afgezette producten sneller stijgt dan die van ingekochte, dan gaat de ruilvoet omhoog en daarmee de winstgevendheid. Een dalende ruilvoet zet de winstgevendheid onder druk. Alleen verhoging van de productiviteit kan dan de winst op peil houden.

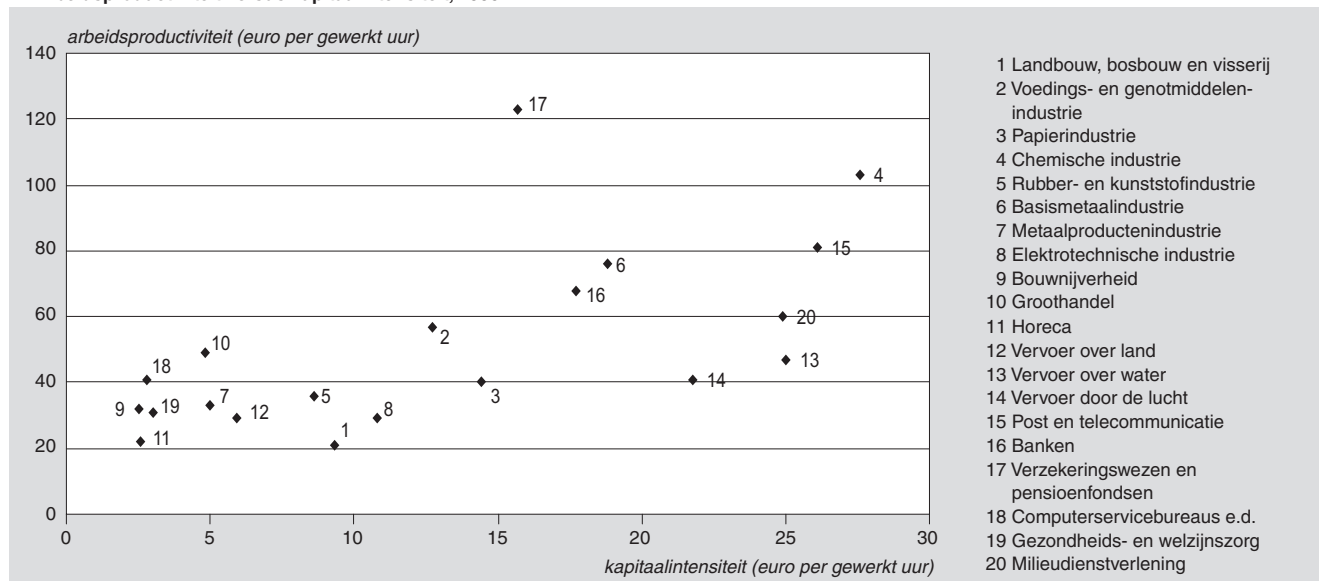
3. Het karakter van bedrijfstakken

Verschillen tussen bedrijfstakken op het terrein van productiviteit komen niet uit de lucht vallen. Sommige bedrijfstakken hebben een sterk machinaal karakter, bij andere staat daarentegen de inzet van mensen centraal. Verder ondervinden sommige bedrijfstakken een sterke internationale concurrentie, terwijl andere meer in de luwte opereren. Dit alles heeft invloed op de productiviteit. In deze paragraaf wordt aan de hand van concrete resultaten ingegaan op de relatie tussen arbeidsproductiviteit en kapitaalintensiteit, en op de invloed van buitenlandse concurrentie op de productiviteit.

3.1 Arbeidsproductiviteit en kapitaalintensiteit

De arbeidsproductiviteit is te bepalen als de toegevoegde waarde die wordt gegenereerd per gewerkt uur. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat bedrijfstakken met veel machines of andere kapitaalgoederen een hogere arbeidsproductiviteit kennen dan andere. Hoe is dit in de praktijk? Het 'machinale karakter' van een bedrijfstak wordt afgemeten aan de kapitaalintensiteit, dat wil zeggen de hoeveelheid kapitaal die is ingezet per gewerkt uur. De bedrijfstak met verreweg de hoogste arbeidsproductiviteit

1. Arbeidsproductiviteit versus kapitaalintensiteit, 2006

en kapitaalintensiteit is de delfstoffenwinning. In Nederland is de delfstoffenwinning sterk gekleurd door de gaswinning: met relatief weinig mensen wordt hier een gigantische toegevoegde waarde gegenereerd. In 2006 was de arbeidsproductiviteit van de delfstoffenwinning 1 260 euro per gewerkt uur, tegen een kapitaalintensiteit van 119 euro per gewerkt uur. Ook zeer kapitaalintensief en arbeidsproductief zijn de aardolie-industrie en de energiebedrijven. In deze bedrijfstakken was de arbeidsproductiviteit respectievelijk 291 en 188 euro per uur, terwijl de kapitaalintensiteit respectievelijk 78 en 79 euro per uur bedroeg.

In grafiek 1 wordt voor een aantal bedrijfstakken de arbeidsproductiviteit afgezet tegen de kapitaalintensiteit. De delfstoffenwinning, de aardolie-industrie en de energiebedrijven zijn dermate afwijkend dat ze niet in de figuur konden worden opgenomen. Het blijkt dat niet alle industriële bedrijfsklassen een zeer hoge arbeidsproductiviteit kennen. Behalve de aardolie-industrie zijn ook de basismetaalindustrie en vooral de chemische industrie hoogproductief. In de elektrotechnische industrie, de metaalproductenindustrie, de rubberindustrie en de papierindustrie is de productiviteit daarentegen niet bijzonder hoog. Opvallend is verder de hoge arbeidsproductiviteit van post en telecommunicatie. Dit is iets van de laatste jaren: de ontwikkelingen in de ICT hebben deze bedrijfstak een industrieel karakter gegeven. Niet industrieel getint, maar wel hoogproductief zijn de verzekeraars en pensioenfondsen. Met relatief weinig personeel wordt hier een grote toegevoegde waarde gecreëerd, terwijl de bedrijfsklasse niet erg kapitaalintensief is. Het omgekeerde geldt voor bedrijven die zich met vervoer bezighouden. Het vervoer door de lucht en vooral over water is bijzonder kapitaalintensief, terwijl de arbeidsproductiviteit naar verhouding bescheiden is.

Het verschil in automatiseerbaarheid heeft ook consequenties voor de werkgelegenheid. Productiviteitsgroei wordt vooral behaald in goed mechaniseerbare of automatiseerbare bedrijfstakken, veelal goederenproductie. In dienstverlenende bedrijven is groei van de productiviteit veel moeilijker te behalen. Dit geldt vooral voor bedrijven waar de inzet van veel personeel positief gewaardeerd wordt, bijvoorbeeld in de horeca, de verpleging, de persoonlijke verzorging (kappers en dergelijke) en de detailhandel. De wet van Baumol zegt dat de inzet van personeel in de loop der jaren verschuift van automatiseerbare naar niet-automatiseerbare bedrijfstakken en dat bovendien de loonkosten in de niet-automatiseerbare bedrijfstakken naar verhouding steeds hoger worden. Dit werkt als volgt. In de automatiseerbare bedrijfstakken wordt door productiviteitsgroei loonruimte geschapen: het personeel krijgt meer betaald. Bovendien stoten de automatiseerbare bedrijfstakken personeel af. In de niet-automatiseerbare bedrijfstakken is dit alles niet het geval. Toch kunnen werkgevers (en consumenten) er op lange termijn niet onderuit om ook werknemers in deze groep beter te gaan betalen: anders wordt het te moeilijk personeel te werven en vast te houden.

Een manier om de wet van Baumol te illustreren is aan de hand van de zogeheten arbeidsinkomensquote, het aandeel in de toegevoegde waarde dat opgaat aan loonkosten. De arbeidsinkomensquote is sterk gedaald in de delf-

stoffenwinning en de energiesector. In de industrie is de daling minder groot. Ook in de handel, horeca en reparatie en in vervoer, opslag en communicatie is de arbeidsinkomensquote afgenomen. In de bouwnijverheid, de financiële en zakelijke dienstverlening en in de zorg en overige dienstverlening is de arbeidsinkomensquote echter toegenomen. Het zicht op de effecten van de wet van Baumol wordt wat vertroebeld door het heterogene karakter van met name de laatste twee bedrijfstakken. Zo verdwijnt de arbeidsintensieve horeca enigszins uit beeld doordat het in één bedrijfstak zit met de handel, waarvan met name in de groothandel de laatste jaren een grote efficiëntieslag heeft plaatsgevonden. Evenzo wordt het cijfer voor vervoer, opslag en communicatie sterk gekleurd door zeer forse productiviteitsstijgingen in de telecombedrijven.

Staat 1
Arbeidsinkomensquote

	1969	2007	Vershil 1969–2007
	%		%-punt
Totaal economische activiteiten	78,0	76,2	-1,9
<i>Bedrijfstak</i>			
Landbouw, bosbouw en visserij	70,5	98,8	28,3
Delfstoffenwinning	50,7	4,5	-46,1
Industrie	72,9	68,6	-4,3
Energie- en waterleidingbedrijven	58,5	23,3	-35,2
Bouwnijverheid	73,3	79,9	6,5
Handel, horeca en reparatie	80,4	72,6	-7,8
Vervoer, opslag en communicatie	80,0	72,6	-7,4
Financiële en zakelijke dienstverlening	67,4	73,8	6,4
Zorg en overige dienstverlening	83,1	89,5	6,4

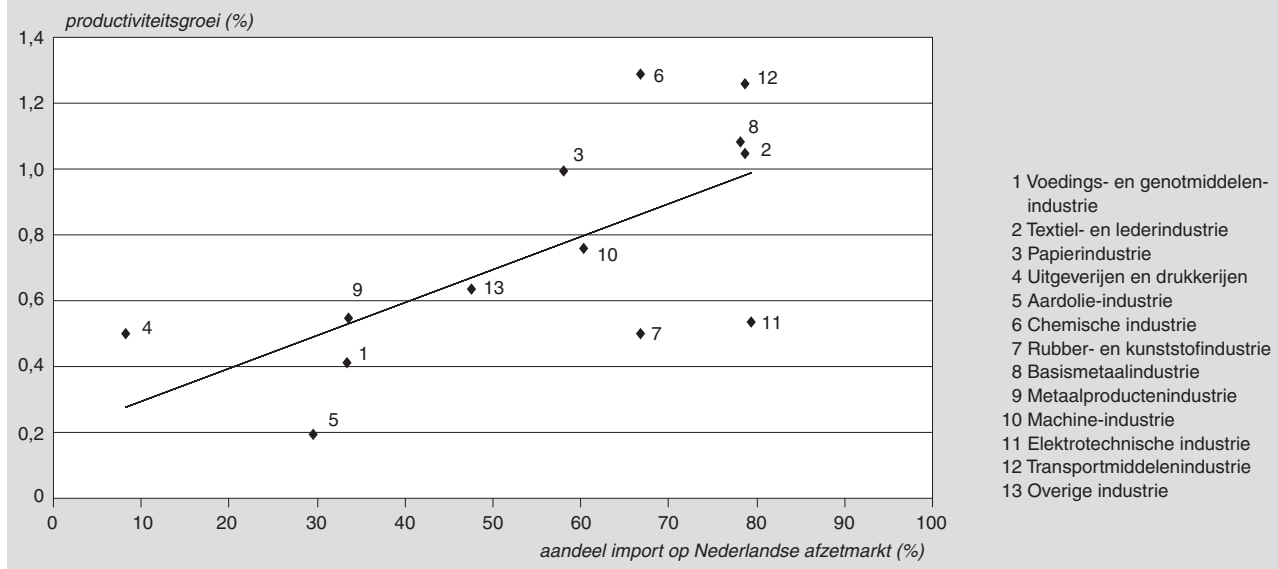
3.2 Productiviteit en buitenlandse concurrentie

Wanneer de ruilvoet in een markt verslechtert, kunnen bedrijven hun winstgevendheid alleen op peil houden door de productiviteit te laten groeien. Een mogelijke oorzaak van een verslechterende ruilvoet is dat de afzetprijzen onder druk staan vanwege sterke concurrentie uit het buitenland. Dit is het geval wanneer de eindproducten van een bedrijf of een bedrijfstak ook door buitenlandse ondernemingen worden geleverd. De mate waarin dit het geval is wordt de importintensiteit genoemd.

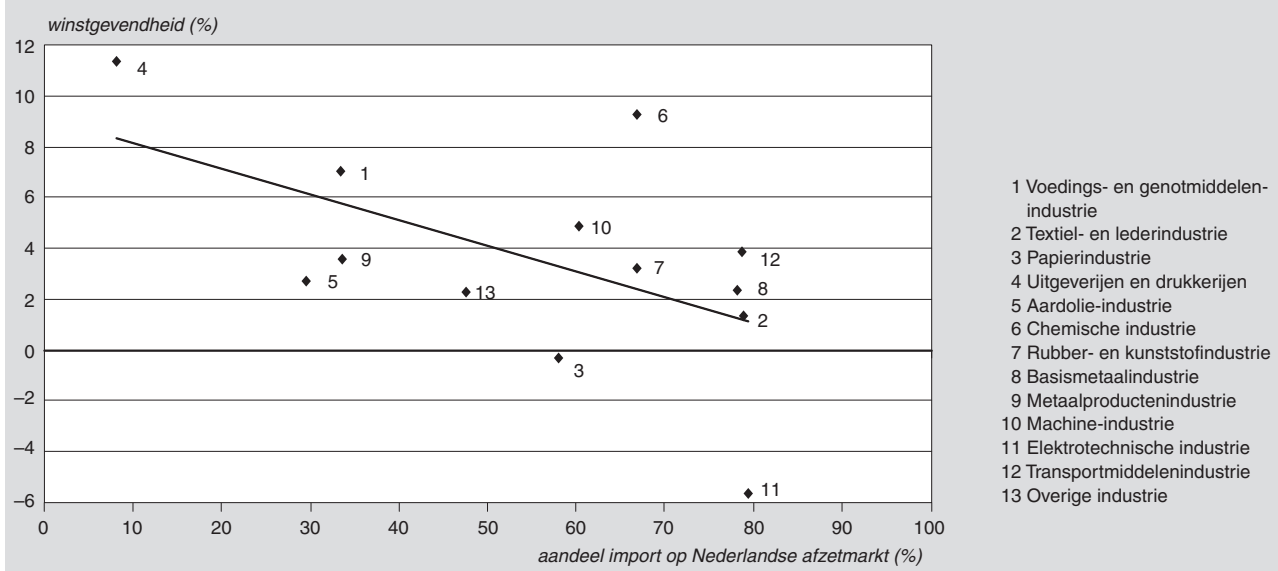
In grafiek 2 wordt voor een aantal bedrijfsklassen binnen de industrie de productiviteitsgroei over de jaren 1995–2005 afgezet tegen de importintensiteit. Er is onmiskenbaar een verband: gemiddeld leidt een toename met 10 procentpunt van het marktaandeel van buitenlandse goederen op de Nederlandse afzetmarkt bij de betreffende bedrijven tot 0,1 procentpunt meer productiviteitsgroei. Dit hoeft overigens geen oorzakelijk verband te zijn: een bedrijfstak kan ook hoogproductief van aard zijn en bij toeval opereren in een internationaal georiënteerde markt.

Voorbeelden van sterk geïnternationaliseerde bedrijfsklassen zijn de basismetaalindustrie en de transportmiddelenindustrie. Bij deze bedrijfsklassen gaat dit samen met een sterke productiviteitsgroei. In de elektrotechnische industrie, die in een even internationaal georiënteerde markt

2. Productiviteitsgroei en aandeel import in de industrie, 1995–2005

3. Winstgevendheid en aandeel import in de industrie, 1995–2005

opereert, lag de productiviteitsgroei de laatste jaren echter beduidend lager. Uitgeverijen en drukkerijen zijn een voorbeeld van een bedrijfstak met een grotendeels nationale markt. Hoewel buitenlandse concurrentie de productiviteitsgroei lijkt te stimuleren, blijkt de winstgevendheid in bedrijfstakken met veel buitenlandse concurrentie wel een stuk lager te liggen. De groei van de productiviteit kan de druk op de afzetprijzen kennelijk niet geheel compenseren. Buitenlandse concurrentie is grosso modo dan ook nadelig voor de winstgevendheid van bedrijven, al leidt het wel tot lagere prijzen voor consumenten.

ele sector genoemd wordt. Voor enkele bedrijfstakken zijn namelijk geen onafhankelijk van elkaar gemeten productie en inputs beschikbaar. Het gaat om de overheid en de bedrijfsklassen verhuur van en handel in onroerend goed, verhuur van roerende goederen en particuliere huishoudens met personeel. De totale economie exclusief deze groepen vormt de commerciële sector. De gegevens over de productiewaarde zijn geconsolideerd: dit betekent dat onderlinge leveringen binnen een bedrijfstak, of binnen de commerciële sector als geheel, in mindering zijn gebracht op de productie.

4. De ontwikkeling van de Nederlandse economie in de jaren 1995–2007

De beschrijving van de economische ontwikkeling in de periode 1995–2007 beperkt zich hier tot wat de commerciële

4.1 Bijdragen van de verschillende productiemiddelen

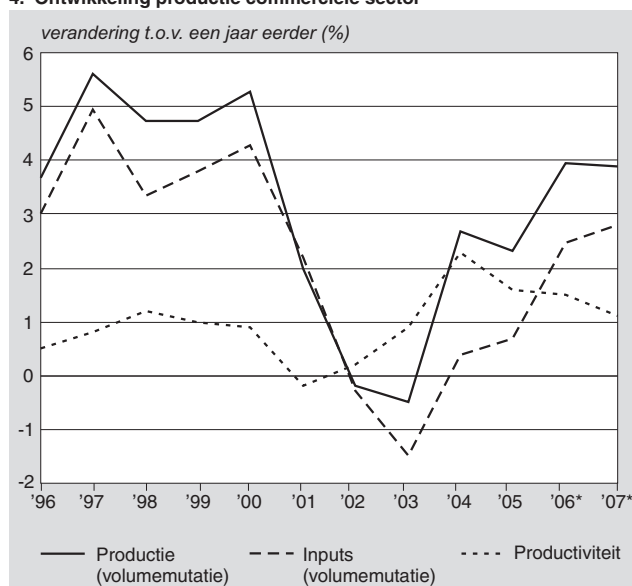
Een economie groeit niet in een constant tempo, maar is onderhevig aan schommelingen, conjunctuurcycli genoemd. De fase waarin een economie zich binnen een conjunctuur bevindt is sterk bepalend voor de hoeveelheid

ingezette productiemiddelen en voor de productiviteit. Een conjunctuurcyclus voltrekt zich als volgt. Na een periode van sterke economische groei of hoogconjunctuur koelt de economie af. De afkoeling begint vaak met een afname van de vraag naar goederen en diensten. Hierdoor hoeft er minder geproduceerd te worden. De producent heeft dan ook minder inputs nodig. Bij niet alle productiemiddelen kan de inzet echter onmiddellijk aan de verminderde behoefte worden aangepast. Dit geldt voor arbeid en nog meer voor kapitaal. Voor werknemers geldt een wettelijke ontslagbescherming. Bovendien hebben ondernemers belang bij het vasthouden van geschoold en ervaren personeel. Voor kapitaalgoederen geldt doorgaans dat deze niet gemakkelijk kunnen worden afgestoten.

Een en ander heeft als gevolg dat in een neergaande conjunctuur de inzet van inputfactoren minder snel daalt dan de productie. Dit leidt tot een minder snel groeiende of zelfs afnemende productiviteit. Het omgekeerde fenomeen vindt plaats wanneer de economie uit het dal klimt. Het personeel wordt dan niet onmiddellijk uitgebreid, en er wordt ook niet onmiddellijk fors geïnvesteerd. Bij sommige bedrijven lopen er nog grote reorganisaties. De productiviteit schiet dan ook omhoog; pas na enige tijd nemen de ingezette inputs toe en verloopt de productiviteitsontwikkeling gematigder.

Het onderzochte tijdvak 1995–2007 omvat een periode van hoogconjunctuur (1996–2000), een periode van neergaande conjunctuur (2001–2003), een aantal jaren waarin de economie weer uit het dal klimt (2004–2005) en een tweede periode van hoogconjunctuur (2006–2007). Na de eerste periode van hoogconjunctuur viel de productie terug van 5,3 naar 2,0 procent. De groei van inputs (inclusief intermediair verbruik) liep in deze periode terug van 4,3 naar 2,2 procent. Doordat de inputs in 2001 iets sneller groeiden dan de productie, viel de productiviteit licht terug. Het jaar erna krompen zowel de productie als de inputs. De productiviteit kende dan ook een zeer geringe toename. In 2003 krompen de inputs nog harder en nam ook de productie verder af. De afname van de productie was echter veel geringer en de productiviteit nam daardoor ook

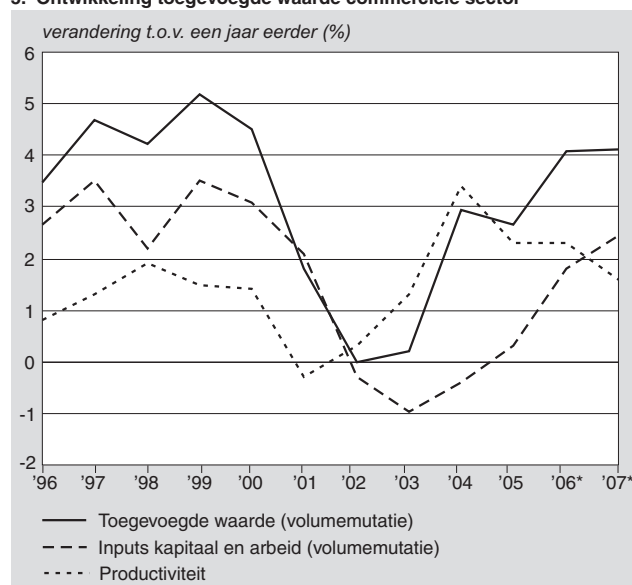
4. Ontwikkeling productie commerciële sector

substantieel toe. Het jaar erop was de groei van de productiviteit nog veel groter. In de jaren hierna bleef de productie groeien, terwijl er ook jaarlijks meer middelen werden ingezet. De productiviteitsgroei nam af: in 2007 lag zij op hetzelfde niveau als in 1998.

De ontwikkeling van de productiviteit zoals besproken heeft betrekking op de productiewaarde en daarmee op de efficiëntie van bedrijfsprocessen. De productiviteit op basis van toegevoegde waarde heeft meer betrekking op de creatie van welvaart. Het gaat hierbij alleen om de inzet van arbeid en kapitaal. Het verloop van de toegevoegde waarde (de economische groei), de inputs en de productiviteit in het tijdvak 1995–2007 is in grote lijnen gelijk aan dat van de grootheden gebaseerd op de productie. Belangrijkste verschil is dat de ontwikkeling van de toegevoegde waarde niet negatief wordt, maar blijft steken op nul.

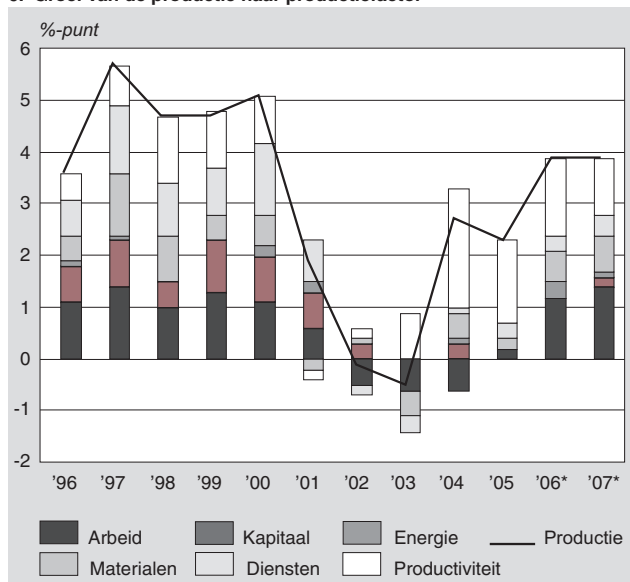
5. Ontwikkeling toegevoegde waarde commerciële sector

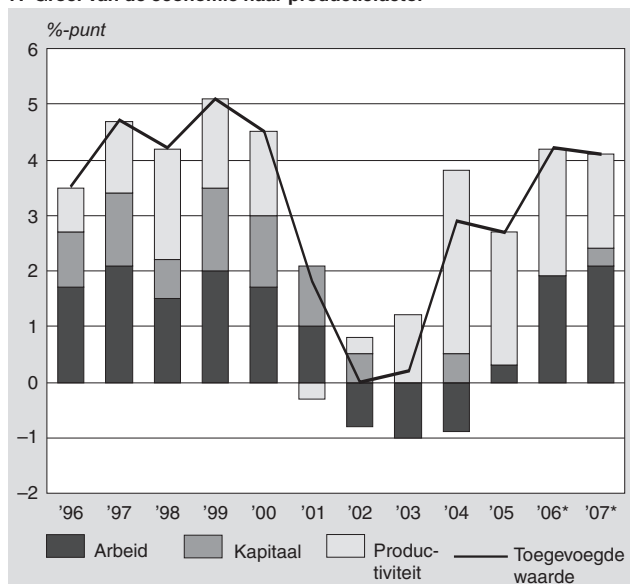
De groei van de productie wordt in verschillende perioden mogelijk gemaakt door uiteenlopende productiemiddelen. De inzet van meer arbeid speelt een grote rol tot en met 2001 en daarna pas weer vanaf 2005. De inzet van kapitaal levert ook een grote bijdrage tot en met 2001, maar is over de hele periode 2002–2007 nihil. De inzet van energie is over de hele periode maar marginaal van belang voor de groei van de productie. De inzet van materialen speelt wel een substantiële rol, zij het met een onderbreking in de jaren 2001–2003. De inzet van meer diensten is een belangrijke factor tot 2001, maar na het economisch herstel niet meer. Groei van de productiviteit speelt over de hele periode een grote rol, behalve in 2001 en 2002.

Over de hele periode bezien levert de toename van de productiviteit de grootste bijdrage aan de groei van de productie. Bijna een derde van de totale productiegroei kan op conto van stijging van de productiviteit worden geschreven. Bij de economische groei is de rol van productiviteit nog groter: bijna de helft van de groei van de toegevoegde waarde in de beschreven periode komt voor rekening van productiviteitsstijgingen.

6. Groei van de productie naar productiefactor

7. Groei van de economie naar productiefactor

4.2 Bijdragen vanuit de verschillende bedrijfstakken

Een belangrijke ontwikkeling in de periode 1995–2007 is de groei van de zakelijke en financiële dienstverlening. Het aandeel van deze bedrijfstak in de productie van de commerciële sector is in deze jaren gegroeid van 16 naar 19 procent. Het aandeel in de toegevoegde waarde is gestegen van 20 naar 24 procent. In dezelfde periode daalde het aandeel van de industrie in de productie van 33 naar 30 procent en in de toegevoegde waarde van 22 naar 17 procent. De industrie is dus qua aandeel in de toegevoegde waarde voorbijgestreefd door de financiële en zakelijke dienstverlening, al bleef zij de hele periode de bedrijfstak die het meest produceerde.

De grote en groeiende rol van de financiële en zakelijke dienstverlening blijkt ook uit het aandeel van de verschillende productiemiddelen naar bedrijfstak. De grote bijdrage van de factor arbeid in de groei komt voor een belangrijk deel doordat de werkgelegenheid in de financiële en zakelijke dienstverlening zo sterk is toegenomen. Ongeveer een kwart van de personen die in de bedrijfstak werkzaam zijn, werkt bij een uitzend- of detachingsbureau. Dit vormt een flexibel arbeidsreservoir. Tijdens de economisch magere jaren 2002 en 2003 en ook nog daarna leverde het afstoten van arbeid door de financiële en zakelijke dienstverlening een negatieve bijdrage aan de groei.

De financiële en zakelijke dienstverlening leverde ook een belangrijk aandeel in de groei op het gebied van kapitaal. Driekwart hiervan bestond uit investeringen in de ICT. Een andere belangrijke post werd gevormd door investeringen in stamrechten; dit zijn muziekrechten, rechten op merknamen, en dergelijke. Rond 2003 zakte de bijdrage aan de groei door de inzet van kapitaal vanuit de financiële en zakelijke dienstverlening in en herstelde in de resterende jaren zich niet meer. Dit geldt overigens ook voor de totale bijdrage aan de groei van de factor kapitaal.

Ook de groeiende de inzet van diensten door de financiële en zakelijke dienstverlening (buiten de eigen bedrijfstak)

Staat 2
Bijdragen aan de productiegroei van bedrijfstakken, 1995–2007*

	Geconsolideerde productie	Bijdrage aan de groei					
		arbeid	kapitaal	energie	materialen	dienstend	productiviteit
	jaarlijkse gemiddelde volumeontwikkeling %	%punt					
Commerciële sector	3,2	0,6	0,5	0,1	0,4	0,6	1,0
<i>Bedrijfstak</i>							
Landbouw, bosbouw en visserij	0,7	0,0	0,1	0,0	-0,1	0,4	0,4
Delfstoffenwinning	0,2	-0,1	-0,4	1,2	-0,1	0,0	-0,6
Industrie	2,0	-0,3	0,1	0,1	0,6	0,6	0,8
Energie- en waterleidingbedrijven	1,8	-0,3	0,1	0,3	0,2	0,6	0,9
Bouwnijverheid	2,0	0,5	0,2	0,0	0,8	0,7	-0,1
Handel, horeca en reparatie	3,9	0,4	0,3	0,1	0,2	1,3	1,6
Vervoer, opslag en communicatie	5,1	0,3	0,7	0,1	0,4	1,7	1,9
Financiële en zakelijke dienstverlening	4,4	1,7	0,7	0,0	0,3	1,3	0,3
Zorg en overige dienstverlening	2,9	1,5	0,4	0,0	0,5	0,7	-0,3

leverde een belangrijk aandeel in de groei. Stijging van de productiviteit van de financiële en zakelijke dienstverlening leverde in de periode 2003–2007 een significante bijdrage aan de groei, maar in de periode 1999–2002 leverden productiviteitsdalingen juist een negatieve bijdrage aan de groei.

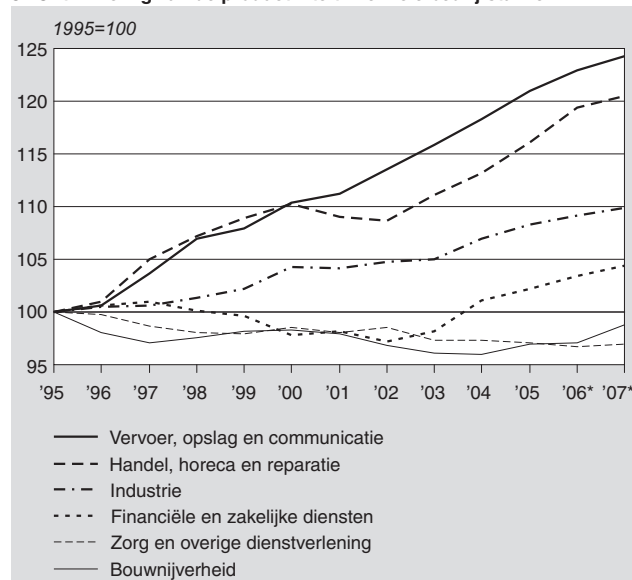
Het belang van de industrie is zoals gezegd afgenomen. Het teruglopen van de werkgelegenheid in de jaren 2002–2005 leverde dan ook een grote negatieve bijdrage aan de groei. Dit neemt niet weg dat de industrie nog altijd van cruciaal belang is, omdat het nog altijd de grootste productiewaarde heeft en het grootste intermediair verbruik en daarmee ook veel bedrijvigheid oplevert voor andere bedrijfstakken. Het verbruik van materialen wordt geheel gedomineerd door de industrie. Zowel in de jaren 1997–1998 als in de jaren 2004–2007 leverde een hoger materiaalverbruik door de industrie een significante bijdrage aan de groei. Ook bij de inzet van diensten speelde de industrie in de jaren van hoogconjunctuur een grote rol. Ten slotte leverden ook productiviteitsstijgingen binnen de industrie een grote bijdrage aan de groei.

Andere grote bijdragen aan de groei zijn afkomstig uit de bedrijfstak handel, horeca en reparatie en de bedrijfstak vervoer, opslag en reparatie. In beide bedrijfstakken werd in de jaren 1996–2007 veel kapitaal geïnvesteerd en werden grote productiviteitswinsten geboekt. In de handel, horeca en reparatie ging dit gepaard met een grote inzet van arbeid en diensten. In de zorgsector leverde uitbreiding van de werkgelegenheid in vrijwel alle jaren een grote positieve bijdrage aan de groei.

4.3 Productiviteitsstijging en winstgevendheid

De productiviteitsontwikkeling van de verschillende bedrijfstakken loopt sterk uiteen. Veel bedrijfstakken kennen naast periodes van groeiende ook periodes van krimpende productiviteit. In de periode 1996–2007 is de productiviteit vooral in de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie en in de bedrijfstak handel, horeca en reparatie sterk gestegen. Oorzaak hiervan zijn ontwikkelingen in de groothandel en in de telecommunicatie. Bij de groot-

8. Ontwikkeling van de productiviteit in enkele bedrijfstakken

handel hebben grote logistieke verbeteringen plaatsgevonden, waardoor deze in 2007 bijna 30 procent efficiënter was dan in 1995. De telecommunicatie zat sterk in de lift door de opkomst van internet en mobiele telefonie. In de bedrijfstak post en telecommunicatie groeide de efficiëntie met iets meer dan 50 procent.

In de industrie zijn de ontwikkelingen minder stormachtig geweest, maar de productiviteit van de industrie is wel gestaag blijven groeien. Vooral in de transportmiddelenindustrie, de chemische industrie en de textielindustrie werden in de periode 1996–2007 grote productiviteitsstijgingen behaald. In de financiële en zakelijke dienstverlening kwam de productiviteitsgroei pas op gang na 2003. Binnen deze bedrijfstak groeide vooral de productiviteit van banken sterk door automatisering¹⁾; verzekeraars en pensioenfondsen kenden daarentegen een daling in het tijdvak 1996–2001. Over de hele periode bezien daalde de productiviteit in de bouwnijverheid en in de zorg.

De industrie, de bedrijfstak handel, horeca en reparatie en de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie hebben

Staat 3 Winstgevendheid, productiviteit en prijzen

	1996/2000			2001/2007*		
	winstgevendheid	productiviteit	prijzen	winstgevendheid	productiviteit	prijzen
	<i>gemiddelde jaarlijkse ontwikkeling (%)</i>					
Commerciële sector	0,8	0,9	-0,1	0,2	1,1	-0,9
<i>Bedrijfstak</i>						
Landbouw, bosbouw en visserij	0,3	-0,2	0,5	-0,7	0,8	-1,5
Delfstoffenwinning	0,2	-0,1	0,4	0,1	-0,9	1,0
Industrie	0,5	0,8	-0,3	0,0	0,8	-0,7
Energie- en waterleidingbedrijven	0,9	-0,1	1,0	2,7	1,6	1,0
Bouwnijverheid	0,2	-0,4	0,6	0,2	0,1	0,1
Handel, horeca en reparatie	1,6	2,0	-0,4	-0,1	1,3	-1,3
Vervoer, opslag en communicatie	0,9	2,0	-1,1	0,6	1,7	-1,1
Financiële en zakelijke dienstverlening	-0,5	-0,4	-0,1	0,0	0,9	-0,9
Zorg en overige dienstverlening	1,0	-0,3	1,3	0,0	-0,2	0,2

productiviteitsstijgingen behaald, terwijl de afzetprijzen in de hele periode onder druk stonden. In de landbouw en de financiële en zakelijke dienstverlening stonden de prijzen alleen in de jaren 2002–2007 onder druk, en alleen in deze periode werden er productiviteitsstijgingen behaald. Dat de productiviteit in de bouwnijverheid over de hele periode gezien omlaag ging, kan te maken hebben met het feit dat de ruilvoet er in deze periode verbeterde. Dit verminderde de noodzaak tot innovaties. Afscherming van de markt, waarvan in de bouw wel sprake kan zijn, heeft ook een remmend effect op productiviteitsgroei. De productiviteitsontwikkeling van de zorgsector is waarschijnlijk enigszins onderschat. Een studie van het CBS suggereert dat de productiviteitsontwikkeling van de zorgsector in de jaren 2001–2006 niet negatief is geweest, maar nul. Een goede scheiding van prijs en volume is voor de zorgsector een groot statistisch probleem.

5. Slot

Stijging van de productiviteit was in de jaren 1995–2007 verantwoordelijk voor bijna de helft van de economische groei. De productiviteitsstijgingen lijken erg gevoelig voor de tucht van de markt: daar waar de prijzen onder druk stonden, bijvoorbeeld door buitenlandse concurrentie, waren de efficiëntiewinsten het hoogst. Het omgekeerde kan echter ook het geval geweest zijn: de prijzen hebben het sterkst kunnen dalen in die bedrijfstakken waar grote productiviteitsstijgingen werden behaald. Daarnaast speelden technologische doorbraken een rol. Grote productiviteitswinsten werden geboekt door verbetering van logistieke systemen en door de ontwikkeling van internet en mobiele telefonie.

Toename van de werkgelegenheid heeft ook in de jaren 1995–2007 nog een belangrijke rol gespeeld bij de groei. In de nabije toekomst wordt het inzetten van meer arbeid door het verwachte afnemen van de potentiële beroepsbevolking echter steeds lastiger. Willen we de welvaart laten stijgen en als land onze economische positie behouden, dan wordt het nog belangrijker de productiviteit te doen

toenemen. Verhoging van het opleidingsniveau kan daarbij helpen. Statistisch gezien is het daarom van belang om arbeid niet langer als een homogeen productiemiddel te zien, maar om arbeid naar werkniveau te differentiëren. Het CBS werkt dan ook aan een pakket nieuwe statistieken van productiviteit waarin hierin is voorzien.

Literatuur

Bergen, Dirk van den, Myriam van Rooijen-Horsten, Mark de Haan en Bert M. Balk (2007). *Productivity measurements at Statistics Netherlands*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

CBS (2007). *De Nederlandse groeirekeningen 2006*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

CBS (2008). *De Nederlandse groeirekeningen 2007*, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

Hilten, Onno van, Ria Okkerse en Myriam van Rooijen-Horsten (2008). *Productiviteit in de gezondheids- en welzijnzorg: handle with care*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen.

Deze documenten zijn te vinden op de website van het CBS, onder het thema Macro-economie of dossier Kenniseconomie en productiviteit, rubriek Publicaties.

Noot in de tekst

¹⁾ Banken hebben in deze periode een operationele efficiëntieslag gemaakt. Dit wekt in het licht van de huidige kredietcrisis wellicht enige verwondering. Behalve het feit dat de turbulente ontwikkelingen in 2008 buiten de verslagperiode vallen, speelt hier ook dat zaken als het rendement op leningen of beleggingen buiten de productiecijfers vallen en dus ook geen invloed hebben op de productiviteit.

Begrippen

AOW-uitkeringen

Het aantal uitkeringen krachtens de Algemene ouderdomswet (AOW).

Arbeidsparticipatie

Er wordt onderscheiden tussen de bruto- en de netto-arbeidsparticipatie.

- Brutoarbeidsparticipatie: het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking.
- Nettoarbeidsparticipatie: het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking.

Voor de Nederlandse situatie worden meestal gegevens gepresenteerd over de (beroeps)bevolking van 15–64 jaar.

Arbeidsjaar

Een maat voor het arbeidsvolume die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) in een jaar om te rekenen naar voltijdequivalenten (vte). Zo leveren twee halve banen (elk 0,5 vte) samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op. Het voltijdequivalent van een baan van een werknemer wordt bepaald door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur te delen door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur die bij een voltijdbaan in de betreffende bedrijfstak behoort.

Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen krachtens de wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), de wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen (WAZ) en de wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong) die aan het eind van het verslagjaar niet waren beëindigd, de zogeheten lopende uitkeringen.

Baan

Banen zijn arbeidsplaatsen die bezet worden door werkzame personen. Het aantal banen kan gelijk of hoger zijn dan het aantal werkzame personen, omdat een persoon meerdere banen kan hebben.

Beroepsbevolking en niet-beroepsbevolking

De beroepsbevolking is gelijk aan de som van de werkzame en werkloze beroepsbevolking. De niet-beroepsbevolking is gelijk aan het verschil tussen de potentiële beroepsbevolking en de beroepsbevolking. Onder deze groep vallen studenten, volledig arbeidsongeschikten men-

sen die zorg dragen voor een huishouden of gezin, of mensen die om een andere reden niet meer dan 12 uur per week willen of kunnen werken. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Besteedbaar inkomen

Het besteedbare inkomen bestaat uit het bruto-inkomen (inkomen uit arbeid, eigen onderneming en vermogen, uitkeringen en ontvangen overdrachten) verminderd met betaalde overdrachten, premies en belasting op inkomen en vermogen.

Bijstandsuitkeringen

Uitkeringen krachtens de Algemene Bijstandswet (ABW). Bijstand wordt toegekend aan huishoudens, waarbij doorgaans één persoon als aanvrager wordt aangemerkt. Bij (echt)paren is in de meeste gevallen een man de aanvrager van de bijstand.

Deeltijdbaan

Baan waarbij zowel sprake is van een vaste arbeidsrelatie, als van een vast overeengekomen aantal uren lager dan het aantal uren behorend bij een volledige dag- en weektaak.

Gestandaardiseerd inkomen

Het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt. Het gestandaardiseerd inkomen is dus een maat voor de welvaart van een huishouden.

Herkomstgroepering

Kenmerk dat weergeeft met welk land een persoon een feitelijke verwantschap heeft, gegeven het geboorteland van de ouders of van zichzelf.

Dit kenmerk maakt in de eerste plaats onderscheid tussen autochtoon en allochtoon:

- Een autochtoon is een persoon van wie de beide ouders in Nederland zijn geboren.
- Een allochtoon is een persoon van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren.

Ten tweede geeft het een nadere onderscheiding van de allochtone bevolking naar generatie:

- Een eerstegeneratieallochtoon heeft als herkomstgroepering het land waar hij of zij is geboren.

- Een tweedegeneratieallochtoon heeft als herkomstgroepering het geboorteland van de moeder, tenzij dat ook Nederland is. In dat geval is de herkomstgroepering bepaald door het geboorteland van de vader. Bij de tweede generatie is er ook een onderscheid tussen personen met één of twee in het buitenland geboren ouders.

Ten derde is er een onderscheid tussen westerse en niet-westerse allochtonen. Dit onderscheid is ingegeven door de grote verschillen in sociaaleconomische en culturele situatie.

- Een westerse allochtoon heeft als herkomstgroepering een van de landen in de werelddelen Europa (excl. Turkije), Noord-Amerika en Oceanië of Indonesië of Japan.
- Een niet-westerse allochtoon heeft als herkomstgroepering een van de landen in de werelddelen Afrika, Latijns-Amerika en Azië (excl. Indonesië en Japan) of Turkije. Binnen de groep niet-westerse allochtonen worden zoveel mogelijk ook de vier grote doelgroepen van het minderhedenbeleid van de overheid onderscheiden, te weten de herkomstlanden Turkije, Marokko, Suriname en Nederlandse Antillen/Aruba.

Onderwijssoort

Een in de wet vastgelegd deel van het Nederlands onderwijsstelsel.

Iedere onderwijssoort heeft zijn eigen onderwijsprogramma en meestal een vast aantal opleidingsjaren. Binnen het huidige Nederlands onderwijsstelsel zijn de belangrijkste onderwijssoorten:

1. Primair onderwijs:
 - Basisonderwijs (nominale duur: 8 jaar);
 - Speciaal basisonderwijs (nominale duur: 8 jaar);
 - Speciale scholen (basis- en voortgezet onderwijs).
2. Voortgezet onderwijs:
 - Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo; nominale duur: 4 jaar);
 - Hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo; nominale duur: 5 jaar);
 - Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo; nominale duur: 6 jaar);
 - Praktijkonderwijs.
3. Middelbaar beroepsonderwijs en educatie:
 - Beroepsopleidende leerweg (bol; nominale duur: afhankelijk van het niveau 0,5 tot 4 jaar);
 - Beroepsbegeleidende leerweg (bbi; nominale duur: afhankelijk van het niveau 0,5 tot 4 jaar);
 - Basiseducatie;
 - Voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo).
4. Hoger onderwijs:
 - Hoger beroepsonderwijs (hbo). Binnen het hoger beroepsonderwijs wordt onderscheid gemaakt tussen associate degree-opleidingen (nominale duur 2 jaar) en bacheloropleidingen (nominale duur 4 jaar);

- Wetenschappelijk onderwijs (wo). Binnen het wetenschappelijk onderwijs wordt onderscheid gemaakt tussen bacheloropleidingen (nominale duur 3 jaar) en masteropleidingen (nominale duur 1, 2 of 3 jaar);
- Open Universiteit.

Persoonlijk inkomen

Dit omvat de volgende bestanddelen van het bruto-inkomen van een persoon: inkomen uit arbeid, inkomen uit eigen onderneming, uitkering inkomensverzekeringen en uitkering sociale voorzieningen (m.u.v. kinderbijslag).

Bij de bepaling van het persoonlijk inkomen zijn de volgende inkomensbestanddelen van het bruto-inkomen buiten beschouwing gebleven: inkomen uit vermogen, kinderbijslag en ontvangen gebonden overdrachten zoals huursubsidie.

Potentiële beroepsbevolking

De potentiële beroepsbevolking bestaat uit in Nederland wonende mensen, minus de institutionele bevolking (personen in inrichtingen, instellingen en tehuizen. Binnen de potentiële beroepsbevolking worden drie arbeidsposities onderscheiden: de werkloze en de werkzame beroepsbevolking (tezamen de beroepsbevolking) en de niet-beroepsbevolking. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Standaard bedrijfsindeling (SBI)

De indeling van bedrijven en instellingen naar hun economische activiteit. De indeling is overeenkomstig de Standaard bedrijfsindeling 1993. De SBI 1993 kent bedrijfstakken, die zijn onderverdeeld in bedrijfsklassen.

Startkwalificatie (onderwijs)

Het minimale niveau dat nodig is om een volwaardige plaats op de arbeidsmarkt te veroveren, of door te stromen naar vervolgonderwijs (hoger onderwijs). Het niveau hiervan is vastgesteld op een afgeronde havo- of vwo-opleiding of een basisberoepsopleiding (mbo-niveau 2).

Vacature

Onder een vacature wordt verstaan een arbeidsplaats waarvoor, binnen of buiten een onderneming of instelling, personeel wordt gezocht dat onmiddellijk of zo spoedig mogelijk geplaatst kan worden.

Vacaturegraad

Het aantal vacatures als percentage van het aantal banen van werknemers.

Voltijdbaan

Baan van een werknemer waarbij sprake is van een vaste arbeidsrelatie en van een volledige dag- en weektaak.

Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong)

Wettelijke voorziening in de financiële gevolgen van langdurige arbeidsongeschiktheid van mensen die geen aanspraak kunnen maken op de WAO omdat er geen arbeidsverleden is opgebouwd. Dit zijn mensen die arbeidsongeschikt zijn op de dag dat zij 17 jaar worden of na hun 17e jaar arbeidsongeschikt worden én een opleiding/studie volgen.

Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO)

Wet die als doel heeft om personen in loondienst te verzekeren van een loonvervangende uitkering bij langdurige arbeidsongeschiktheid (langer dan een jaar).

Werknemers

Werknemers zijn alle ingezetenen en niet-ingezetenen die in dienstbetrekking werkzaam zijn (inbegrepen directeuren van NV's en BV's).

WW-uitkeringen

Aantal uitkeringen krachtens de werkloosheidswet (WW) die aan het eind van het verslagjaar niet waren beëindigd, de zogeheten lopende uitkeringen.

Ziekteverzuimpercentage

Het ziekteverzuimpercentage is het aantal door ziekte verzuimde dagen, in procenten van het totaal aantal beschikbare dagen van de werknemers. Met ingang van 1 januari 2002 valt het reguliere zwangerschaps- en bevallingsverlof niet meer onder de Ziektewet, maar onder de Wet Arbeid en Zorg. Alleen ziekte als gevolg van zwangerschap valt nog onder de Ziektewet.

Nu en eerder verschenen artikelen

Allochtonen

Waar zijn allochtone werknemers in dienst?	1e kw. 2004
Immigranten op de arbeidsmarkt	2e kw. 2004
Krijgen allochtone werknemers minder betaald?	1e kw. 2005
Inkomensontwikkeling van immigranten	2e kw. 2005
Vluchtelingen en gezinsmigranten vinden moeilijk werk	4e kw. 2005
Allochtone vrouwen: arbeidsdeelname en verandering in de gezinssituatie	3e kw. 2006
Autochtonen en niet-westerse allochtonen in buurten	4e kw. 2006
Lonen van niet-westers allochtone vrouwen bij de overheid	4e kw. 2006
Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	4e kw. 2006
Beroepsniveau niet-westerse allochtonen lager	1e kw. 2007
Inkomen allochtonen blijft achter door lagere opleiding	2e kw. 2007
Scholen in de Randstad sterk gekleurd	3e kw. 2007
Diversiteit binnen de loonverdeling	4e kw. 2008
Werknemers uit Oost-Europa: recente ontwikkelingen	1e kw. 2009

Arbeidsgehandicapten

Arbeidsgehandicapten in Nederland	1e kw. 2004
Arbeidsgehandicapten in Nederland	1e kw. 2005
Het ziekteverzuim van arbeidsgehandicapten	4e kw. 2005
De inkomens- en uitkeringspositie van arbeidsgehandicapten	4e kw. 2007

Arbeidsomstandigheden

Trends in arbeidsomstandigheden	3e kw. 2004
Burn-out: de rol van psychische werkbelasting	3e kw. 2005
Trends in arbeidsomstandigheden, 2004	4e kw. 2005
Relatie meervoudige werkbelasting en burn-out bij vrouwen	2e kw. 2006
Hoe gezond is langer doorwerken?	4e kw. 2006
Werknemers positief over arbeidsomstandigheden, maar negatief over doorwerken tot 65 jaar	1e kw. 2007
Verzorgende beroepen fysiek en psychisch zwaar belastend	4e kw. 2008
Ziekteverzuim het laagst bij werknemers met een hoge mate van autonomie en veel steun van collega's en leidinggevenden	2e kw. 2009

Arbeidsparticipatie en werkloosheid

Jaren van laagconjunctuur sterk voelbaar op de arbeidsmarkt in 2003	1e kw. 2004
Seizoenpatronen op de arbeidsmarkt in 2003	1e kw. 2004
Minder dynamiek binnen werkzame beroepsbevolking	2e kw. 2004
Het onbenut arbeidsaanbod en hun arbeidsverleden	2e kw. 2004
Herintreders op de arbeidsmarkt	2e kw. 2004
Welke bedrijfstakken vergrijzen?	3e kw. 2004
Vrouwen op de arbeidsmarkt	3e kw. 2004
Een verklaring voor het effect van opleiding op de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters	3e kw. 2004
Vervroegd uittreden of doorwerken?	3e kw. 2004
Arbeidsmarkttransities van oudere werknemers 2000–2001	4e kw. 2004
De virtuele volkstelling 2001	4e kw. 2004
Werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren 1994–2004: de opmars van deeltijdwerk	4e kw. 2004
Jongeren op de arbeidsmarkt	1e kw. 2005
Meer of minder willen werken	1e kw. 2005
Nederlanders zijn minder gaan werken	1e kw. 2005
Twee eeuwen Volkstellingen: de Virtuele Volkstelling 2001 vergeleken met haar voorgangers	1e kw. 2005
Meer ouderen aan het werk	2e kw. 2005

Ouders op de arbeidsmarkt	2e kw. 2005
Ontwikkeling van de werkloosheid volgens CBS en CWI vergeleken	2e kw. 2005
Regionale werkgelegenheid in Nederland in 2003	2e kw. 2005
Overwerken in Nederland	3e kw. 2005
Arbeidsdeelname van paren	3e kw. 2005
Uitstroom van ouderen uit de werkzame beroepsbevolking	3e kw. 2005
Met een startkwalificatie betere kansen op de arbeidsmarkt	4e kw. 2005
Dertigers op de arbeidsmarkt	2e kw. 2006
Hoge arbeidsdeelname, maar veel deeltijdwerkers en korte werkweken	4e kw. 2006
Het mobiliseren van vrijwillig inactieven	1e kw. 2007
Vervroegde uittreding en andere overgangen tussen werken en niet-werken	1e kw. 2007
Bijna een miljoen mensen met een kleine baan	2e kw. 2007
Jongeren en ouderen zonder startkwalificatie op de arbeidsmarkt	3e kw. 2007
Werklozen versus niet-werkende werkzoekenden	3e kw. 2007
Aantal ontslagaanvragen sterk gedaald	4e kw. 2007
Beëindiging van arbeidsrelaties: sociaaldemografische en regionale verschillen	4e kw. 2007
Inkomsten uit arbeid van vrouwen en hun partners	4e kw. 2007
Ontwikkeling werkgelegenheid in de periode 1969–2006	4e kw. 2007
Arbeidsmarktmobiliteit van ouderen	1e kw. 2008
Grotere vraag naar personeel op elk niveau	1e kw. 2008
Langdurig met een uitkering	1e kw. 2008
Levensfasen van kinderen en het arbeidspatroon van ouders	1e kw. 2008
De uitstroombparadox	2e kw. 2008
Welke bijstandsontvangers willen aan het werk?	2e kw. 2008
Onbenut arbeidsaanbod en economische groei	2e kw. 2008
Arbeidsmarktpositie van jongeren	3e kw. 2008
Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt	4e kw. 2008
Mannen geven veel vaker leiding dan vrouwen	4e kw. 2008
Alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt	4e kw. 2008
Arbeidsmarktpositie van gepromoveerden	4e kw. 2008
Van uitkering naar werk	1e kw. 2009
Naar een arbeidsdeelname van 80 procent in 2016	2e kw. 2009
Thuiswerkers en vanuit-huiswerkers zijn vaak zelfstandigen	2e kw. 2009

Arbeidsproductiviteit

Helpt economische groei in 1995-2007 door toename productiviteit	2e kw. 2009
--	-------------

Inkomen

Inkomens in de grote steden 1950–2000	3e kw. 2004
Equivalentiefactoren 1995–2000	3e kw. 2004
Krijgen allochtone werknemers minder betaald?	1e kw. 2005
Inkomenseffecten van uittreding	1e kw. 2005
Inkomensontwikkeling van immigranten	2e kw. 2005
Inkomenseffecten van de belastingherziening	3e kw. 2005
Inkomensdynamiek 2001–2004	2e kw. 2006
Armoedeprofielen van de vier grote steden	1e kw. 2007
De rol van mobiliteit bij regionale inkomensontwikkelingen	1e kw. 2007
Inkomen allochtonen blijft achter door lagere opleiding	2e kw. 2007
De ongelijkheid van inkomens in Nederland	3e kw. 2007
Inkomen en koopkracht van weduwen en weduwnaars	3e kw. 2007
Krappe beurs als erfenis?	3e kw. 2007
De inkomens- en uitkeringspositie van arbeidsgehandicapten	4e kw. 2007
Inkomenseffect van pensionering 2001–2004	4e kw. 2007
Inkomsten uit arbeid van vrouwen en hun partners	4e kw. 2007
Het effect van herverdeling op inkomensongelijkheid	1e kw. 2008
Armoede en inkomensongelijkheid in de Europese Unie	1e kw. 2009
Belasting- en inkomensregelingen voor gezinnen met minderjarige kinderen	2e kw. 2009
Is armoede erfelijk?	2e kw. 2009

Internationaal

International sourcing door bedrijven in Denemarken, Finland, Nederland en Noorwegen	3e kw. 2008
Werkloosheid in de Europese Unie	3e kw. 2008
Armoede en inkomensongelijkheid in de Europese Unie	1e kw. 2009
Werknemers uit Oost-Europa: recente ontwikkelingen	1e kw. 2009

Lonen

Incidentele loonontwikkeling van jaarlonen	1e kw. 2004
CAO-lonen, 2003	3e kw. 2004
Negatieve incidentele loonontwikkeling in 2002	3e kw. 2004
Werkgelegenheid, lonen en koopkracht in 2004 en 2005	4e kw. 2004
Turkse werknemers niet minder betaald	1e kw. 2005
Loon naar beroep en opleidingsniveau: het Loonstructuuronderzoek 2002	2e kw. 2005
Ontwikkeling van beloningsverhoudingen, 1997–2002	2e kw. 2005
Nederlandse arbeid te duur?	2e kw. 2005
Banen en lonen van werknemers, 2003	3e kw. 2005
Incidentele loonontwikkeling in 2003 hoger dan in 2002	3e kw. 2005
Cao-lonen 2004, de definitieve gegevens	4e kw. 2005
Banen en lonen van werknemers in 2004: flexibilisering en vergrijzing	1e kw. 2006
Cao-lonen 2005, de definitieve gegevens	3e kw. 2006
Negatieve incidentele loonontwikkeling in 2004	3e kw. 2006
Lonen van niet-westers allochtone vrouwen bij de overheid	4e kw. 2006
Cao-lonen 2006, de definitieve gegevens	3e kw. 2007
Cao-lonen 2007, de definitieve gegevens	3e kw. 2008
Diversiteit binnen de loonverdeling	4e kw. 2008

Onderwijs

Economie en techniek meest lonende studies	1e kw. 2004
Post-initieel onderwijs: jaarcijfers en ontwikkeling van de deelname	2e kw. 2004
Een verklaring voor het effect van opleiding op de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters	3e kw. 2004
Het niet bekostigde onderwijs	3e kw. 2005
Instroom en slagingspercentages in het hoger onderwijs	4e kw. 2005
Het middelbaar beroepsonderwijs	1e kw. 2006
Dertigers op de arbeidsmarkt	2e kw. 2006
Leerrechten en studierendement in het hoger onderwijs	3e kw. 2006
Deelname aan post-initieel onderwijs, 1995–2005	4e kw. 2006
Jongeren steeds langer op school	1e kw. 2007
Voortijdig schoolverlaten in het vmbo	2e kw. 2007
Forse groei aantal personen met opleiding in informatica	2e kw. 2007
Scholen in de Randstad sterk gekleurd	3e kw. 2007
Jongeren en ouderen zonder startkwalificatie op de arbeidsmarkt	3e kw. 2007
Bedrijfsopleidingen 2005: de belangrijkste resultaten	4e kw. 2007
Citotoets en de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs	2e kw. 2008
Van mbo en havo naar hbo	2e kw. 2008
Arbeidsmarktpositie van gepromoveerden	4e kw. 2008
Jongeren leren langer door	1e kw. 2009
Deelname aan cursussen voor het werk hangt vooral samen met opleidingsniveau	2e kw. 2009

Regionaal

Inkomens in de grote steden 1950–2000	3e kw. 2004
Werken in het stadsgewest: herkomst en bestemming van forensen	4e kw. 2004
Regionale werkgelegenheid in Nederland in 2003	2e kw. 2005
Regionale verschillen in arbeidsaanbod	1e kw. 2006
Banenverlies in 2004 voor de meeste grote gemeenten	1e kw. 2006
Autochtonen en niet-westerse allochtonen in buurten	4e kw. 2006
Armoedeprofielen van de vier grote steden	1e kw. 2007

De rol van mobiliteit bij regionale inkomensontwikkelingen	1e kw. 2007
Beëindiging van arbeidsrelaties: sociaaldemografische en regionale verschillen	4e kw. 2007
Regionale arbeidsdynamiek in een periode van conjuncturele veranderingen	3e kw. 2008
Banendynamiek in de Randstedelijke gewesten	4e kw. 2008

Sociaaleconomische dynamiek

Minder dynamiek binnen de werkzame beroepsbevolking in 2003	2e kw. 2004
Uitstroom van ouderen uit de werkzame beroepsbevolking	3e kw. 2005
Uitstroom uit de bijstand naar werk	2e kw. 2006
Vergrijzing en dynamiek van werknemers naar bedrijfstak	2e kw. 2006
Vervroegde uittreding en andere overgangen tussen werken en niet-werken	1e kw. 2007
Pensioenleeftijd niet vaak 65	3e kw. 2007
De uitstrooparadox	2e kw. 2008
Welke bijstandsontvangers willen aan het werk?	2e kw. 2008
Onbenut arbeidsaanbod en economische groei	2e kw. 2008
Van uitkering naar werk	1e kw. 2009
Meerdere keren zonder werk	1e kw. 2009
Werkhervatting na ontslag: een vergelijking van oudere en jongere werknemers	2e kw. 2009

Sociale zekerheid

Vervroegd uittreden of doorwerken?	3e kw. 2004
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen van 1987–2003	4e kw. 2004
Inkomenseffecten van uittreding	1e kw. 2005
Achterblijvers in de bijstand	1e kw. 2005
Dynamiek in de WAO, WAZ en Wajong: een longitudinale analyse van personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering	1e kw. 2005
Ontwikkeling van de WW in de periode 2001–2004	4e kw. 2005
Een nieuwe start, of niet?	1e kw. 2006
Seizoeninvloeden in de WW	2e kw. 2006
Levensloopregeling vooral voor hoogopgeleiden	2e kw. 2007
Mantelzorgers maken weinig gebruik van verlofregelingen	2e kw. 2007
De inkomens- en uitkeringspositie van arbeidsgehandicapten	4e kw. 2007
Personen met een uitkering	1e kw. 2008
Langdurig met een uitkering	1e kw. 2008
Van uitkering naar werk	1e kw. 2009
De Werkloosheidswet: uitkeringen en uitgaven	1e kw. 2009

Vakbonden en werkstakingen

Werkstakingen 1900–2004	1e kw. 2006
Vakbeweging en organisatiegraad van werknemers	1e kw. 2007
Het aantal vakbondsleden	1e kw. 2008

Vacatures

Aantal moeilijk vervulbare vacatures fors gedaald	1e kw. 2004
Groei vacatures herstelt in 2004	3e kw. 2005
Verdergaande groei vacatures	2e kw. 2006
Verdere toename vacatures in 2006	3e kw. 2007
Onbenut arbeidsaanbod en economische groei	2e kw. 2008
Aantal vacatures naar recordhoogte in 2007	3e kw. 2008

Vergrijzing

Vervroegd uittreden of doorwerken?	3e kw. 2004
Welke bedrijfstakken vergrijzen?	3e kw. 2004
Arbeidsmarkttransities van oudere werknemers 2000–2001	4e kw. 2004
Meer ouderen aan het werk	2e kw. 2005

Uitstroom van ouderen uit de werkzame beroepsbevolking	3e kw. 2005
Vergrijzing en dynamiek van werknemers naar bedrijfstak	2e kw. 2006
Vervroegde uittrekking en andere overgangen tussen werken en niet-werken	1e kw. 2007
Grijze druk zal verdubbelen	2e kw. 2007
Inkomen en koopkracht van weduwen en weduwnaars	3e kw. 2007
Pensioenleeftijd niet vaak 65	3e kw. 2007
Inkomenseffect van pensionering 2001–2004	4e kw. 2007
Vergrijzing van bedrijfstakken en beroepen	3e kw. 2008
Naar een arbeidsdeelname van 80 procent in 2016	2e kw. 2009
Werkhervatting na ontslag: een vergelijking van oudere en jongere werknemers	2e kw. 2009

Veiligheid

Wie worden slachtoffer van veelvoorkomende criminaliteit?	1e kw. 2007
---	-------------

Werkgelegenheid

Werktijden van de werkzame beroepsbevolking	1e kw. 2004
Waar zijn allochtone werknemers in dienst?	2e kw. 2004
Welke bedrijfstakken vergrijzen?	3e kw. 2004
Vrouwen op de arbeidsmarkt	3e kw. 2004
Een verklaring voor het effect van opleiding op de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters	3e kw. 2004
Werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren 1994–2004: de opmars van deeltijdwerk	4e kw. 2004
Werkgelegenheid, lonen en koopkracht in 2004 en 2005	4e kw. 2004
Arbeidsmarkttransities van oudere werknemers 2000–2001	4e kw. 2004
De virtuele volkstelling 2001	4e kw. 2004
Werken in het stadsgewest: herkomst en bestemming van forensen	4e kw. 2004
Meer of minder willen werken	1e kw. 2005
Nederlanders zijn minder gaan werken	1e kw. 2005
Jongeren op de arbeidsmarkt	1e kw. 2005
Twee eeuwen Volkstellingen: de Virtuele Volkstelling 2001 vergeleken met haar voorgangers	1e kw. 2005
Meer ouderen aan het werk	2e kw. 2005
Ouders op de arbeidsmarkt	2e kw. 2005
Arbeidsdeelname van paren	3e kw. 2005
Banen en lonen van werknemers, 2003	3e kw. 2005
Banenverlies in 2004 voor de meeste grote gemeenten	1e kw. 2006
Langdurige werkloosheid in Nederland	4e kw. 2006
Werkloosheid onder ouderen	4e kw. 2006
Aantal ontslagaanvragen sterk gedaald	4e kw. 2007
Ontwikkeling werkgelegenheid in de periode 1969–2006	4e kw. 2007
Onbenut arbeidsaanbod en economische groei	2e kw. 2008
Aantal ontslagaanvragen in 2007 bijna gehalveerd	2e kw. 2008
Regionale arbeidsdynamiek in een periode van conjuncturele veranderingen	3e kw. 2008
Banendynamiek in de Randstedelijke gewesten	4e kw. 2008

Woon-werkverkeer

Woon-werkverkeer	4e kw. 2004
Mobiliteit van ouders met jonge kinderen	4e kw. 2005

Zorg en arbeid

Ouderschapsverlof	1e kw. 2006
Gebruik van kinderopvang	3e kw. 2006
Zorgtaken en arbeidsparticipatie	3e kw. 2006
Mantelzorgers maken weinig gebruik van verlofregelingen	2e kw. 2007
Inkomsten uit arbeid van vrouwen en hun partners	4e kw. 2007
Levensfasen van kinderen en het arbeidspatroon van ouders	1e kw. 2008
Alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt	4e kw. 2008

Arbeid, sociale zekerheid en inkomen op de CBS-website

Alle cijfers en publicaties van het CBS zijn beschikbaar via internet. De website van het CBS (www.cbs.nl) biedt toegang tot de Themapagina's, StatLine (de statistische databank van het CBS) en tot het Webmagazine.

Themapagina's

Om in het informatieaanbod van het CBS gemakkelijk de weg te vinden, zijn op de website themapagina's ingericht. Er worden ongeveer twintig thema's onderscheiden, plus enkele thema-overstijgende dossiers over bijvoorbeeld vergrijzing, de Europese Unie en alloctonen. De gekozen thema-indeling is gelijk aan de thema's die binnen de databank StatLine gehanteerd worden.

Via een themapagina wordt alle informatie die over dat thema op de CBS-website staat toegankelijk gemaakt. Zo zijn de gegevens uit StatLine, de kerncijfers, webmagazine-artikelen, persberichten, publicaties, methodebeschrijvingen et cetera voor één thema bijeengebracht. De themapagina's worden doorlopend up-to-date gehouden.

Alle themapagina's hebben dezelfde indeling. De informatie over het thema wordt ontsloten via vijf vaste rubrieken: nieuw, cijfers, publicaties, themabeschrijving, methoden en begrippen. Deze rubrieken zijn als tabbladen aangegeven op de themapagina.

Hoe vindt u sociaaleconomische informatie?

De thema's zijn te vinden op de homepage van het CBS (www.cbs.nl). Een klik op een van deze thema's leidt direct naar de betreffende themapagina (figuur 1). Verder kunt u ook via de ingang 'Thema's', in de horizontale balk onder het CBS-logo, bij de themapagina's komen. Informatie over sociaaleconomische onderwerpen is ondergebracht bij de thema's:

- Arbeid en sociale zekerheid
- Inkomen en bestedingen

Ter illustratie is in figuur 2 de themapagina 'Arbeid en sociale zekerheid' aangeklikt. U komt automatisch binnen in de rubriek 'Nieuw'. Daar vindt u bij 'Cijfers' en 'Publicaties' de meest recente cijfers en artikelen, gesorteerd op datum van verschijnen. Verder bevindt zich bovenaan op deze pagina, onder de kop 'In de schijnwerper', ook een ingang naar het onderdeel 'Arbeidsmarkt in vogelvlucht'. Hierin wordt in grafieken een beknopt overzicht geboden van de situatie op de arbeidsmarkt.

Boven deze lijst staan de vijf rubrieken, waarvan de rubriek die op het scherm zichtbaar is, zich onderscheidt door een lichtblauwe kleur.

Figuur 1

The screenshot shows the CBS website interface. At the top, there is a search bar and navigation links for 'English', 'Contact', 'Help', and 'Sitemap'. Below this is a horizontal menu with 'Home', 'Thema's', 'Cijfers', 'Publicaties', 'Methoden', 'Informatie voor', and 'Over het CBS'. The main content area features a large banner image with a woman and a child, and a text box stating: 'Ik ben een van de 2,4 miljoen Nederlanders die vaker dan twee keer per jaar een museum bezoeken.' Below the banner, there are three columns: 'Nieuw' (New), 'Thema's' (Themes), and 'Dossiers' (Dossiers). The 'Nieuw' column lists several news items with dates and titles. The 'Thema's' column lists various topics, with 'Arbeid en sociale zekerheid' highlighted in light blue. The 'Dossiers' column lists 'Conjunctuur', 'Nederland regionaal', 'Alloctonen', 'Vergrijzing', 'Historische reeksen', and 'Meer...'. At the bottom right, there is a 'Direct naar' (Direct to) section with links to 'StatLine databank', 'Huuraanpassing', 'Veel gestelde vragen', 'Uw eerste bezoek?', 'Werken bij het CBS', and 'Deelnemers CBS-onderzoek'.

De rubriek 'Cijfers' bevat tabellen met de belangrijkste cijfers over het thema. Door een tabeltitel aan te klikken komt u in een StatLine tabel. Met de icoontjes rechtsboven kunt u

deze tabel opslaan of printen. Door te klikken op de button 'pas gegevens aan' kunt u de geselecteerde onderwerpen en perioden wijzigen.

Figuur 2

The screenshot shows the CBS website interface. At the top, there is a search bar and navigation links for English, Contact, Help, and Sitemap. Below this is a main navigation bar with links for Home, Thema's, Cijfers, Publicaties, Methoden, Informatie voor, and Over het CBS. The main content area features a large bar chart with the headline "In ons land staan op een vierkante kilometer gemiddeld 208 woningen." Below the chart is a breadcrumb trail: Home > Thema's > Arbeid en sociale zekerheid > Nieuw > Overzicht. A secondary navigation bar includes links for Nieuw, Cijfers, Publicaties, Methoden, and Over dit thema. The central section is titled "Arbeid en sociale zekerheid" and contains sub-sections: "In de schijnwerper" with links for "Arbeidsmarkt in vogelvlucht", "Sociaaleconomische trends (kwartaalblad)", and "Werkende moeders"; and an "Agenda" table.

Datum	Onderwerp	Verslagperiode
13-11-2008	Vacatures	3e kw. 2008
14-11-2008	Eindrapport Sluitende aanpak 2007	
19-11-2008	Sociaaleconomische trends 2008-04	
20-11-2008	Werkloosheid	aug-okt 2008
27-11-2008	Sociale uitkeringen: Bijstand	3e kw. 2008

On the right side, there is a "Ken je cijfers" section with a question about the working population in 2008, a start date of 6-10-2008, 1549 participants, and radio button options for 330, 430, 530, and 630 thousand. Below this is an "Antwoord" button and a small bar chart.

Figuur 3

The screenshot shows the StatLine application interface within a Microsoft Internet Explorer browser window. The browser title is "CBS StatLine - Microsoft Internet Explorer". The interface includes a menu bar (Bestand, Bewerken, Beeld, Favorieten, Extra, Help) and a header with the CBS logo and navigation links for Home, Thema's, Cijfers, Publicaties, Methoden, Informatie voor, and Over het CBS. The main content area features the StatLine logo and the headline "Alle cijfers van het CBS binnen handbereik". Below this is an image of three people sitting on the floor with laptops, surrounded by various statistics like "678", "1945-2008", "347612980", "43%", "23", "45", "100%", "39", "1456", "6%", and "1999". At the bottom, there are three icons: a search bar labeled "Zoek", a folder icon labeled "Thema", and a map icon labeled "Kaart". Below these icons is the text "Informatie over StatLine v5.0". The footer contains copyright information for the Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2008, and links for Copyright, Privacyverklaring, Disclaimer, Help, and Contact. The browser's taskbar at the bottom shows the Start button and several open applications.

De rubriek 'Publicaties' is onderverdeeld in persberichten, artikelen (in het webmagazine of elders verschenen) en boeken en periodieken. In deze laatste rubriek kunt u onder andere de pdf-files vinden van de Sociaaleconomische trends en haar voorganger de Sociaal-economische maandstatistiek. Van de publicaties worden alleen de items uit het huidige jaar getoond. Bent u op zoek naar publicaties uit eerdere jaren, dan klikt u onderaan bij de verschillende publicatietypes op 'meer...', waarna u een lijst van de beschikbare jaren te zien krijgt.

De rubriek 'Methoden' bevat een alfabetisch gesorteerde begrippenlijst (nog in ontwikkeling), de standaard classificaties die voor het thema relevant zijn, en onder 'Dataverzameling' korte beschrijvingen van de onderzoeken waaraan het CBS haar cijfers over de arbeidsmarkt en sociale zekerheid ontleend.

De rubriek 'Beschrijving' ten slotte geeft een globaal overzicht van de informatie die het CBS verzamelt over de verschillende aspecten van de arbeidsmarkt en de bronnen die daarvoor gebruikt worden.

StatLine

StatLine is de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u gratis bekij-

ken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een themaboom een keuze worden gemaakt uit alle tabellen in StatLine. Ook zijn sommige gegevens beschikbaar via de kaart van Nederland.

Hoe vindt u sociaaleconomische cijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over sociaaleconomische onderwerpen te vinden. Eén manier om StatLine te benaderen is door linksboven op de homepage op 'Cijfers' te klikken en vervolgens op 'StatLine databank'. U kunt dan direct naar StatLine gaan, maar ook kiezen voor meer informatie over StatLine of voor een demonstratie over het gebruik van StatLine. Een andere, kortere weg is door op de homepage in de rechterkolom op de snelkoppeling 'StatLine databank' te klikken (figuur 3).

De eerste ingang tot StatLine is zoeken met een trefwoord. Als u een trefwoord intoetst en daarna op 'zoek' klikt, selecteert een zoekmachine tabellen van StatLine-tabellen waarin het door u gekozen trefwoord voorkomt.

De tweede mogelijkheid is zelf te zoeken in de themaboom via een soort verkenner. U klikt dan op 'thema', waarna de zogeheten StatLine Webselector gestart wordt. Ook hier kunt u snel gegevens over sociaaleconomische onderwerpen vinden bij 'Arbeid en sociale zekerheid' en 'Inkomen en bestedingen'. Door op de themamappen te klikken, krijgt u de onderliggende mappen en tabellen te zien.

Figuur 4

Ter illustratie is in *figuur 4* de tabel 'Beroepsbevolking; geslacht' aangeklikt. Helemaal links van het scherm is de opengeklapte themaboom zichtbaar waaruit deze tabel gekozen is. Rechts hiervan zijn de bovenliggende gele mappen 'Arbeidsmarkt' en 'Beroepsbevolking' te zien waarin deze tabel zich bevindt. Door te klikken op de button 'maak keuze' komt u in de tabel zelf terecht. Aan de linkerkant van het scherm wordt dan getoond welke onderwerpen u kunt kiezen (*figuur 5*).

Wanneer uit de onderwerpen een selectie gemaakt is, kunt u de tabbladen 'Persoonskenmerken', 'Geslacht' en 'Perioden' aanklikken om daar de gewenste indelingen te selecteren. Bent u klaar, dan klikt u op 'toon gegevens' en wordt de door u samengestelde tabel op het scherm getoond. Maakt u geen selectie dan krijgt u een standaardselectie te zien. De inhoud van de getoonde tabel is makkelijk aan te passen door te klikken op de button 'pas gegevens' aan. Ook kunt u de presentatie van de tabel veranderen door te klikken op de pijltjes. Uiteraard kunt u de tabel afdrukken of opslaan.

Welke sociaaleconomische cijfers kunt u in StatLine vinden?

Er is een groot aantal StatLine-tabellen over sociaaleconomische onderwerpen. De meeste vindt u onder 'Arbeid en sociale zekerheid' en 'Inkomen en bestedingen'. Over arbeid en sociale zekerheid zijn onder meer cijfers opgenomen over beroepsbevolking en werkloosheid, arbeidsomstandigheden, banen en werkzame personen, verdiende lonen en cao-lonen, vacatures, arbeidsongeschiktheid, werkloosheid, de bijstandswet en het ziekteverzuim. Onder inkomen en bestedingen vindt u onder andere gegevens over inkomensverdelingen, samenstelling van het inkomen, koopkracht, vermogens en bestedingen.

Cijfers over een lange periode zijn te vinden in 'Historie arbeid', 'Historie beroepsbevolking', 'Historie geregistreerde werkloosheid', 'Historie inkomen, vermogen en consumptie' en 'Historie sociale zekerheid'. Hierin vindt u tijdreeksen vanaf 1899 voor een beperkt aantal onderwerpen. Per thema is er verder ook een archiefmap voor de afgesloten reeksen. Cijfers per gemeente of andere regio's zijn behalve onder de thema's zelf ook te vinden bij het thema 'Nederland regionaal'.

Figuur 5

The screenshot shows the CBS StatLine website interface. At the top, there is a navigation bar with links like 'Home', 'Thema's', 'Cijfers', etc. Below that, the main content area is titled 'Beroepsbevolking; geslacht'. There is a search bar with the text 'Zoek op: trefwoord' and a 'Thema | Kaart' button. A large arrow button labeled 'toon gegevens' is prominent. Below this, there are four tabs: 'Onderwerpen (0/82)', 'Persoonskenmerken (3/44)', 'Geslacht (0/3)', and 'Perioden (0/11)'. The 'Persoonskenmerken' tab is active, showing a list of categories: 'Persoonskenmerken gegroepeerd', 'Totaal persoonskenmerken', 'Leeftijd: 5-jaarsklassen', 'Leeftijd: 10-jaarsklassen', 'Onderwijsniveau', 'Herkomst', and 'Positie in het huishouden'. The 'Leeftijd: 5-jaarsklassen' category is expanded, showing a list of age groups with checkboxes: '15 tot 20 jarigen', '20 tot 25 jarigen', '25 tot 30 jarigen', '30 tot 35 jarigen', '35 tot 40 jarigen', '40 tot 45 jarigen', '45 tot 50 jarigen', '50 tot 55 jarigen', '55 tot 60 jarigen', and '60 tot 65 jarigen'. The checkboxes for '50 tot 55 jarigen', '55 tot 60 jarigen', and '60 tot 65 jarigen' are checked. The footer contains copyright information and links for 'Privacyverklaring', 'Disclaimer', 'Help', and 'Contact'.

Publicaties

1. CBS-publicaties op sociaaleconomisch terrein

Emancipatiemonitor 2008

Dit is de vijfde editie van de Emancipatiemonitor. In deze monitor die tweejaarlijks verschijnt, worden de meest recente cijfers over de stand van zaken van het emancipatieproces gepresenteerd. Aandacht wordt er onder meer besteed aan de ontwikkelingen in de arbeidsdeelname van vrouwen, de combinatie van arbeid en zorg, de economische zelfstandigheid van vrouwen, de doorstroming van vrouwen naar hogere functies en geweld tegen vrouwen. Ook bevat deze monitor een nieuwe hoofdstuk over gezondheid. De Emancipatiemonitor is een gezamenlijke publicatie van het SCP en het CBS in opdracht van het ministerie van OCW.

Tweejaarlijks. ISBN: 978 90 377 0406. Prijs: 22,50 (excl. administratie- en verzendkosten).

Het rapport is verkrijgbaar via de boekhandel of te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (www.scp.nl).

Armoedebericht 2008

Het Armoedebericht 2008 bevat de meest actuele gegevens over armoede in Nederland, verzameld en geanalyseerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Het rapport brengt armoede in kaart op basis van de inkomenshoogte, de armoededuur, betalingsachterstanden en financiële beperkingen, en het oordeel van huishoudens over de eigen financiële situatie. In een speciale bijdrage van het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting wordt de minimumvoorbeeldebegroting toegelicht.

Tweejaarlijks. ISBN: 978-90-357-2117-3. Kengetal: V-55. Prijs: €10,70. (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Jaarboek onderwijs in cijfers 2009

Dit is de elfde editie van het Jaarboek onderwijs in cijfers, met daarin de meest actuele cijfers over onderwijs van het CBS. Naast de vaste informatie over leerlingen, onderwijsinstellingen en onderwijsuitgaven wordt een aantal thema's speciaal belicht. In deze editie is er onder meer aandacht voor het opleidingsniveau van de bevolking en komen de kansen op de arbeidsmarkt aan bod van afgestudeerden van het middelbaar beroepsonderwijs, hoger onderwijs en gepromoveerden. Wat heeft een leerling of student nu eigenlijk aan het diploma dat hij of zij heeft behaald? Het Jaarboek bevat bovendien een apart tabellengedeelte.

Jaarlijks. ISBN: 978-90-357-1519-6. Kengetal: F-162. Prijs: € 38,50 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

De Nederlandse Samenleving 2008

Sociale en economische ontwikkelingen op wereldschaal en Europees niveau hebben hun uitwerking op de samenstelling van de bevolking, de werkgelegenheid, de rol van het onderwijs, de aard van de uitkeringen en ga zo maar door. Toch is de eigen leefomgeving, de wijk of buurt waarin we wonen, veelal het perspectief van waaruit we die samenleving in al zijn aspecten ervaren. In De Nederlandse samenleving 2008 staat het perspectief van de burger centraal. Op vele maatschappelijke terreinen beschrijft het boek de actuele trends of geeft inzicht in de structuur en biedt zo een samenhangend beeld van onze samenleving op dit moment.

ISBN: 978-90-357-0554-9. Kengetal: A-314. Prijs: € 32,50 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Jaarrapport Integratie 2008

Op welke gebieden komen allochtonen en autochtonen dichter bij elkaar? Waar blijven achterstanden bestaan? Welke factoren spelen hierbij een rol? Dit Jaarrapport Integratie 2008 is een bron van informatie over de feitelijke stand van zaken in de maatschappelijke integratieprocessen. Het kan een belangrijk hulpmiddel zijn voor iedereen die actief is op het beleidsterrein Integratie of inhoudelijk geïnteresseerd is in de ontwikkeling van de integratie van allochtone bevolkingsgroepen.

ISBN: 978-90-357-2057-2. Kengetal: B-61. Prijs: € 55,70. (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

De Nederlandse economie 2007

In de reeks De Nederlandse economie geeft het Centraal Bureau voor de Statistiek elk jaar de stand van zaken op het terrein van onder meer de productie, investeringen, handel, consumptie, inflatie en de arbeidsmarkt. Verder wordt door middel van thema-artikelen nader stilgestaan bij actuele economische onderwerpen. De Nederlandse economie richt zich op economisch analisten, beleidsmakers, politici, journalisten en studenten.

Jaarlijks. ISBN: 978-90-357-2027-5. Kengetal: P-19. Prijs: € 16,35 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

2. Andere CBS-publicaties

Bevolkingstrends: Statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland

Bevolkingstrends houdt u op de hoogte van recente ontwikkelingen in de Nederlandse bevolking, zoals de ontwikkelingen rond relaties, het krijgen van kinderen, de huishoudenssamenstelling, immigratie en emigratie, allochtonen en autochtonen, en sterfte en doodsoorzaken. ISSN: 1571-0998. Kengetal: B-15.Kwartaal, € 51,85 per jaar (incl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Nationale Rekeningen 2007

De Nationale rekeningen vormen de officiële overzichtstatistiek van de nationale economie. De begrippen en classificaties in de nationale rekeningen zijn wereldwijd gestandaardiseerd en vastgelegd in internationale richtlijnen.

Jaarlijks, 262 blz. ISBN: 978-90-357-1709-1. Kengetal: P-2. Prijs: € 47,40 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Internationaliseringsmonitor 2008

Globalisering is inmiddels een bekend en veelbesproken begrip geworden. Het is een proces dat zowel economische, technologische en sociale dimensies omvat en verschillende effecten op onze samenleving heeft. Om de maatschappelijke discussie over globalisering en de effecten van open grenzen op bijvoorbeeld economische groei, welvaart en innovatie goed te kunnen voeren, is actuele en bruikbare statistische informatie essentieel. De Internationaliseringsmonitor 2008 heeft als doel zulke informatie op een samenhangende manier te publiceren.

ISBN: 978-90-357-1977-4. Kengetal: M-20. Prijs: € 23,10 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers 2008

Een goed ondernemingsklimaat heeft een positieve invloed op economische groei, omdat het een aantrekkelijke werking heeft op investeringen, zowel van de bestaande binnenlandse bedrijven als van potentiële buitenlandse bedrijven of investeerders. Deze publicatie beschrijft aan de hand van een honderdtal indicatoren de economische prestaties en het bijbehorende ondernemingsklimaat van twintig landen waarbij de meeste aandacht uitgaat naar de situatie in Nederland. Het CBS heeft de publicatie op verzoek van het Ministerie van Economische Zaken samengesteld. De analyse is gebaseerd op de meest recente en betrouwbare internationaal vergelijkbare cijfers. Bij veel indicatoren gaat het om cijfers over 2006 of 2007.

Jaarlijks. ISBN: 978-90-357-1957-6. Kengetal: I-74. Prijs: € 45,30 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Statistisch Jaarboek 2008

Het Statistisch jaarboek verschaft u actuele cijfers over vrijwel alle aspecten van de Nederlandse samenleving. Het verschijningsmoment van het Statistisch jaarboek is afgestemd op de beschikbaarheid van de belangrijkste jaarcijfers over economische groei, prijzen, arbeidsmarkt en bevolking. De informatie is per thema gerangschikt en wordt voorafgegaan door een korte beschrijving van de actuele ontwikkeling per thema. De informatie in het Statistisch jaarboek vormt slechts een beperkte selectie uit de schat aan gegevens waarover het CBS beschikt. De Wegwijzer in het eerste hoofdstuk van het boek verschaft toegang daartoe. Vrijwel alle statistische uitkomsten en de meest actuele cijfers van het CBS zijn terug te vinden via de databank StatLine. Deze databank is gratis toegankelijk. Ook de opzet van deze databank is vergelijkbaar met de thema-indeling in dit boek.

Jaarlijks, 225 blz. ISBN: 978-90-357-1667-4. Kengetal A-26.

Prijs: € 18,80 (excl. BTW, administratie- en verzendkosten).

Het boek is verkrijgbaar via de reguliere boekhandel en de Sdu Klantenservice.

International Sourcing; Moving Business Functions Abroad

In deze publicatie worden de resultaten besproken van een onderzoek naar international sourcing in Denemarken, Finland, Nederland, Noorwegen en Zweden. Onder sourcing wordt het geheel of gedeeltelijk verplaatsen van bedrijfsactiviteiten naar het buitenland verstaan, bijvoorbeeld verplaatsing van productie naar een lagelonenland of uitbesteding van ict. Aan de orde komen de mate waarin deze verplaatsing plaatsvindt en om welke bedrijfsactiviteiten het gaat. Verder is er informatie over motieven van bedrijven voor sourcing, ondervonden belemmeringen, effecten en bestemmingsregio's. De publicatie is een coproductie van Nederland en de Scandinavische landen. ISBN: 978-87-501-1695-0. Prijs: € 12 (excl. administratie- en verzendkosten).

Te bestellen bij CBS afdeling verkoop, verkoop@cbs.nl, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl/publicaties

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken.

Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website: <http://www.cbs.nl> of direct via: <http://statline.cbs.nl>

Webmagazine

In het Webmagazine zijn de afgelopen drie maanden onder meer de volgende artikelen verschenen:

- 15-04-2009 Inkomenskloof tussen mannen en vrouwen is de afgelopen jaren niet kleiner geworden
- 15-04-2009 Inkomensongelijkheid relatief gering in ons land
- 08-04-2009 Cao-lonen stijgen in eerste kwartaal 2009 met 3,7 procent
- 01-04-2009 Langdurige werkloosheid in 2008 gedaald
- 30-03-2009 Ziekteverzuim laatste jaren stabiel
- 23-03-2009 Sterke groei onvolledige AOW-uitkeringen
- 16-03-2009 Werkloosheid jaren dertig hoogste ooit
- 04-03-2009 Meer ouders met kinderopvangtoeslag

- 04-03-2009 Steeds meer moeders met grotere deeltijd baan
- 02-03-2009 Werkloosheid in 2008 in bijna alle provincies gedaald
- 25-02-2009 Meer uitgaven aan uitzendkrachten in het onderwijs
- 25-02-2009 Aantal nieuwe arbeidsongeschiktheidsuitkeringen stijgt licht
- 23-02-2009 Einde aan daling WW-uitkeringen
- 23-02-2009 Vrouwen volgen in het mbo hogere opleidingen dan mannen
- 18-02-2009 Arbeidsdeelname vrouwen bijna 60 procent
- 16-02-2009 Grootste stijging energierekening in vier jaar
- 16-02-2009 Beroepsonderwijs lijdt verlies op inburgering
- 11-02-2009 Meer uren formele kinderopvang bij hogere arbeidsduur

Het Webmagazine verschijnt iedere maandag en woensdag om 9:30 uur op de CBS-website. Het meest recente webmagazine is te vinden op de homepage van het CBS. Een overzicht van alle webmagazine artikelen vindt u door op de homepage van het CBS te klikken op 'Publicaties' en dan te kiezen voor 'Webpublicaties'.

Zie voor een overzicht van alle publicaties: <http://www.cbs.nl>.